

ВІСНИК
ОСВІТА

М. С. ВАШУЛЕНКО
О. І. МЕЛЬНИЧАЙКО
Н. А. ВАСИЛЬКІВСЬКА

Українська МОВА

3

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-922
В23

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*
(наказ Міністерства освіти і науки України від 17 липня 2013 р. № 994)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експертизу підручника проводить
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— початок уроку

— домашнє завдання

— робота з ілюстрацією

— збагачуємо словниковий запас

— завдання підвищеної складності

— слухаємо і розуміємо

— говоримо

— міркуємо

— зразок виконання

Вашуленко М. С.

В23 Українська мова : підруч. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл.
з навчанням українською мовою / М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко,
Н. А. Васильківська / за ред. М. С. Вашуленка. — К. : Видавничий дім
«Освіта», 2013. — 192 с. : іл.

ISBN 978-617-656-250-4.

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-922

ISBN 978-617-656-250-4

© М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко,
Н. А. Васильківська, 2013
© Видавничий дім «Освіта», 2013

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Не бійтесь заглядати у словник,
це – пишний яр, а не сумне провалля!
Максим Рильський

Словники — це книги, у яких зібрано слова нашої мови. Словники бувають різні.

Слова у словниках розташовані за абеткою. Тому, щоб успішно ними користуватися, треба знати її напам'ять.

За **орфографічним словником** ти можеш дізнатися, як правильно писати слово, з яким наголосом треба його вимовляти.

Тлумачний словник пояснить тобі значення досі невідомого слова, яке трапилось у підручнику з певного предмета.

Словники синонімів та антонімів допоможуть вибрати слово для кращого вираження думки.

У **фразеологічному словнику** ти знайдеш пояснення найуживаніших у творах для дітей та в їхньому мовленні фразеологізмів, наприклад: *пекти раків*, що означає *червоніти із сорому*.

Перекладні словники призначені для перекладу слів з однієї мови на іншу, наприклад, з української на російську або англійську.

В **іншомовному словнику** подано значення іншомовних слів, якими користуються учні початкових класів.

Тож не бійся заглядати у словник!

МОВА І МОВЛЕННЯ

З розділу ти дізнаєшся:

**Мова є найважливішим засобом
людського спілкування**

РІДНА МОВА

ДЕРЖАВНА МОВА

**Українська мова
є державною мовою України**

МОВЛЕННЯ

УСНЕ

ПИСЕМНЕ

говоримо, чуємо

пишемо, читаємо

**Що таке культура мовлення
і культура спілкування**

ВВІЧЛИВІ ЗВЕРТАННЯ У СПІЛКУВАННІ

*мамо, пане, пані Оксано
тату, пані, пане Миколо
сестричко, друже, Максиме*

1. Пригадай, що ти вже знаєш про мову.

1. Для чого людям потрібна мова?
2. З чого складається наша мова?
3. Як, у якій формі люди спілкуються одне з їдним?
4. Як ти розумієш назву першого параграфа?
5. Чи вмють розмовляти між собою птахи, комахи?

До твого словничка

спілкува́тися

розмовлґти

бесџувати

обговїрювати

говорѣти одна з їдним

обмџнюватися думка́ми

2. 1. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Слово — це дивовижний вѣтвір людини! Чому люди назвали дзвінок дзвінком, літак — літаком, а місце, де ростуть квіти, — квітником? Що означають слова *шовкопруд*, *водолаз*, *криголам*?

Чому кажуть *дзенькати*, *грюкати*, *кукурікати*, *булькати*? Чи ти помітив, як люди влучно, тонко відтворили в словах свої спостереження за навколишнім життям?

2. Наведи приклади слів, подібних до тих, що виділені в другому абзаці тексту. У цьому тобі допоможуть малюнки.

3. 1. Прочитай рядки з вірша. Спиши.

Буду я навчатись мови золотої
у трави-веснянки, у гори крутої,
в потічка веселого, що постане річкою,
в пагінця зеленого, що зросте смерічкою...
Щоб людському щастю дбанок свій надбати,
щоб раділа з мене Україна-мати.

Андрій Малишко

2. Поміркуй над прочитаним: як усе те, що нас оточує, допомагає вивчити рідну мову? Що цікавого тобі доводилося спостерігати в природі?

3. Яке слово у вірші допомагає зрозуміти значення слова *дбанок*?

4. Де можна з'ясувати значення невідомого слова?

4. 1. Прочитай текст.

РІДНА МОВА

Рідною є мова, створена народом на його споконвічній землі й пристосована саме до його умов існування. Вона є рідною для кожної окремої людини, яка належить до цього народу. Рідна мова — це мова предків і рідної землі (За Іваном Ющуком).

2. На основі прочитаного тексту і раніше засвоєних знань розкажи, що таке рідна мова.

3. Спробуй пояснити значення слів *споконвічний*, *предки*.

5. Прочитай і розкажи.

Українська мова — це державна мова України. Кожен громадянин, який проживає в Україні, повинен володіти державною мовою. Українською мовою видаються підручники, збірки віршів і казок, інші цікаві книжки, журнали, газети. Українська мова звучить по радіо й телебаченню, у театрах і кіно, її вивчають у школах, університетах.

6. 1. Прочитай.

Українська мова постійно розвивається. У ній з'являються все нові й нові слова. Про те, що означає те чи інше слово, як його правильно вимовляти або писати, можна дізнатися зі словників.

2. Розглянь орфографічний словник. Зверни увагу на те, що слова в ньому розміщено за абеткою.

Пам'ятай! Щоб знайти слово в словнику, треба знати, в якому порядку розміщено букви в абетці.

7. 1. Пригадай назви букв та послідовність їх розташування в абетці.

2. Назви букви, які позначають голосні звуки. Назви букви на позначення приголосних звуків. Який знак використовується, щоб передати на письмі м'якість приголосного звука?

УКРАЇНСЬКА АБЕТКА (АЛФАВІТ)

Аа	Бб	Вв	Гг	Ґґ	Дд	Ее	Єе	Жж
<i>а</i>	<i>бе</i>	<i>ве</i>	<i>ге</i>	<i>ґе</i>	<i>де</i>	<i>е</i>	<i>є</i>	<i>же</i>
За	Ии	Іі	Її	Йй	Кк	Лл	Мм	Нн
<i>зе</i>	<i>и</i>	<i>і</i>	<i>ї</i>	<i>йот</i>	<i>ка</i>	<i>ел</i>	<i>ем</i>	<i>ен</i>
Оо	Пп	Рр	Сс	Тт	Уу	Фф	Хх	Цц
<i>о</i>	<i>пе</i>	<i>ер</i>	<i>ес</i>	<i>те</i>	<i>у</i>	<i>еф</i>	<i>ха</i>	<i>це</i>
Чч	Шш	Щщ	Ь	Юю	Яя			
<i>че</i>	<i>ша</i>	<i>ща</i>	<i>знак</i>	<i>ю</i>	<i>я</i>			
<i>м'якшення</i>								

8. Попрацюйте разом! 1. Запишіть в абетковій послідовності назви міст. У словах на ту саму букву беріть до уваги другу букву.

Харків, Ялта, Чернігів, Хмельницький, Дніпропетровськ, Ужгород, Севастополь, Полтава, Ніжин,

Тернопіль, Одеса, Львів, Запоріжжя, Миколаїв, Рівне, Київ, Донецьк, Вінниця, Горлівка, Глухів, Фастів, Шепетівка, Сімферополь.

2. Допиши назву свого міста чи села, якщо її немає у вправі.

9. 1. Прочитай вірш і подумай, яка його головна думка.

УСЕ МОЄ, ВСЕ ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА

Оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе, як є — дороги, явори,
усе моє, все зветься Україна.

Ліна Костенко

2. Запиши вірш із пам'яті. Звір написане з підручником.
Чи правильно розставлено розділові знаки?

§ 2 Культура усного і писемного мовлення

Слово про слово

Мівлення — спілкування людей між собою за допомогою мови.

Візьми до уваги! Свої думки та почуття люди передають в усній і писемній формі, тобто за допомогою **усного або писемного мовлення**.

Усне мовлення має бути правильним, виразним, зрозумілим для всіх, хто його слухає.

10. 1. Прочитай записи. Скажи, яке мовлення (усне чи писемне) використане в цих ситуаціях.

1. Друзі обговорюють виставу.
2. Підружки розмовляють по телефону.
3. Онук надіслала бабусі вітальну телеграму.
4. Діти заблукали в лісі і гукають.
5. Мама розповідає дитині казку.
6. Учень читає книжку.
7. Трьохкласники списують текст.

2. Наведи приклади ситуацій, у яких варто скористатись усним (писемним) мовленням.
3. Розглянь схему. У чому різниця між усним і писемним мовленням?

11. Попрацюйте разом! 1. Що, крім мовленого слова, допомагає людям краще розуміти одне їдного при розмові?

2. Розгляньте уважно малюнки і скажіть, як допомагають людям в усному мовленні міміка, жести, різна сила голосу, різна інтонація.

*Перш ніж сказати, треба
добре подумати.*

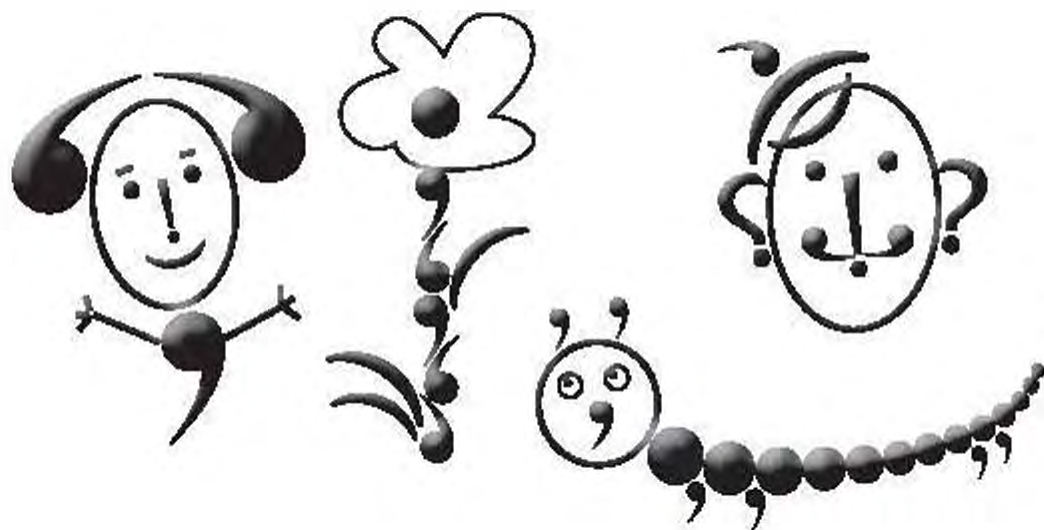
12. 1. У писемному мовленні використовуються різні умовні знаки. Наприклад, букви — це знаки, що позначають звуки мовлення. Які ще умовні знаки тобі відомі?

2. Розглянь жартівливі малюнки і впізнай відомі тобі розділові знаки.

3. Придумай свій малюнок-жарт, використовуючи різні розділові знаки.

13. 1. Прочитай текст. Який заголовок можна дібрати до нього?

Культура мовлення — це вміння правильно говорити і писати.

Володіти культурою усного мовлення — означає висловлювати думки правильно, виразно, зрозуміло для всіх, хто слухає.

Володіти культурою писемного мовлення — означає правильно, точно, грамотно і каліграфічно оформляти думки на письмі, щоб кожен міг прочитати і зрозуміти написане.

Пам'ятай! Слова — це немовби одяг твоїх думок. Нехай же думки твої завжди будуть гарними і ясними, а слова — добрими й розумними.

2. Поясни, як ти розумієш, що таке культура мовлення. Яким має бути усне, писемне мовлення?

Пам'ятай! Під час розмови

потрібно:

вдумливо добирати слова;
послідовно викладати
думки;
чітко, виразно вимовляти
кожне слово;
передавати голосом
запитання, здивування,
різні почуття;
доводити свою думку до
кінця.

не можна:

пропускати слова;
викрикувати;
розмахувати руками;
вживати зайві та грубі слова;
неуважно слухати співроз-
мовника та перебивати
його, не вибачившись;
залишати розповідь
незакінченою.

14. 1. Перекажи уривок із кінофільму або мультфільму, який тобі найбільше сподобався. Візьми до уваги рекомендації пам'ятки щодо усного мовлення.

2. Попроси однокласників, щоб послухали й оцінили, наскільки правильним, зрозумілим і виразним є твоє мовлення.

15. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Визначте, коли треба говорити (співати) голосно, тихо, звичайно.

1. Мама співає дитині колискову пісню.
2. Ти декламуєш вірш без мікрофона у великому залі.
3. Хлопчик заблукав у лісі і кличе на допомогу.
4. Учень хоче попросити ручку в товариша під час уроку.
5. Ти хочеш запитати в перехожого, де найближча аптека.
6. Ти розповідаєш удома про свої шкільні справи.

2. Визначте, у якому темпі (повільно, швидко, звичайно) треба говорити в таких ситуаціях:

- 1) відповідаючи на уроці;
- 2) промовляючи скоромовку;
- 3) диктуючи комусь текст.

16. Розкажіть про впадок зі свого життя так, щоб усі зрозуміли, весело тоді було чи сумно.

17. **Попрацюйте в групах!** Прочитайте і перевірте себе.

Однією з важливих ознак культури усного мовлення є вживання слів із правильним наголосом. Перевірте за словником, чи правильно ви наголошуєте такі слова:

ознака	одинадцять	черговий
предмет	чотирнадцять	листопад
читання	кілометр	новий
завдання	сантиметр	виразно
добуток	запитання	посередині

18. 1. Слова із вправи 17 розподіліть між групами і спишіть в алфавітній послідовності. Позначте наголос.

2. **Попрацюйте в парах!** Оцініть роботу одне їдного. Наскільки каліграфічно, грамотно, охайно ви виконали письмову роботу?

19. Пригадай українську народну казку «Дідова дочка і бабина дочка». Дай (усно) відповіді на запитання.

1. Як поводитись дідова дочка, коли до неї зверталися з проханням яблунька, криничка, собачка, піч? Що можна сказати про мовлення дівчинки?
2. Як відповідала бабина дочка?
3. Чого вчить ця казка?

§ 3

Культура спілкування

20. **Попрацюйте разом!** 1. Пригадайте, які слова ввічливості є в нашій мові.

**Зустрічаючись,
кажемо:**

Доброго ранку!
Добрий день!
Добрий вечір!
Здрастуйте!

**Прощаючись,
говоримо:**

До побачення!
Бувайте здорові!
На все добре!
До зустрічі!

2. А коли висловлюємо такі побажання?

Щасливої дороги!

У щасливу путь!

Щасливого повернення!

Смачного!

3. Коли і з ким можна привітатися так?

Привіт! Здрастуй! Здоров!

спасєбі
дўкую

21. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Зверніть увагу на слова ввічливості.

Найвище щастя і радість для кожного з нас — спілкуватися з людьми. Ми говоримо одне одному: «Здрастуйте!», «Доброго Вам здоров'я!» Так ми висловлюємо своє ставлення до людей.

Ми говоримо одне одному: «Дякую!», «Спасибі!» У словах подяки виражається наше ставлення до зробленого нам добра.

Звертаючись одне до одного з проханням, ми говоримо: «Будь ласка». Цим простим, але таким чудовим висловом ми виражаємо нашу повагу до співрозмовника (За Василем Сухомлинським).

2. Спишіть один абзац тексту (на вибір). Підкресліть слова ввічливості.

3. Складіть і запишіть три речення з поданими звертаннями.

До твого словничка

добрїдію
добрїдійко
шанївна
шанївний

пāні Гāнно
пāне Ррію
пāнно Олāно
лрбий товāришу

22. 1. Прочитай, поміркуй. Дай відповідь на запитання.

Ти хочеш запропонувати бабусі місце в автобусі. Що ти скажеш? Яку відповідь сподіваєшся почути?

2. Які малюнки на тему ввічливості можна було б намалювати? Які слова ввічливості можна використати в таких ситуаціях?

Хвилинка спілкування

Складіть і розіграйте у класі діаліг за поданою ситуацією. Пам'ятайте про культуру мовлення і спілкування.

У тебе зупинився годинник. Ти хочеш дізнатися, котра година в когось із перехожих.

Слово про слово

Діаліг — розмова між двома або більше особами.

23. 1. Прочитай.

Велике діло — добре слово! Воно часом дорожче від усього, від усяких ліків, від багатств і потрібне людині, як хліб і мед, як жива вода (*Олександр Довженко*).

2. Як ти розумієш вислів *добре слово*? Чому добре слово є таким дорогим і бажаним для людини?
3. Добери заголовок за змістом тексту і спиши його.

Запитання і завдання для повторення

1. Назви вимоги до усного мовлення.
2. Яким має бути писемне мовлення?
3. Назви кілька слів ввічливості.
4. Які прислів'я про мову, про слово тобі запам'яталися?
5. Назви різні форми звертання до старших і молодших членів родини.
6. Що треба знати і вміти, щоб користуватися словником? Які словники є у твоїй власній бібліотечці?
7. Пригадай і скажи, чого не можна робити під час розмови із співбесідником.

ТЕКСТ

З розділу ти дізнаєшся:

ЩО МОЖНА НАЗВАТИ ТЕКСТОМ

У кожному тексті є

тема

мета

До тексту можна дібрати *заголовок*

Є три типи текстів

текст-розповідь   текст-опис   текст-міркування

ЧАСТИНИ ТЕКСТУ

зачин

основна частина

кінцівка

Кожна частина тексту починається з *абзацу*

§ 4 Що таке текст

24. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Про що розповідається в кожному з речень? Чи пов'язані вони одне з одним за змістом? Чи становлять ці речення текст?

МАТУСИН ЗАПОВІТ
Раз мені казала мати:
— Можеш мов багато знати,
кожну мову шанувати,
та одну із мов усіх
щоб у серці ти зберіг.
— В серці ніжну і погідну
бережу я мову рідну.

Марія Хоросницька

Міркуйте так: це текст, бо всі його речення зв'язані за змістом. У них розповідається про мову, усі разом вони допомагають зрозуміти, що хотів сказати автор.

2. Поясніть, чому цей текст так названо.

Пригадай! Зв'язані за змістом речення становлять **текст**. До тексту можна дібрати **заголовок**.

25. Попрацюйте разом! Прочитайте. Про що повідомляється в кожному реченні? Чи становлять ці речення текст?

Бабуся спекла рум'яний, запашний хліб. Справжню ціну хлібу знають хлібороби. Хліб для людини і досі є дивом земним. Хліб лежить на вишиваному рушнику.

Міркуйте так: у кожному з цих речень говориться про хліб, але вони не зв'язані за змістом, тому не утворюють текст.

26. 1. Прочитай. Чи становлять ці речення текст? Поясни свою відповідь.

Біля дороги вона побачила ромашку. Дівчинка задивилась на краплинку й не зірвала квітку. Вранці дру-

гокласниця Оля йшла до школи. Та раптом помітила на пелюстках краплинку роси. Оля вже простягнула руку, щоб зірвати квітку.

2. Розташуй речення так, щоб утворився текст. Запиши його, дібравши заголовок.

27. 1. Прочитай. Чи можна цей запис назвати завершеним висловлюванням? Чому ти так думаєш?

Петрик дуже любить казки. Багато з них знає напам'ять. І все йому мало.

Одного разу Петрик запитав у тата, яка казка найкраща з усіх.

2. Поміркуй, що можна додати до сказаного, щоб перетворити його на завершене висловлювання.

У тексті речення розміщені в певній послідовності. Текст є завершеним висловлюванням.

28. 1. Прочитай перше речення. Чи можна з нього здогадатися, про що розповідатиметься далі? Прочитай увесь текст.

Чи знаєте ви, хто такий Тарас Шевченко?

Усі знають Великого Кобзаря України як геніального поета. Але він був і чудовим художником. Ми зберігаємо його прекрасні картини і малюнки як великий скарб. Здається, що намальовані вони чарівним пензлем. І не тільки пензель, а й звичайні олівець, вуглина робилися чарівними в Тарасовій руці. На картинах ніби оживали дерева, хати, люди.

2. Що нового можна довідатися з тексту про Тараса Шевченка?

3. Добери заголовок до тексту, спиши лише ті речення, в яких говориться про творчість Шевченка-художника.

29. 1. Послухай текст. Про що говориться в цьому тексті?

Усі ви знаєте ромашку. З неї дівчатка плетуть собі віночки та роблять букети. А чи знаєте ви, як ромашка потрапила до нас? Переселилась вона на нашу землю з Америки. Її насіннячко випадково попало із зерном на корабель. Воно перемандрувало через океан і проросло у нас. Ромашка при звичаїлась до наших умов, а ми — до неї (З журналу).

2. З якою метою написано цей текст?

Міркий так: мета цього тексту — розповісти про те, як потрапила до нас ромашка. Це — **текст-розповідь**.

30. 1. Прочитай. Про що йдеться в тексті?

Ромашка — трав'яниста рослина з розгалуженими стеблами й розсіченими листками. Квіти — зеленувато-жовті кошики з білими пелюстками.

2. Яка мета тексту?

Міркий так: мета цього тексту — описати зовнішній вигляд ромашки. Це — **текст-опис**.

31. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Є ромашка — квітка. А є ромашка — лікарська рослина, яка здавна відома в народній медицині. Настії і відвари ромашки використовують при хворобах печінки, шлунка, нёрок. Ними полощуть зуби, промивають рани, щоб вони швидше загоювалися.

2. З якою метою написано цей текст?

Міркуй так: мета цього тексту — висловити міркування про те, чому ромашка є лікарською рослиною. Це — текст-міркування.

У кожному тексті про когось або про щось мовиться. Це його тема. Кожен текст створюється з певною метою.

32. 1. Прочитай. Визнач тему і мету тексту.

Ну й півень! Гребінь — розкішна корона, мов із червоного корала вирізьблена, очі — зі щирого золота, шия поблискує жовтогарячим шовком, а хвіст!.. Кілесом! Темно-зелене блискуче колесо виграє проти сонця всіма барвами райдуги.

І носить цього хвоста півень так гордовито, що глянеш на нього і скажеш: ні, рівного йому на світі нема! (Лариса Письменна).

2. З якою метою створено цей текст? Отже, який це текст?

3. Із запропонованих заголовків вибери той, що найбільше відповідає змісту тексту.

1. Ну й півень!
2. На що схожий хвіст півня.
3. Як півень носить свого хвоста.

весёлка
райдуга

Слово про слово

Щёре зїлото — справжнє золото.

33. 1. Поміркуй, про що йтиметься у текстах з такими назвами: «Наша киця — красуня», «Коза — корисна тварина», «Як білка запасається на зиму».

2. Який із цих текстів буде розповіддю, який — описом, а який — міркуванням?

34. Попрацюйте в групах! 1. Розгляньте малюнок. Розкажіть, що ви на ньому бачите. У своїй розповіді вживайте такі словосполучення: *в осінньому лісі, стиглі горішки, збирали гриби, запитували в учительки, з повними кошиками, довго згадували.*

2. Запишіть на окремому аркуші колективно складену розповідь. Доберіть до тексту заголовок.

3. Порівняйте тексти і визначте, у якій групи розповідь вийшла найцікавішою.

35. 1. Прочитай текст. Визнач його тему.

грім
грим³ти

Подув сильний вітер. Насунула чорна страшна хмара. Блискавка прорізала небо. За темною смугою лісу обізвався грім. Гримнуло ближче, загуркотіло і покотилось у небі. А потім полив рясний дощ.

2. Це опис чи розповідь? Доведи свою думку.

3. Спиши, дібравши до тексту заголовок.

§ 5 Будова тексту

36. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Чи пов'язані речення за змістом? Поясніть свою відповідь.

Ми з вами одержали у спадок сучасну українську мову — багату, мелодійну, красиву. **Нею** можна висловити будь-яку думку як у дитячих в³ршах та оповіданнях, так і в дуже серйозних наукових працях. Але **вона** легко, без зусиль, сама в руки не дається. Щоб володіти мовою на належному рівні, треба вчитися довго і наполегливо.

2. Як ви думаєте, замість якого слова вжито виділені слова? Для чого зроблено таку заміну?

Міркуйте так: слова *нею, вона* вжито замість слова *мова*, щоб не повторювати його в сусідніх реченнях. Крім того, ці слова допомагають пов'язувати між собою речення.

37. 1. Прочитай текст. Подумай, чому його так названо.

СОНЯШНИКИ

На полі багато великих яскравих голівок. То соняшники. Особливо гарні вони на світанку. Йдеш стежиною і милуєшся їхньою красою. Стоять соняшники, омиті чистою світанковою росою.

2. Які слова використано в тексті, щоб пов'язати речення одне з одним і уникнути повтору слова *соняшники*?

3. Про чю красу говориться в четвертому реченні? Яке слово на це вказує?

38. 1. Прочитай заголовок тексту. Про що можна дізнатися із заголовка?

ЛЕЛЕКИ

Весною на даху нашої хати поселилися лелеки. Вони наносили сухого гілля, м'якої трави і вимостили собі розкішне гніздо.

Незабаром у птахів вивелось п'ятеро малят. Вони жадібно розкривали дзьобики і просили їсти. Батьки по черзі літали на болото і годували своїх дітей. Вони майже ніколи не відпочивали.

Молоді лелеки швидко навчилися літати. А восени лелеча сім'я полетіла у вирій.

2. Дай відповіді на запитання.

1. Про що йдеться на початку тексту?
2. Про що повідомляється далі?
3. Чим закінчується текст?

веснію
восені

Пригадай! Текст складається з трьох частин — **зачину, основної частини і кінцівки.**

3. Зверни увагу на виділені в тексті слова. Кого вони називають? Подумай: виділені слова допомагають пов'язувати лише речення тексту чи ще і його частини?

4. Які ще слова допомагають пов'язувати речення і частини тексту?

39. 1. Прочитай. Розташуй частини тексту в правильній послідовності.

ДРУЖНА МУРАШИНА СІМ'Я

Стежиною між травою бігла мурашка. Вона побачила під деревом крихітки горішка, скуштувала їх і побігла розповісти сусідам про здобич. Мурашки швидко позбирали ласощі й понесли додому.

Білочка сиділа на дереві і їла смачний горіх. Кілька крихіток горішка впало на траву.

Дружній мурашиній сім'ї вистачить цих крихіток на всю зиму (За *Василем Сухомлинським*).

2. Які слова допомогли тобі правильно розташувати частини тексту?

40. 1. Прочитай запис.

Діти забрали синичку додому. Вони дбайливо доглядали бідолаху, поки вона не набралася сили. Синичка жила в квартирі цілу зиму.

Коли надворі стало тепло, діти випустили пташку на волю.

2. До поданої частини тексту придумай зачин. Поміркуй, про що треба повідомити в зачині, щоб зміст основної частини став зрозумілішим, повнішим.

41. 1. Розглянь малюнки.

2. Склади за малюнками розповідь. Дай їй назву. Вживай у розповіді слова: *Юрко, Івась, Катруся, діти, вони, друзі*. Не забудь про складові частини тексту.

42. 1. Послухай текст. З'ясуй, який це текст — опис, розповідь чи міркування.

ЯК ЇЖАК ДО ЗИМИ ГОТУЄТЬСЯ

Їжак до зими готується. Лягає на землю та качається. А листя на його голки настромлюється, нанізується. Отак назбирає він листя та й несе до своєї домівки. Несе, наче золотий стіжок везе. Скине його на купку, спочине трохи та й знову за роботу. Бо ж любить їжачок зимувати у теплій м'якій постелі.

2. Дай відповіді на запитання.

1. Про що йдеться на початку тексту?
2. Про що повідомляється далі?
3. Чим закінчується текст?

настрїмлюється
нанїзується

43. 1. Прочитай. Доведи, що це текст. Добери заголовок.

Чи знаєте ви, як звірі роблять запаси на зиму? Ховрах зерно у полях збирає й ховає в нору. Навіть особливі комори рие для зерна. Водяний щур забиває нірки картоплею. Сич на зиму заморожує в дуплі, як у холодильнику, мишей і птахів. Кожний робить запаси на зиму по-своєму (За Михайлом Сладковим).

2. Спиши текст, позначивши його частини цифрами.

- 1 частина — зазначається, про що буде йтися далі.
  - 2 частина — розкривається думка, висловлена в зачині.
  - 3 частина — підсумовується сказане.
- Визнач, який це текст.

Як звірі готуються до зими.

44. 1. Прочитай заголовок тексту. Про що можна дізнатись із заголовка? Прочитай текст, визнач його тему.

КОЗА

Йде коза вулицею, додому поспішає. Удома її господиня нагодує й напоїть. Але якщо господиня забариться, коза й сама щось поцопить. У сінях віник поскубе, на кухні хлібчик ухопить, у городі розсаду поїсть, у садку кори з яблуні здере (*Євген Чарушин*).

2. Яка із запропонованих кінцівок найбільше відповідає цьому тексту? Чому?

1. От яка красуня!
2. От яка бешкетниця!

Слово про слово

Поцопити — украсти.

Забарється — припізнитися.

45. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте частини текстів. Які з них можуть бути зачинами, а які — кінцівками? Поясніть свою думку.

1. Чи знаєте ви, хто такий Василь Сухомлинський?
2. Одного разу на полюванні зі мною стався такий випадок.
3. У маленької Оленки захворів татусь. Його поклали в лікарню.
4. Собаки спіймали лисицю за хвіст і витягли її з нори.
5. Щиглиха згодом повернулася назад, почала клопотатися біля гнізда, а самчик погнав сойку десь аж до лісу.

2. З'ясуйте, яким текстам (розповідям, описам, міркуванням) відповідають запропоновані частини.

46. З українських народних казок випиши кілька цікавих зачинів.

47. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Визначте, який це текст — опис чи міркування, поставивши до нього запитання який? або чому?

СОН

Сон. Цікаво, чому так назвали цю рослину? Виявляється, що її квітка не терпить негоди. Варто хмарам заволокти небо, як вона зразу ж згортає пелюстки. Квіточка немов засинає. Тому вона і зветься сон (За Світланою Приходько).

2. Зверніть увагу на будову тексту. У міркуванні є твердження (думка, яку потрібно довести); доведення; висновок (оцінка, враження тощо).

3. Знайдіть у прочитаному тексті згадані частини.

48. 1. Прочитай. Доведи, що це текст-міркування, відшукавши в ньому твердження, доведення і висновок.

Хто винайшов папір? Люди? Ні, комахи. Оси відщеплювали тонкі волокнинки дерева, з'єднували їх клейкої речовиною і пресували доти, доки не одержували паперові пластинки. Комахи використовували їх для утеплення своїх гнізд. Отже, першими творцями паперу були оси (За Олександром Ємченком).

2. Добери до тексту заголовок.

49. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Поміркуйте, чи правильно побудований учнем текст-міркування.

Синичка — дуже корисна пташка. Вона трохи менша від горобця. У синички чорна голівка і білі пічки. Груди у пташки жовті, а спинка зелена. Тому треба оберегати синичок.

2. Спробуйте виправити текст, змінивши основну частину так, щоб вона відповідала твердженню, висловленому в першому реченні, і висновку, поданому в останньому.

50. Прочитай. Виконай завдання, поставлене в тексті.

У слові *село* учень написав після *с* букву *и*. Його однокласниця, викликана вчителем, сказала, що слово написано неправильно, треба писати букву *е*.

Доповни відповідь учениці доведенням, щоб учень зрозумів свою помилку. Зроби правильний висновок.

51. Попрацюйте разом! Складіть і запишіть міркування за поданими твердженням і висновком. Доберіть заголовок до тексту.

Твердження: Книгу називають другом.

Доказ (доведення):

По-перше,...

По-друге,...

Висновок: Тому книгу треба берегти.

52. Напиши, яка професія тобі подобається і чому. Зроби відповідний висновок.

53. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте і порівняйте два тексти.

I

15 вересня в актовому залі школи відбудеться Свято квітів. Запрошуємо вчителів, учнів та батьків.

Початок о 10 годині.

Гурток квіткарів

II

— Ти чув? Завтра у школі буде Свято квітів. Наш гурток організовує. Такі гарні композиції будуть... І я також сюрприз підготував. Приходь!

— Дякую. Прийду обов'язково. А о котр³й розпочнеться свято?

2. Поміркуйте, яке з висловлювань може бути адресоване учням і вчителям школи, щоб повідомити їх про Свято квітів. Як такий текст називається? А яке висловлювання адресоване другові, щоб не лише повідомити про свято, а й висловити свої почуття?

3. Спишіть оголошення, яке можна розмістити в школі.

Слово про слово

Сюрпрёз — раптова приємна несподіванка.

Композеція — тут: цікаві вєтвори з різних квітів.

54. 1. Порівняй тексти. Зверни увагу, що про те саме можна сказати по-різному.

I

Поглянь, як гарно вбраний горобчик! На голівці сіренька шапочка. Грудка і черевцѧ також сірі. А спинка і крильця — темніші, майже коричневі. Зверху на крильцях — біла смужечка. Щічки в горобчика сірі, а під шийкою велика чорна пляма, як широка кравѧтка.

II

Горобець — невелика пташка з мѧцним дзьобом. Крило у горобця коротке, хвіст довгий. У забарвленнѧ переважають коричневі і чорні тонѧ (З *енциклопедії*).

2. Поміркуй, у якому з текстів подано точні відомості про зовнішній вигляд пташки, а в якому не лише змальовано зовнішній вигляд горобчика, а й передано захоплення автора його красою.

3. Який із текстів можна було б помістити до підручника з природознавства, а який — до художньої книжки?

55. Попрацюйте разом! Поміркуйте, як ви будете висловлюватись у ситуаціях, коли потрібно:

1) розказати друзям смѧшну історію, яка нещодавно трапилася з вами;

- 2) на уроці української мови відповісти на запитання вчителя, що називається іменником;
3) на уроці читання описати красу осінньої берізки, яка росте під вікном.

56.1. Склади діалог розмови з мамою про її робочий день.
2. Попрацюйте в парах! Підготуйтеся з однокласницею і прочитайте свої діалоги на уроці.

57. 1. Розглянь таблицю. З яких частин вона складається? Прочитай уміщений в останній колонці текст. Добери до нього заголовок.

Зачин	Загальне враження	Дивовижні це були птахи!
Основна частина	Опис окремих ознак	Високі, майже людського росту, на тонких струнких ногах і з гнучкими довгими шиями. Дзьоб також довгий і гострий, мов кинджал. На голові біля дзьоба червона пляма, помітна здалеку. Пір'я біле, наче сніг, лише кінчики пір'їн — чорні.
Кінцівка	Висновок	Ось вони які, білі журавлі — стархи. <i>За В. Флінтом</i>

- 2.** Доведи, що в таблиці наведено текст-опис.
3. Зверни увагу на будову тексту-опису та зміст його складових частин — зачину, основної частини і кінцівки.

58. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте і порівняйте тексти.

I

Гарна ця білочка. Червоно-каштанова шубка з білим трикутничком коло підборіддя дуже їй лєчить. Невеличка голівка, на довгеньких вушках прикраси —

чорні китички. Оченята в білочки чорні і блискучі, мов дрібні намистинки. А хвіст пухнастий і навіть кудлатий, трохи менший від самої білочки. Білочка невеличка і дуже спритна. У неї чіпк³ лапки, тому вона легко пере-стрибує з дерева на дерево. Допомагає їй у цьому хвіст. Невеличке звірятко, а гарне й моторне.

II

Білка належить до найкрасивіших тварин нашої фауни. Голова її невелика, округла, з широким лобом, вуха досить великі, стоячі, з китицями довгих волосків. Тіло витягнуте, завдовжки понад 20 см, гнучке. Хвіст пухнастий, густо вкритий волоссям. Довжина хвоста майже дорівнює довжині тіла. Лапи чіпкі, з гострими загнутими кігтями на пальцях. Забарвлення хутра у наших білок досить мінливе: червоно-каштанове, бурувато-сіре, темно-буре. Як окрасу наших лісів, парків і садів, білок узято під охорону (*Сергій Корнеев*).

2. Подумайте і скажіть, який із текстів можна помістити до художньої книги, а який — до підручника з природознавства.

3. **Попрацюйте в групах!** За зразками опису білочки складіть і запишіть текст про зайчика (на вибір). В одному подайте точні дані про зовнішній вигляд зайчика, а в другому змалюйте його словами так, щоб було зрозуміло, чи подобається вам ця тваринка.

Слово про слово

Фауна — тварини певної місцевості.

59. 1. Прочитай і відгадай загадку.

У вінку зеленолистім,
у червоному намисті
заглядається у воду
на свою чарівну вроду.

2. Які слова і вирази допомогли тобі знайти відгадку? Склади і запиши опис калини. Використовуй в описі слова із загадки.

§ 6

Абзац

Текст можна поділити на абзаци. Абзац містить одне або кілька речень, зв'язаних між собою за змістом. Абзаци також зв'язані між собою за змістом. Кожний абзац починається з нового рядка.

60. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте і порівняйте два тексти. Чим вони відрізняються один від одного?

I

Над вікном будинку було ластів'яче гніздо. Одного разу з гнізда випало пташеня. Івась підняв його і поклав у гніздо. Ластівки кружляли навколо і щебетали.

II

Над вікном будинку ластівки виліпили гніздо. Незабаром у ньому з'явилися пташенята.

Одного разу з гнізда випало пташеня. Воно безпорадно лежало на землі і жалібно пищало.

Івась пожалів пташеня. Він підняв його, поставив драбину і обережно поклав пташеня у гніздо.

Навколо кружляли ластівки і радісно щебетали. Хлопчикові здалося, що пташки дякують йому за допомогу.

2. Подумайте, чому в другому тексті кожна нова думка починається з нового рядка.

3. Доберіть заголовок до кожного абзацу. Чи можна ці заголовки вважати планом?

61. 1. Прочитай текст.

Минуло тепле літо. Настала осінь. Пожовкли дерева. Вітер зривав з них зів'яле листя і кружляв ним над лісом. Листя опадало на землю і стиха шаруділо. Заєць ніяк не міг заснути від цього шарудіння. Він часто схоплювався, перебігав з місця на місце, шукав спокійний куточок (За Григорієм Скребицьким).

2. Усно поділи текст на абзаци за таким планом.

1. Яка пора року настала?
2. Що змінилось у природі?
3. Що діялося із зайчиком?

3. Спиши два перші абзаци.

Як листя жовтіє, тоді ліс смутніє.

62. 1. Послухай текст. Подумай, чому він так називається.

БІЛКА В ЧОВНІ

Рибалка ставив сітки на лящів у залитих паводком луках. Він повільно пробирався човном крізь купці, що стирчали з води.

На одному з купців він побачив якийсь дивний рудуватий гриб. Раптом гриб стрибнув — і прямо до рибалки в човен. У човні він зараз же перетворився на мокру перелякану білочку.

Рибалка довів її до берега. Білка відразу вискочила з човна й пострибала в ліс (Віталій Біанкі).

2. Зверни увагу, на скільки абзаців поділено текст. Чому?
3. Розташуй пункти плану відповідно до змісту тексту. План запиши.

Рибалка довів білку до берега.
Дивний гриб стрибнув у човен.
Рибалка ставив сітки на лящів.

- 63. Попрацюйте разом!** 1. Прочитайте запис. Це завершений текст чи уривок? Чому ви так думаєте?

Птахи відлітали у вирій. А молодий білокрилий лебідь не зміг піднятися в повітря. У бідолашного було зламане крило.

До ставка, на якому птах залишився зимувати,...

2. Доповніть запис: розкажіть про те, що сталося із лебедем, коли почала замерзати вода; придумайте кінцівку.
3. Складіть і запишіть план тексту.

- 64.** Спиши два невеликих абзаци із книги, яку ти зараз читаєш, або з підручника «Літературне читання». Зазнач автора тексту.

- 65. Попрацюйте разом!** 1. Прочитайте текст-інструкцію до гри.

ВИКЛИК

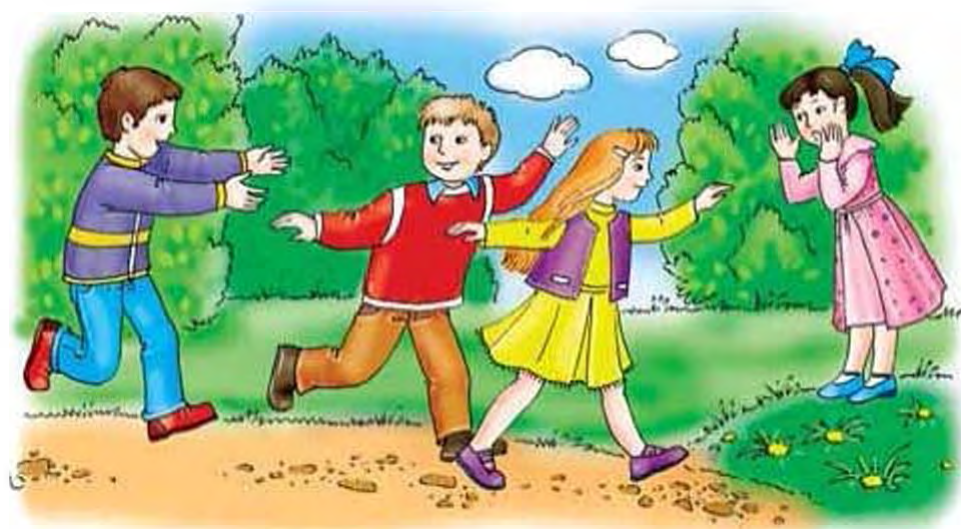
На майданчику малюють коло. Один із гравців стає в коло, підкидає високо вгору м'яч і називає ім'я одного з учасників гри, що стоять за колом. Той, кого назвали, повинен швидко вхопити м'яч і вцілити ним у когось із гравців. За це він здобуває очко. Перемагає той, хто набере найбільше очок.

2. За цим зразком складіть інструкцію до гри, зображеної на малюнку на сторінці 35, і запишіть її.

66. 1. Прочитай текст-інструкцію про те, як виготовити іграшкового зайчика. Розглянь малюнок.

ЗРОБИ САМ

Для тілуба візьми довгасту соснову шишку, для голови — жолудь. З'єднай їх паличкою. Зроби в жолуді дві невеличкі щілини і встав туди вуха — крилатки ясеня чи клена. Приклей вирізані з кольорового паперу очі. Із шапочок жолудів зроби задні лапки. Зайчик готовий.

2. За цим зразком самостійно склади і запиши інструкцію щодо виготовлення іншої іграшки з яєчної шкаралупи, пластиліну, насінин рослин тощо.

67. Склади й запиши інструкцію відомої тобі гри. Назви її.

68. 1. Прочитай. Поміркуй, який це лист — колективний чи особистий.

Дорога бабусю!

Сьогодні в нашій школі свято. До нас приїхали діти з Миколаєва. Вони побували і в нашому класі. Розповідали про свій край, про свою школу.

Учні нашого класу розказали, як ми охороняємо природу, показали гостям живий куточок. Їм дуже сподобався їжачок Фурчик.

Дорога бабусю, приїжджайте до нас у гості. Я вам також покажу нашого їжачка.

10 жовтня 20.. р.

До побачення,
Ваш онук Сергійко

2. Зверни увагу на будову листів, на те, як у листах треба звертатись. Що обов'язково треба зазначити в кінці листа?

3. За цим зразком напиши лист до своїх дідуся й бабусі.

69. 1. Навчися правильно писати адресу.

2. Запиши в зошиті свою адресу за поданим зразком.

<p>Адреса відправника, індекс</p> <p>Тончаренко Іван Павлович</p> <p>вул. Лісова, буд. 20, кв. 25</p> <p>селище Коцюбинське</p> <p>Київської області</p> <p>80298</p>		
		
<p>Адреса одержувача, індекс</p> <p>Коваль Алла Павлівна</p> <p>вул. Миру, буд. 35, кв. 42</p> <p>м. Шепетівка</p> <p>Хмельницької області</p> <p>30400</p>		

70. Попрацюйте разом! Складіть колективний лист до учнів третього класу сусідньої школи. Подумайте, про що ви їм напишете. Запросіть їх до себе в гості.

71. 1. Прочитай зразки привітань. Зверни увагу на їх будову.

I

Дорогий Петрику!

Щиро вітаю тебе з днем народження! Бажаю міцного здоров'я, відмінних успіхів у навчанні!

12 жовтня 20.. р.

Твій друг Юрко

II

Дорогі юні друзі!

Бажаю вам успіхів у навчанні і цікавих справ. Ростіть міцними й сильними. Любіть свою Батьківщину.

Льотчик-космонавт

Леонід Каденюк

2. Склади самостійно привітання своїм близьким чи знайомим до їхнього дня народження.

До твого словничка

Звертайся так:

дріже

тату

бабцю

сестро

підруго

мамо

дідоцю

брате

72. Попрацюйте в групах! 1. Прочитайте зразок запрошення.

Шановний Іване Миколайовичу!

Запрошуємо Вас на шкільний ранок, присвячений вшануванню ветеранів праці. Просимо розповісти нам про своє трудове життя.

Ранок відбудеться 4 листопада о 12 годині в актовому залі школи.

З пошаною учні 3 класу

2. Подумайте, кого б ви запросили на ранок до своєї школи. Складіть своє запрошення. Прочитайте його перед класом. Визначте, яка група склала найкраще запрошення. (Оцініть роботу кожної групи.)

73. Прочитай. Зверни увагу на те, як треба звертатися в листах, листівках, у запрошеннях та як підписуватися.

Так звертаємося:

Дорогий Сергійку!
Люба Катrusю!
Шановна Олено Іванівно!
Шановний Петре
Григоровичу!
Шановні Маріє Федорівно і
Миколо Васильовичу!

Так підписуємося:

Твій друг Павло
Твоя подруга Надійка
Ваш учень Євген Мельничук
Ваша учениця Оля Петренко
Учні 3-А класу
Ваші учні
Ваші третьокласники

74. Напиши листа своєму другові або подрузі.

До твого словничка

Правильно вимовляй і пиши:

лист	підруга
листівка	шана
адреса	запрошення

Запитання для повторення

1. Чим текст відрізняється від групи окремих речень?
2. Які бувають тексти?
3. Чим опис відрізняється від розповіді?
4. Що може бути виражено в заголовку тексту?
5. З яких частин складається текст?
6. Як оформляються на письмі абзаци?
7. Які відомості є обов'язковими в запрошенні?
8. Із чого треба розпочинати лист? Що в ньому треба подати в кінці?

РЕЧЕННЯ

З розділу ти дізнаєшся:

Речення можуть бути

ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

розповідні

питальні

спонукальні

ЗА ІНТОНАЦІЄЮ

неокличні

окличні

У реченні може бути звертання до
когось або до чогось

Шануйте, діти, рідну мову!

Вийди, вийди, сонечко, на дідове полечко.

У РЕЧЕННІ Є ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ

підмет

присудок

Інші слова в реченні є *другорядними членами*

Шахтарі видобувають у шахті вугілля.

§ 7 Розповідні, питальні і спонукальні речення. Окличні речення

75. 1. Прочитай текст. Скільки в ньому речень?

Дуби живуть надзвичайно довго. Серед них трапляються справжні патріархи. Дуби-довгожителі нараховують понад тисячу років! Старі дуби охороняються законом як найцінніші пам'ятки природи.

2. Про що говориться в кожному реченні? Що саме?

Слово про слово

Патріарх — найстаріша, дуже поважна людина.

76. 1. Прочитай і визнач, скільки в тексті речень. Доведи.

Проминув вересень розвіялись пахощі осінніх квітів заплomenіло листя на дикій групі засумувала ніжна берізка затихли гаї та діброви відлетіли у вирій співочі птахи.

2. Спиши, ставлячи після кожного речення крапку. Про яку пору року говориться в тексті? Що сказано про берізку? Знижуй голос і роби паузу в кінці кожного речення.

3. Яке речення найкоротше? Зі скількох слів воно складається? Прочитай найдовше речення. Скільки в ньому слів?

77. Прочитай виразно текст, знижуючи голос у кінці кожного речення. Роби між реченнями коротку паузу, а в кінці абзацу — довшу.

ПЕРЕПОЛОХ У ЛІСІ

Що то воно за страхіття впало на стовбур? Тихенько **визирнула миша з нори**. Роздивилася, аж то дятел прилетів жучків шукати. Побачила миша дятла — вилізла з нори.

Раптом стрибнула на пенюк білка. Соснова шишка у неї в лапах. Сіла білочка снідати.

А хто там стрибає між кущами? Білка не тікає — отже, звір не страшний. Та то ж заєць пухнастий! Стрибнув до дикої груші. Погриз трохи кори і прямо до пенька. Отут він і відпочине (*Олександр Копиленко*).

78. Розглянь фотоілюстрацію. Постав запитання за її змістом і запиши відповіді.

Хвилинка спілкування

Уявіть себе журналістом і учнем. Журналіста цікавить, як учні вашого класу готуються до Свята осені.

Продумайте запитання і можливі відповіді. Розіграйте діалог у класі. Пам'ятайте про культуру спілкування.

79. Спиши два перші абзаци тексту «Переполох у лісі» (вправа 77). У виділених реченнях підкресли головні слова.

80. Прочитай виразно речення. Зверни увагу на те, яка мета кожного з цих речень.

Мета:

1. Повідомлення, розповідь.
2. Запитання.
3. Спонування, заклик.

Ми живемо в Україні.
Які найбільші міста України ти знаєш?
Люби і знай свій рідний край!

Пригадай! За метою висловлювання речення бувають **розповідні, питальні та спонукальні**.

81. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Беріть, діти, кошики і гайда в ліс. Тільки приглядайтеся пильно. Знаєте, які гриби хитруни? З кожним грибником у піжмурки граються.

Красноголовці з осиками приятелюють. Попід ліщиною ніби кріт купки нагорнув. Розгрібайте обережно! Там грузді причаїлися. А он біля пеньків водять хороводи опеньки. Учіться шукати тільки їстівні гриби! (Галина Демченко).

2. Знайди в тексті розповідні, питальні і спонукальні речення. Прочитай їх із відповідною інтонацією.

3. Спиши другий абзац. Підкресли спонукальні речення. Прочитай їх виразно.

Опеньки водять хоровод.

Пригадай! Якщо речення вимовляються з особливим почуттям, то вони стають **окличними**. Окличними можуть бути розповідні, питальні і спонукальні речення. У кінці окличних речень ставиться знак оклику.

82. Склади розповідні, питальні і спонукальні речення. Для цього використай такі слова: діти, читати, книжки, потрібний, цікаві.

83. 1. Прочитай текст. З яких речень за метою висловлювання він складається?

Ліси треба любити і дбайливо оберігати. Не можна жодного дерева вирубувати без потреби. На місці вирубаних слід насаджувати молоді ліси.

2. Перебудуй подані речення так, щоб вони стали спонукальними. Запиши утворений текст.

84. Спиши текст, ставлячи потрібні розділові знаки в кінці речень. Визнач, які це речення за метою висловлювання. Прочитай виразно записаний текст.

У ЛІСІ

У лісі дерева і пташки слухали старого дуба. От і зараз позирив вітер жолуді, порозкидав. А листя таки переможно зашуміло. Не бешкетуй, розбишако. Слухай нашого батька. Не пустимо далі. Хіба ми марно вирости (Оксана Іваненко).

85. 1. Прочитай, вимовляючи кожне речення відповідно до розділового знака в кінці. Вимовляй виділені слова з більшою силою голосу.

Запитання:

Хто поїде на екскурсію?

Куди поїдуть школярі?

Школярі **поїдуть** на екскурсію?

Відповідь:

На екскурсію поїдуть **школярі**.

Школярі поїдуть **на екскурсію**.

Так, школярі **поїдуть** на екскурсію.

2. Дай відповіді на запитання. Запиши їх. У кожному реченні підкресли слова, які є відповіддю на запитання.

1. **Куди** їздили учні на екскурсію? 2. **Де** побували учні під час екскурсії? 3. **Хто** возив учнів на екскурсію?

86. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст спочатку мовчки, а потім — напівголосно, виразно. Зверніть увагу на інтонацію питальних і окличних речень.

ВІТРИСЬКО

- Чом, вітриську, розходився, хазяйнуєш у саду?
  - Це я в листі заблуdivся і дороги не знайду.
  - А навіщо трусиш сливи у некошену траву?
  - Бо удався нелінивим, без роботи не живу!
  - Ой, вітриську, робиш шкоду! Угамуйся хоч на мить!
  - Краще геть піду з городу, в чистім полі буду жити!
- Звісив з тину босі ноги. Свиснув — листя полягло.
І за мить вповдовж дороги покурівся за село.

Тамара Коломієць

2. Позмагайтеся у виразному читанні тексту.

87. 1. Прочитай речення. Яке воно за метою висловлювання?

Маленьке зернятко потрапило восени під велику грудку землі.

2. Побудуй питальні речення, які б стосувалися різних слів поданого. Запиши побудовані речення за зразком. Усно дай на них відповідь.

Що потрапило восени під велику грудку землі?

3. Усно склади невеличку казочку про маленьке зернятко за поданим у вправі реченням. Розкажи в ній, що сталося із зернятком навесні, потім улітку.

п'ярісток

§ 8 Звертання

88. 1. Прочитай вірш. До кого автор звертається в цьому вірші?

ГОСТИННА ХАТА

Тесляре, тесляре, збудуй мені хѐжку
в зеленім садочку, в квітучім затишку.
Змуруй мені, муляре, піч та й рівненько,
щоб в хаті зимою було всім тепленько.
Ти справ мені, столяре, двері й віконця,
поріг від дороги, а вікна до сонця.
А ти мені, скляре, встав скло ясне в рамку,
аби мені сонце світило від ранку.
Ковалю, ковалю, зготов мені ключик,
і сильні завіси, й замочок блискучий.
Я буду раненько замок відмикати,
щоб ви не минали гостинної хати.

Марійка Підгірянка

2. Випиши звертання.

Слово про слово

Хѐжка — невелика хата; хатинка.

Звертання — це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються. Під час вимови звертання виділяється паузами, а на письмі — комами або знаком оклику.

89. 1. Прочитай вірш, виділяючи голосом звертання. Якими за метою висловлювання є речення зі звертаннями?

НАД КОЛИСКОЮ

Спи, мій малесенький, спи, мій синок,
я розкажу тобі безліч казок!

Нащо ж ти віченьки знову розкрив?!
Спи, моя пташко, то вітер завив.

Олександр Олесь

2. Спиши речення зі звертаннями. Звертання підкресли.

Спи, моя ластівко, солодко спи!

90. 1. Подані слова запиши у формі звертання.

Брат, друг, пїдруга, сусідка, товариш, учитель,
Михайло Іванович, Ольга Сергіївна.

2. З двома звертаннями (на вибір) склади речення і запиши, ставлячи відповідні розділові знаки.

91. 1. Прочитай вірш. Знайди в ньому звертання.

Рідна земле, рідний краю,
рідна стороно!
Я твої пісні збираю —
золоте зерно.

Олекса Ющенко

2. Чому поет назвав пісні рідного краю золотим зерном?
3. Вивчи вірш напам'ять і запиши його з пам'яті.

Хвилинка спілкування

Розіграйте діалог із відомої вам казки. Продовжіть його.

— Зробіть мені, тату, човник та весельце. Я буду рибу ловити та вас годувати.

— Куди тобі, синку? Ти ще маленький!

92. Із підручника «Літературне читання» випиши чотири речення зі звертаннями. Звертання підкресли.

Головні і другорядні члени речення.

Зв'язок слів у реченні

93. Попрацюйте разом! 1. Доповніть речення словами за змістом і питаннями.

1. У школі вчаться (хто?) ... . 2. Учні (що роблять?)... у школі. 3. Учні вчаться (де?) ... . 4. Учні вчаться в школі (як?) ... .

2. Чи є членами речення слова у, в? Чому?

Слова в реченні, що відповідають на певні питання, називаються членами речення.

94. 1. Прочитайте речення. Про кого (що) в них говориться?

Сумує жовтень у нашому саду. Поодцвітали мальви
сніжно-білі. І журавлі полинули у вирій.

Член речення, який вказує, про кого або про що говориться в реченні, називається підметом. Підмет відповідає на питання хто? або що?

2. Відшукайте члени речення, які вказують, що саме говориться про підмет. Ставте питання від підмета: жовтень (що робить?) сумує; мальви (що зробили?) поодцвітали; журавлі (що зробили?) полинули.

Член речення, який вказує, що говориться про підмет, називається присудком. Присудок відповідає на різні питання: що робить? що зробить? що робив? що робили?

3. Чи є в цих реченнях, крім підмета і присудка, ще якісь слова, що відповідають на певні питання? Назви їх.

Підмет і присудок — це головні члени речення, його основа.

Усі інші члени речення є другорядними.

95. Попрацюйте разом! Прочитайте текст. Визначте в реченнях головні члени. Ставте питання від підмета до присудка.

ЖОВТЕНЬ

Тихо осінь ходить гаєм.
Ліс довкола аж горить.
Ясен листя осипає.
Дуб нахмурений стоїть.

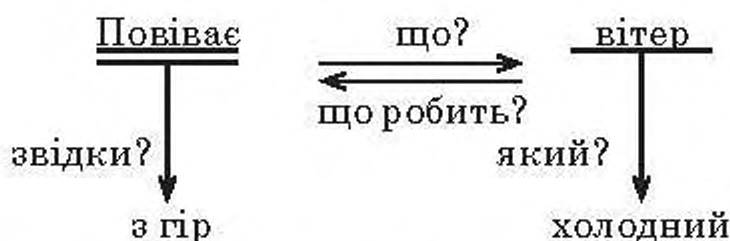
Надія Приходько

96. 1. Спиши речення. Підкресли в ньому основу — підмет і присудок.

З гір повіває холодний вітер.

2. Зверни увагу! Так зв'язуються між собою головні і другорядні члени речення:

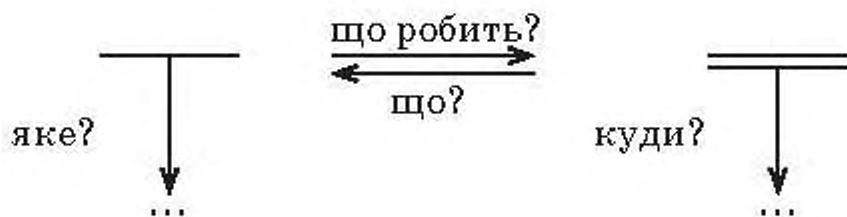

3. За поданою схемою самостійно покажи зв'язки між членами такого речення.

Пожовкле листя злітає на землю.

Візьми до уваги! Питання між головними членами речення можна ставити від підмета до присудка і навпаки — від присудка до підмета: *листя (щ о р о б и т ь?) злітає; злітає (щ о?) листя.*

Підкреслюй так:

підмет

присудок

другорядні члени речення

_____
_____
.....

97. 1. Спиши. Визнач головні члени в кожному реченні. Підкресли їх.

1. Пішов шелест по діброві. Шепчуть густі лози (Тарас Шевченко). 2. Лягло сонце за горою. Зірки засіяли... (Тарас Шевченко). 3. Вже вечір із повної жмені зіркє розсипає зелені (Валентин Бичко).

2. Постав усно питання від головних до другорядних членів речення.

3. За зразками схем у праві 96 покажи зв'язки між членами виділених речень.

98. 1. Прочитай текст. Визнач його тему.

У Карпати прийшла золота осінь. У гірських краях осінь прекрасна. Гори одягаються в різнобарвні шати. Вони кличуть до себе мандрівників.

2. Із третього речення випиши слова, зв'язані між собою за змістом. Виконуй за зразком.

*У Карпати прийшла золота осінь.
Осінь (що зробила?) прийшла;
осінь (яка?) золота;
прийшла (куди?) у Карпати.*

Слово про слово

Шати — багате, розкішне святкове вбрання.

99. Склади речення за схемами.

1. _____ = _____ . . . . .
2. = _____ . . . . .
3. . . . . = _____

100. 1. Склади речення так, щоб підметами в них виступали слова з першого рядка, а присудками — з другого.

1. Школярі, учителька.
2. Готуються, навчила.

2. Запиши складені речення.

101. Випиши з тексту виділені сполучення слів за зразком. Установи між словами зв'язок за допомогою питань.

Гуляло море на просторі...
По морю казочка пливла;
веселку хвиличка бистренька
гулять на берег принесла...
Туман закрив веселі зорі,
за хмару місяць закотивсь.

Леонід Глібов

Тутяло (де?) на просторі.

102. 1. Додай слова за питаннями і запиши.

Квітка (я к а?) ...	писати (щ о?) ...
у небі (я к о м у?) ...	малює (ч и м?) ...
працювала (к о л и?) ...	танцює (я к?) ...

2. З одним сполученням слів (на вибір) склади і запиши речення.

103. 1. Прочитай текст. Чого він навчає?

Прекрасна наша Земля. Тіпають око золотисті ниви, зелені гаї, голубі ріки й озера. Цю земну красу треба берегти і примножувати.

Друже, ставай до лав юних захисників природи!

2. Спиши. Усно постав питання до підкреслених головних членів речення. Зверни увагу, що в другому реченні є аж чотири підмети.

3. Знайди в тексті речення зі звертанням. Яким є це речення за метою висловлювання? Як вимовляється?

104. 1. Встанови зв'язок між словами за допомогою питань. Запиши за зразком.

Червона калина; чисте небо; співати пісню; зачарувалися піснею; росте в полі; перейшли місток; виписав з книги.

Калина (яка?) червона.

2. З одним сполученням слів (на вибір) склади і запиши речення.

105. Склади два речення зі словом *осінь* так, щоб в одному реченні це слово було підметом, а в іншому — другорядним членом речення.

106. 1. Послухай текст.

узли³ся

ДУБ І БЕРІЗКИ

На високому узліссі стоїть самотній дуб. А берізки рости поодинокі не хочуть. Усе вони парами, а то й цілим гайком. І здається, що ростуть з одного кореня. Он біліють у ве́долинку — одна, друга, третя...

Дуб зі своєї висоти стежить за ними. А берізки — як дівчатка в зелених хустках, що взяли́ся за руки і кружляють у танці.

Широкий дуб дивиться на берізки. Спиняє всі вітри (Борис Харчук).

2. Знайди речення, у яких підметом є слово *дуб*, усно встанови зв'язок між членами речення.

3. Назви звуки у виділених словах, склади їх звукові моделі.

107. 1. До поданих сполучень слів добери протилежні за значенням. Запиши за зразком.

Виліз на дерево — ...; забіг до лісу — ...; доплив до берега — ...; виїхав із міста — ...

Розпочав роботу — закінчив роботу.

2. Повтори відомості про речення і підготуйся до відповідей на запитання. Відповідаючи, наводь власні приклади.

Запитання для повторення

1. Чим відрізняється речення від окремих слів?
2. Які бувають речення за метою висловлювання?
3. У кінці яких речень ставиться крапка? А знак питання?
4. Які речення називаються окличними? Що ставиться в кінці окличних речень?
5. Як виділяються на письмі звертання?
6. Що є основою речення? Що називають підметом? А присудком?
7. Як зв'язуються між собою слова в реченні?

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

З розділу ти дізнаєшся про:

**СЛОВА З ПРЯМИМ І ПЕРЕНЕСНИМ
ЗНАЧЕННЯМ**

Золота сережка. Золота осінь.

**СЛОВА, ЯКІ МАЮТЬ КІЛЬКА
ЗНАЧЕНЬ**

Коса у дівчини. Коса на морі. Коса в косаря.

**СЛОВА, ЯКІ ОДНАКОВО ЗВУЧАТЬ
І ПИШУТЬСЯ, АЛЕ МАЮТЬ РІЗНЕ ЗНАЧЕННЯ**

*Марійка пішла в широке **поле**.*

*Марійка **поле** грядку.*

***Поле** в зошиті не для письма.*

**СЛОВА, БЛИЗЬКІ ЗА ЗНАЧЕННЯМ
(СИНОНІМИ)**

Завірюха, заметіль, метелиця, хурделиця.

Говорити, розмовляти, балакати.

Красивий, гарний, хороший.

**СЛОВА, ПРОТИЛЕЖНІ ЗА ЗНАЧЕННЯМ
(АНТОНІМИ)**

Великий — малий, друг — ворог, працювати — відпочивати.

§ 10 Слова з прямим і переносним значенням

108. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте сполучення слів у лівому і правому стовпчиках. Порівняйте значення виділених слів у кожному рядку. У яких сполученнях слів виділені слова вжито так, як буває насправді, тобто в прямому значенні, а в яких сполученнях слів значення переноситься на інший чимось схожий предмет?

золотий годинник
каштанове листя
кришталева ваза

золоте колосся
каштанове волосся
кришталева вода

2. Складіть зі словосполученнями речення (усно).

Зверніть увагу! Слова вживаються в прямому і переносному значеннях. У словосполученні *пшеничне колосся* — тобто колосся пшениці — слово *пшеничне* вжито у **прямому** значенні; а у словосполученні *пшеничне волосся* — тобто волосся кольору пшеничних колосків — у **переносному** значенні.

109. 1. Прочитай і спиши. Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.

ОСІНЬ

Осінь кожному знайде роботу. Вересень діток до школи **скликає**. Жовтень **прикрашає** в садках дерева. Листопад **відчиняє** зимі ворота.

2. У другому і третьому реченнях назви головні і другорядні члени.

110. 1. Спиши, вставляючи замість крапок слова з довідки. У якому значенні — прямому чи переносному — вжито вставлені слова?

У віконце ... зима. Повіяв ... вітер. ... перші сніжинки. Земля під снігом ...

Слова для довідки: засумувала, сердитий, постукала, затанцювали.

2. У кожному реченні підкресли підмет і присудок.

Земля під снігом засушувала.

111. 1. Утвори і запиши ті словосполучення, у яких прикметники вжито в переносному значенні.

Плаче (верба, дитина), залізний (цвях, характер), глибока (кривниця, думка), важкий (приклад, мішок), солодкий (цукор, сон), дивиться (людина, сонце), прийшла (мама, осінь).

2. З двома сполученнями слів (на вибір) склади і запиши речення.

§ 11

Слова, що мають кілька значень

112. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте вірш. Скільки значень має слово *гребінець*?

Носить півник-співунець
на голівці **гребінець**.

Гребінцем тим — знає кожний —
причесатися не можна.

А у мене, а у мене
гребінець новий, зелений.

Грицько Бойко

2. Поміркуйте, який *гребінець* був першим. Чому?

3. За допомогою яких питань можна встановити зв'язки між поданими словами?

Носить (?) *гребінець*; не можна причесатися (?) *гребінцем*; *гребінець* (?) новий, зелений.

113. Прочитай речення. Подумай і скажи, як ти розумієш значення слова *ніжка* в кожному випадку.

1. Дитина вже почала ходити ніжками. 2. Петрик зрізав гриб і старанно очистив його ніжку. 3. У кутку стояв стілець зі зламаною ніжкою.

114. 1. Прочитай уривки з віршів. У яких значеннях у них вжито слово *земля*?

1. Ми спитали журавля:
«Де найкраща земля?»
Журавель відповідає:
«Краще рідної немає».

Платон Воронько

2. Відшуміли поза гаєм
щедрим колосом поля.
Називається врожаєм
те, що родить нам земля.

Тамара Коломієць

2. Склади або пригадай відомі тобі речення зі словом *земля* у таких значеннях: *Земля* — планета, *земля* — наша країна, *земля* — ґрунт, *земля* — поле. Запиши ці речення.

Де найкраща земля?

Хвилинка спілкування

— Я склав речення, у яких слово *шапка* має різні значення. У хлопчика гарна шапка. Дівчинка також має гарну шапочку.

— Та ні, я думаю що в цих реченнях слово *шапка* має однакові значення. Але слово *шапка* може мати й інші значення. І в гриба є *шапка*...

Продовжіть розмову.

115. 1. Прочитай і спиши. Поясни значення виділених слів.

1. Школярі вишикувались на урочисту **лінійку**.
2. Даринка взяла в школу олівець і **лінійку**.
3. Величезні **язики** полум'я охопили будівлю.
4. **Язик** бере активну участь у творенні звуків.

2. Назви звуки і букви у словах **олівець** і **язик**.

§ 12

Слова, які звучать і пишуться однаково

116. Прочитай вірші-жарти. Знайди слова, які звучать і пишуться однаково. Поясни, що означає кожне з них.

ВІДМІННИК

Йшов Іванко — вгору ніс,
він оцінки гарні ніс.

За Оксаною Сенатович

УЗЯВ ПРИКЛАД

— Приклад списував у кого? —
запитав учитель строго.
— Та казали ж Ви у класі
і казав мій тато,
що з відмінника Івася
треба приклад брати.

Грицько Бойко

Візьми до уваги! У нашій мові є слова, які звучать і пишуться однаково, але значення мають зовсім різне. Їх значення можна зрозуміти тільки в сполученні з іншими словами. Наприклад: **шию** сорочку і **мию** **шию**.

117. 1. Прочитай, правильно наголошуючи виділені слова. Що вони означають?

1. Мої два **брати** — відмінники. Я буду **брати** з них приклад.
2. **Сорока** сидить на **березі**. На **березі** пасеться

близько **сорока** гусей. 3. За **місяць** школярі зібрали багато жолудів. Зійшов ясний **місяць** і освітив долину.

2. Спиши виділені слова парами і постав у них наголоси.

118. Відгадай загадки-жарти, поясни значення виділених слів.

1. Яким **ключем** не можна відімкнути двері? 2. Які **лисички** не є грибами? 3. Яку **косу** не заплетеш? 4. Яким **краном** вантаж не підіймеш?

119. Склади речення зі словами *мати, коса*, показавши, що значення їх різне.

120. 1. Прочитай вірш. Знайди слова, однакові за звучанням. Що вони означають?

І сказало вітру поле:
— Хто оре мене і поле,
засіва зерном **дорідним** —
той **близький** мені і рідний!

Андрій Музичук

2. Спиши. Виділені слова поділи для переносу по-різному.

Слово про слово

Дор²дне зерно — зерно великого розміру.

§ 13 Слова, близькі за значенням (синоніми)

121. Попрацюйте разом! Згрупуйте і випишіть у два рядки слова, близькі за значенням.

Батьківщина, Вітчизна, діти, учні, рідний край, школярі, Україна, дітвора, наша країна.

122. 1. Прочитай. Доведи, що це текст.

Хто охороняє здоров'я дерев? Це робить дятел.

Цілий день проводить лісовий лікар медичний огляд своєї ділянки. Дятел перелітає з дерева на дерево, заглядає в кожну щілину. Від гострого дзьоба незвичайного хірурга не сховатися жодній шкідливій комасі (За Юрієм Старостенком).

2. Які слова, близькі за значенням, вживаються в цьому тексті замість слова *дятел*? З якою метою?

Міркуй так: словосполучення *птах, лісовий лікар, незвичайний хірург* вжито в тексті для того, щоб не повторювати слова *дятел*. Крім того, ці слова допомагають пов'язувати між собою речення.

123. 1. Добери до поданих слів синоніми. Запиши за зразком.

Говорить, будинок, сміливий, сумувати, веселий, дітвора.

*Говорить, розповідає, мовить,
розмовляє.*

2. Із синонімами однієї групи склади усно різні речення.

124. 1. Прочитай, добираючи з дужок потрібні за змістом слова. Запиши утворений текст.

Ранком до будинку підлетіла ... (зграя, група) горобців. Вони сіли на купці і весело ... (співали, щебетали, цвірінькали). Раптом горобці побачили під вікном годівницю. Вони ... (злетіли, знялися, спурхнули) з купця і полетіли до годівниці. Тепер щоранку горобці ... (їли, клювали, харчувались, підживлювались) у напій годівниці.

2. Підкресли слова, в яких є букви, що позначають два звуки.

125. Вилучи «зайве» слово з ряду синонімів.

1. Сміятися, реготати, сміх, хихикати.
2. Дорога, дорожній, шлях, траса, шосе.
3. Лелека, птах, пташиний, чорногуз, бусол.
4. Дзвеніти, дзвін, дзенькати, бринькати.

126. До виділених слів добери синоніми. Запиши за зразком. Спочатку спробуй зробити це самостійно. Потім звір за поданим довідничком.

Чисте джерело, **чисте** небо, **чисті** руки; **свіжий** калач, **свіжа** сорочка, **свіжий** вітер; **суха** погода, **суха** булка, **суха** постіль.

Чисте джерело — прозоре джерело.

Слова для довідок: прозоре, вимиті, безхмарне; чиста, холодний, сьогоднішній; жарка, невогка, черства.

Хвилинка спілкування

- Я вважаю, що слова *парк* і *сад* є синонімами.
- А я так не вважаю. Бо ...

Продовжіть діалог.

127. Попрацюйте разом! 1. Замініть вислови одним словом — синонімом. При потребі звертайтеся до довідки.

Байдики бити; взяти ноги на плечі; набрати води в рот; викинути з голови; вертітися під ногами; замилювати очі; задирати носа; накивати п'ятами; розбити глека.

Слова для довідки: заважати, побігти, лінуватися, забути, замовкнути, задаватися, втекти, обманювати, посваритися.

2. Складіть речення з одним висловом, а потім — зі словом-синонімом. Порівняйте, де виразніше висловлено думку.

128. За поданим початком склади невеличку розповідь, використовуючи синоніми з довідки.

З гілки на гілку перелітають синички. Вони завітали в сад за поживою.

Слова для довідки: метушливі пташки, пернаті друзі, охоронці садів.

§ 14

Слова, протилежні за значенням (антоніми)

129. 1. Прочитай. У кожному реченні знайди слова, протилежні за значенням. Випиши їх парами.

1. Вчений іде, а науку слідом спотикається.
2. Незнайко на печі сидить, а знайко по дорозі біжить.
3. Більше думай, а менше говори.
4. Нових друзів май, а старих не забувай.

2. Які з цих речень спонукальні?

3. У перших двох реченнях визнач основу.

130. 1. Прочитай. Випиши протилежні за значенням слова. Яку роль вони виконують у тексті?

Папороть — це рослина, яка показує зміни в погоді. Згорнулися її листочки донизу — буде ясний день. А піднялися догори — похмурий.

2. Чи є серед антонімів такі, що мають протилежне значення тільки в поданому тексті? Підкресли їх.

3. Знайди у тексті слова, в яких звуків більше, ніж букв.

131. Попрацюйте в парах! До кожного ряду слів доберіть протилежні за значенням.

День — ніч

схід — ...

питання — ...

швидкий — ...

веселий — ...

шкідливий — ...

мовчати — говорити	тут — ...
працювати — ...	вгору — ...
любити — ...	добре — ...

132. 1. До виділених слів добери з довідки протилежні за значенням.

Свіжий хліб	—	... хліб
свіжі квіти	—	... квіти
свіжа газета	—	... газета
свіжий вітер	—	... вітер
свіжий вигляд	—	... вигляд

Слова для довідки: вчорашня, зів'ялі, теплий, черствий, стомлений.

2. Усно склади речення з двома сполученнями слів (на вибір).

133. Добери з підручника «Літературне читання» два-три прислів'я, у яких є антоніми. Запиши їх за зразком. Антоніми підкресли.

На чорній землі білий хліб ростить.

134. Підготуйся відповісти на запитання, наводячи приклади.

Запитання і завдання для повторення

1. Які значення можуть мати слова?
2. Які слова називаються синонімами?
3. Які слова називаються антонімами?
4. Коли найчастіше вживаються антоніми в мовленні?
5. У яких випадках треба добирати синоніми?
6. Які частини мови можуть бути антонімами?
7. Наведи приклади антонімів серед службових слів.

БУДОВА СЛОВА

З розділу ти дізнаєшся:

У СЛОВІ Є ЗАКІНЧЕННЯ І ОСНОВА

Основа слова може складатися з таких частин

ПРЕФІКСА: *підказка*

КОРЕНЯ: *казка, казочка, казати*

СУФІКСА: *казка, казочка, казкар*

У корені слова можуть змінюватися голосні і приголосні звуки

[o] → [i]   [e] → [i]   [г к х] → [з' ц' с'] → [ж ч ш]

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ Є

дзвінкі

глухі

утворюються

голосом і шумом

[б] [д] [д'] [з] [з'] та ін.

тільки шумом

[п] [т] [т'] [с] [с'] та ін.

§ 15 Закінчення слова

135. 1. Прочитай. Зверни увагу, як змінюється в реченнях слово *праця*.

1. Праця прикрашає людину. 2. Без праці людина не живе. 3. Бережіть працю людей. 4. Багатства Батьківщини створюються працею. 5. Свое щастя людина бачить у праці.

2. Випиши слово *праця* разом із тими словами, з якими воно зв'язане в реченнях. Познач змінну частину слова за зразком.

Прикрашає (що?) праця.
не живе (без чого?) без праця.

Змінна частина слова називається **закінченням**. Щоб знайти закінчення, треба змінити слово.

Закінчення позначають так: гора.

136. Попрацюйте разом! 1. Чи можна вважати цей рядок слів реченням?

Після, ходити, уроки, учні, до, парк, клас, наш.

2. Що треба зробити зі словами, щоб утворити з них речення? Побудуйте речення і запишіть.

137. Спиши, змінюючи слова в дужках так, щоб вони зв'язувалися з іншими словами в реченні. Які ще слова треба вставити для зв'язку слів у реченні?

1. Діти поспішають (школа). 2. (Школа) учні привіталися (учителька). 3. Школярі сідають (парта). 4. Учень відповідає (дошка). 5. Учителька похвалила учня (гарна відповідь).

Закінчення, як і прийменники, служать для зв'язку слів у реченні. За допомогою закінчень утворюються різні форми того самого слова:
гор[а], гор[и], гор[ою], по гор[ах].

138. 1. Спиши текст, вставляючи пропущені закінчення слів.

Любіть книгу! Книг.. допоможе заглянути в глибини історії, або в далек.. майбутнє. Книг.. навчить бути добр.., мудр.., чесн.., хоробрим. Книга навчить любити свою Вітчизн.., шанувати рідн.. невяк.. .

2. Які прислів'я чи приказки про книжку ти знаєш? Запиши.

139. 1. Прочитай. Простеж, яке слово повторюється в тексті. Постав до нього питання і визнач закінчення.

Хліб — народне багатство. Без хліба не можна уявити собі життя людей. Тому народ завжди віддавав і віддає шану хлібові. З давніх-давен люди складали про хліб пісні, приказки і прислів'я.

Дорожіть хлібом! У хлібі наш добробут, здоров'я і сила.

2. Знайди в тексті спонукальне речення і випиши його. Склади ще два спонукальні речення зі словом *хліб* і запиши їх. Познач у цьому слові закінчення.

3. Перебудуй останнє речення за зразком першого і запиши.

У хлібі здоров'я і сила.

140. 1. Розглянь фотоілюстрації на сторінці 66. Розкажи, що зображено на кожній із них. Яким одним словом можна назвати зображене?

2. Склади і запиши коротку розповідь про те, як приходить на стіл хліб.

§ 16 Основа слова. Частини основи

141. Прочитай. У виділених словах назви закінчення.

Читаю (щ о?) **книги, журнали, газети.**

Цікавлюсь (ч и м?) **книгами, журналами, газетами.**

Прочитав (у чому? де?) **у книгах, журналах, газетах.**

Частина слова без закінчення називається основою.

Основу позначають так: книги.

142. 1. Спиши прислів'я, вставляючи в словах пропущені закінчення. Познач у цих словах закінчення й основу.

1. Де думка одна, там дружб.. міцна. 2. У напшй дружб.. наша сила. 3. Люди сильні своєю дружб.. . 4. Без дружб.. і згоди не можуть жити народи.

2. Які прислів'я про дружбу ти знаєш? Запиши.

Люди сильні своєю дружбою.

143. 1. Прочитай. Визнач тему тексту. Добери заголовок.

Рідний край! Дорога серцю земля батьків і прадідів наших...

Рідний дім. Дорога батьківська хата. Гостинна ласкава оселя. Які близькі й знайомі нам ці слова! Тут ти народився, вперше побачив світ, зробив свій перший крок (За Іваном Цюпою).

2. Визнач у виділених словах основу й закінчення.

3. Прочитай текст ще раз і знайди в ньому синоніми.

144. 1. Утвори слова із пропонованих основ і закінчень.

Основи: *біл-, слив-, вікн-, гра-, пиш-.*

Закінчення: *-о, -ий, -а, -є, -еш.*

2. Запиши утворені слова. Закінчення й основи відповідно познач.

145. 1. Послухай текст. Про що розповідає легенда?

ДИВО НА ПОЧАЇВСЬКІЙ ГОРІ

Легенда розповідає, що близько трьохсот років тому турки з татарами, палячи і грабуючи села, облягли Почаївський **монастир** на Волині. Стіни монастиря були міцні, а зброя у захисників надійна. Але у крем'яній **горі**, на якій стояв монастир, не пробивалося жодного джерельця. Без води обложені не могли встояти.

І тоді з неба з'явилася Божа Мати. Де вона ступила на камінь, там лишився її слідочок, а з нього потекла **пречиста, цілюща вода**.

легенда

2. Спиши виділені слова, познач у них основу.
3. Чи відомі тобі інші українські легенди? Розкажи.

146. 1. Продовж діалог. Підготуйся до його відтворення в класі.

— Я сьогодні вже дочитую оповідання Всеволода Нестайка. Дуже цікаві! А ти що читаєш?

— А я читаю...

2. Що цікавого ти зараз читаєш у вільний час? Підготуйся розповісти про це у класі.

147. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте і спишіть. У виділених словах позначте закінчення й основу.

Вода, водичка, водяна (хвиля), **надводна** (споруда), **підводний** (човен), **водний** (шлях).

2. Назвіть спільну частину основи. Це — **корінь**.
3. Назвіть частину основи перед коренем. Це — **префікс**.
4. Назвіть частину основи між коренем і закінченням. Це — **суфікс**.

Запам'ятайте! Основа слова може складатися з таких частин: **префікса, кореня і суфікса**. На письмі ці частини основи позначають так:

корінь: вода, водичка, водична;
префікс: підводний, надводний;
суфікс: водичка, водична, підводичий.
Будова слова: підводичийа.

148. 1. Прочитай і спиши слова.

Голуб, голубка; сад, садок, посадка; хата, хатина, хатка.

2. Познач у цих словах закінчення й основу.

3. Визнач спільну частину (корінь) у кожній групі слів і познач її дужкою.

149. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Живе один батько
і тисячі синів має,
усім шапкє справляє,
а сам не має.

2. У словах відгадки визнач закінчення й основу.

3. Усно склади з цими словами речення.

150. 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Чи є в тексті слова, вжиті в переносному значенні? Назви їх і поясни.

Що за дощ у лісі при ясному небі й сонечку? Ось він шепоче. Ось він по листі барабанить і клацає. А жодної краплинки не видно.

Спіла горобина осипається потихеньку. Падають ягідки і шелестять, немов дрібний дощик сіється.

Дуб скидає жолуді, і вони б'ють по траві, неначе важкі дощові краплини. Урожайний дощ!

2. Спиши. У виділеному реченні підкресли підмет і присудок. Усно встанови зв'язок між членами речення.

3. Знайди в тексті слова з коренем *дощ-*.

151. 1. Спиши слова, познач у них закінчення й основу.

Лікарня, вечірній, прихід, баранчик, житловий, жартівник, премудрий, дубок, прадід.

2. Знайди інші слова, заховані у пропонованих словах.

3. Підказку знайдеш у першому слові.

152. 1. Розглянь малюнки і прочитай підписи до них.

дубок

дуб

дубняк

дубовий (листок)

дубова (колода)

2. Дай відповіді на запитання.

1. Що означає кожне зі слів?
2. Чи є в них спільна частина? Як вона називається?
3. Як можна назвати всі ці слова?

3. Запиши всі слова. Познач у них спільну частину.

Дубовий ліс зветься дубовою.

153. **Попрацюйте в групах!** 1. Пригадайте, які слова називаються **спільнокореновими**, або **спорідненими**. Як визначити корінь слова?

2. Доберіть по 2—3 ряди спільнокоренових слів. Визначте в них спільну частину — корінь.

3. Полічіть, скільки різних рядів спільнокоренових слів ви дібрали всім класом.

154. 1. Прочитай вірш.

У саду в нас, на калині,
як тепліє навесні,
мов дзвіночки солов'їні,
все дзвенять, дзвенять пісні.
Я прокинувся рано-рано,
у садочок вийду я:
під калиновською стану,
вивчу пісню солов'я.
Буду так і я співати,
бо і в мене голос є...
Мама скаже: «В нас у хаті
солов'ятко є своє!»

Марія Познанська

2. Випиши групами спільнокореневі слова. Познач корінь.

155. 1. Прочитай, про кого йдеться в тексті.

ХМАРКА

З далекого моря занесло хмаринку.
Приніс її вітер, підгонив у спину.
Стомила, заплакала хмаронька так
і сльози свої пролила на жита,
на гай, на долини, на сльози-перлини.

Марія Познанська

2. Випиши спільнокореневі слова. Познач у них основу й корінь.

156. Попрацюйте разом! Прочитайте завдання на сторінці 72. Порівняйте слова в кожному з пунктів завдання.

1. Слова, близькі за значенням (синоніми): *сніговій, хуртовина, метелиця, заметіль, завірюха, хурделиця, віхола, завія.*

2. Спільнокореневі, або споріднені, слова: *сніг, сніговій, сніговий, сніжок, сніжинка.*

3. Слова, які різняться тільки закінченням (різні форми того самого слова): *сніг, снігу, снігом, снігів, снігами, у снігах, снігам.*

157. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст.

НАЩО ДУБАМ ЛИСТЯ ВЗИМКУ?

Уже ліс і не жовтий. Уже він безлистий. Стоїть ліс у тумані. Гуде потихеньку вгорі. Там у верховітті ходить зима, носить у синій пелені завірюху.

Тільки дуби, лісові велетні, стоять усю зиму брунатні. Міцнолисті вони. Аж весною роздягнуться, хоч і не мерзнуть. Усі дерева в лісі дзвенітимуть на зимовій стужі голим віттям. А дуби шумітимуть їм про весну.

Ось нащо дубам листя взимку (За Григором Тютюнником).

2. Випишіть в один рядок спільнокореневі слова до слова *зима*, а в інший — слово *зима* з різними закінченнями (різні форми цього слова).

3. Доберіть синоніми до слів *безлистий, гуде, завірюха*.

Слово про слово

Брунатний — коричневий, темно-жовтий.

158. Вилучи «зайве» слово. Поясни свій вибір.

1. Ліс, лісник, лісу, лісом, лісові.
2. Риба, рибою, рибонька, рибалка, рибалити.
3. Завірюха, завірюхою, заметіль, хурделиця, віхола.
4. Повага, пошана, шана, зневага, шаніба.

159. Згрупуй слова, поясни, як ти їх згрупував.

1. Сум, сумний, сумувати, журитися, нудьгувати, сумного, сумному.

2. Майстер, майстра, майструвати, майстерний, виготовляти, робити, майстрові.

160. 1. Прочитай слова. Познач у них корені. Подумай і скажи, чи однакові за значенням корені слів першого і другого рядків.

1. Літак, літати, приліт, перелітні.

2. Літо, літечко, літній, по-літньому.

2. Добери синоніми до слів *безлистий*, *стоїть*, *гуде*, *завірюха*.

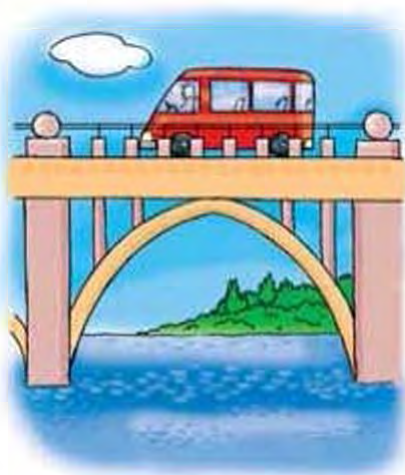
Візьми до уваги! Корені слів, які тільки звучать однаково, але мають різне значення, — це різні корені. Наприклад, слова *літак*, *літо* — не спільнокореневі, бо в них корені різні за значенням.

161. 1. Розглянь малюнки і прочитай слова.

Місто, міст.

Вода, водій.

2. Чому ці слова не є спільнокореневими? Добери до кожного з них спільнокореневі. Запиши їх і познач корені.

162. 1. Спиши. Підкресли спільнокореневі слова. Познач у них корінь.

На високому березі тихої річки росла самотня берізка. Довге березове гілля опускалося до самої води. Коло берізки дівчатка водили хоровод.

2. Чи є в тексті слова з коренями, які звучать однаково, але мають різне значення? Назви їх.

3. Назви в реченнях головні члени. У третьому реченні усно встанови зв'язок між усіма членами.

163. 1. Прочитай і спиши речення.

1. Як прислів'я чудове, йде від **роду** до роду, що **народ** — зідчий мови, мова — зодчий народу. 2. Ти постаєш в ясній обнові, як пісня, линеш, **рідне** слово. Ти наше диво калинове, кохана материнська мова! (*З творів Дмитра Білоуса*).

2. Поміркуй, чи є спільнокореневими виділені слова. Що спільного в значенні всіх цих слів? Які інші спільнокореневі слова можна дібрати до цих слів?

До твого словничка

зідчий творіть будівничий архітектор

§ 18

Чергування голосних і приголосних звуків у коренях слів

164. Прочитай слова. Зверни увагу на зміну голосних звуків у коренях слів.

[o] — [i]
ко́ня — кінь
во́за — віз
но́са — ніс
ко́са — кіс

[e] — [i]
пе́чі — піч
ре́чі — річ
осе́ні — осінь
лебе́ді — лебідь

165. 1. Зміни слова так, щоб змінився голосний звук у корені.

Ночі — ніч	коти — ...	столи — ...
речі — ...	воли — ...	ножі — ...
болю — ...	роги — ...	громи — ...

2. Побудуй словосполучення з кожною парою слів. Запиши за зразком.

Темна ніч — темної ночі.

166. 1. Прочитай вірш. Подумай, чому він так названий.

БАБУСІ

Дай, бабусю, поцілую
сивину **твого** волосся,
теплим диханням зігрію
снігом вибілені **косо**.
Може, і на них розтане
лоскотливий **іній** срібний,
мов химерні візерунки
на замерзлій з **ночі** шибі.

Анатолій Костецький

2. Добери споріднені слова до слова *бабуся*.

3. Зверни увагу на виділені слова. Зміни усно ці слова так, щоб голосний звук у них змінився.

167. 1. Прочитай. Випиши з тексту спільнокореневі слова, в яких змінюється голосний у корені.

Що воно дзвонить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте у нас на шкільному подвір'ї. Вслухаюся і дивуюся. То дзвонять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкуються одна до одної, немов срібні дзвіночки. І дзвенять, дзвенять...

Аж місяць прислухається до того дзвону (*Василь Сухомлинський*).

2. Усно зроби звуко-буквений аналіз слова *дзвонить*.

168. 1. Добери до поданих слів споріднені так, щоб у корені звук [о] змінився на [і].

Зоря — зірка	школа — ...
нора — ...	гора — ...
бджола — ...	ходити — ...

2. У дібраних словах познач основу і корінь. Які ще частини основи є в цих словах?

169. Прочитай слова. Які звуки чергуються в коренях? Якими буквами вони позначені?

нога — нозі — ніжка
 луг — у лузі — лужок
 берег — на березі — бережок
 рука — руці — ручка
 око — в оці — очі
 ріка — у ріці — річка
 муха — мусі — мушка
 вухо — у вусі — вушко
 рух — у русі — рушати

[г] — [з'] — [ж]

[к] — [ц'] — [ч]

[х] — [с'] — [ш]

170. Прочитай прислів'я. Спиши їх і підкресли спільнокореневі слова. Познач у них корінь. Назви звуки, які чергуються.

- Нема друга — шукай, а знайшов — бережи.
- Справжні друзі пізнаються в біді.
- Де дружніші — там сильніші.
- Дерево міцне корінням, а людина — друзями.
- Дружній череді і вовк не страшний.

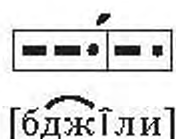
Справжні друзі пізнаються в біді.

171. 1. Прочитай. Випиши з вірша слова, споріднені зі словами *мурахи*, *вага*. Познач у них корінь. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

Бачиш, люди роблять в полі.
Мед несуть у вулик бджоли.
 Навіть крихітка-мурашка
 соломину тягне важко.

Михайло Стельмах

2. Накресли схему виділеного речення.

172. Прочитай вірш. Випиши виділені слова. Зміни їх або добери до них спільнокореневі так, щоб відбулося чергування звуків у коренях.

Коли зроблено **плуг** —
 він оратиме поле чи **луг**.
 Коли зведено **дім** —
 будуть мешкати люди у **нім**.
 Коли квітнуть сади —
 будуть спіти улітку **плоди**.
 Коли **дружба** прийшла —
 буде більше на світі тепла.

Платон Воронько

друг
 друз□
 дружба□

луг
 у луз□
 лужок

173. 1. До поданих слів добери за зразком спільнокореневі, в корені яких відбувається чергування приголосних звуків.

Пух — пушок	друг — дружний	роги — ріжки
сніг — ...	ріка — ...	ноги — ...
гак — ...	птаx — ...	щокa — ...

2. Із двома дібраними словами склади речення і запиши їх.

§ 19

Вимова і правопис слів з ненаголошеними [е], [и] в коренях. Ненаголошені [е], [и], які перевіряються наголосом

174. Попрацюйте в групах! 1. Прочитайте словосполучення. Порівняйте вимову голосних звуків у виділених коренях.

рідні **села**
великі **озера**
широкий **степ**
густий **дим**
добре **жити**
зелене **листя**

не видно **села**
велике **озеро**
широкі **стеги**
легкий **димок**
щасливе **життя**
дубовий **листок**

До твого словничка

Вимовляй так:

с[е^н]лâ
їз[е^н]ро
ст[е^н]пè

д[и^е]мїк
ж[и^е]ттү
л[и^е]стїк

2. Як вимовляємо голосні звуки в наголошених складах?
3. Повчіться правильно вимовляти слова з ненаголошеними [е^н], [и^е]. Пригадайте правило про вимову цих ненаголошених голосних, вивчене в 2 класі. Покажіть своє вміння перед класом.

175. 1. Прочитай виразно вірш. Правильно вимовляй виділені слова.

Небо ясне, степ — як море,
трава **зеленіє**,
льон **синіє**, гречка пахне,
пшениця **жовтіє**.

з[е^н]лâний
с[и^е]в³є

Леонід Глібов

2. Спиши. У виділених словах постав наголоси, підкресли букви, що позначають ненаголошені звуки [е], [и].

Під час письма слова з ненаголошеними [е], [и] треба перевіряти наголосом. Щоб знати, яку букву (е чи и) писати в ненаголошеному складі кореня, треба змінити слово або дібрати до нього спільнокореневе так, щоб ненаголошений голосний став наголошеним. Наприклад: земл^ѐ — з^амл^ѐі, житт^ѐ — ж^ети.

176. До поданих слів добери спільнокореневі так, щоб ненаголошені [е], [и] стали наголошеними. Запиши слова парами. Корені познач. Постав наголоси.

Тепл^ѐ — т^апл^о

вишневий — ...

темніє — ...

кленовий — ...

синіє — ...

гречаний — ...

177. Зміни словосполучення так, щоб голосні в коренях виділених слів стали наголошеними. Запиши за зразком, вставляючи пропущені букви.

Стигл^і ж^{..}та, орлине кр^{..}ло, сувора з^{..}ма, безкраї ст^{..}пи, плакуча в^{..}рба, тонке ст^{..}бло.

Безкраї степи — безкрайї степ.

178. 1. Прочитай вірш. Добери до виділених слів перевірні. Поясни написання е, и в ненаголошених складах.

Тече вода з-під явора

яром на долину.

Пишається над водою

червона калина.

Пишається калинонька,

явір молодіє,

а кругом їх верболози
й лози зеленіють.

Тарас Шевченко

2. Спиши друге речення. Підкресли головні й другорядні члени. Усно встанови зв'язок між ними за допомогою питань.

179. Розглянь малюнок. Усно склади за ним невеличку розповідь на тему «У бібліотеці». Вживай такі слова і вирази: у дитячій бібліотеці, багато книжок, у кожній книжці, на сторінці, біля столу, книжкові полиці, читачі, бібліотекар.

бібліотека

180. 1. Запиши в зошиті відомості про книжки, які ти нещодавно прочитав (прочитала).

2. Заведи читацький щоденник і систематично роби в ньому записи. Вони допоможуть тобі швидко пригадати зміст прочитаної книжки.

181. 1. Прочитай слова з двома ненаголошеними голосними, добираючи до них з довідки слова для перевірки спочатку першого, а потім другого звуків. Запиши подані і дібрані слова за зразком.

З..л..ніє — зелень, зелений

в..с..литись — ...

б..р..зняк — ...

б..р..говий — ...

д..р..в'яний — ...

щ..б..тати — ...

Слова для довідки: веселка, дерева, береза, дерево, березень, берег, весело, прибережний, щебет, защебече.

2. Зроби (усно) звуко-буквений аналіз слова *дерев'яний*.

182. 1. Прочитай слова з ненаголошеним [и], добираючи до них перевірні. У словах став наголос.

Близенько — ...

блискучий — ...

величина — ...

зимовий — ...

вишневий — ...

високий — ...

глибокий — ...

килимок — ...

2. Чи слова *блискучий* і *блискавка* спільнокореневі? Доведи.

183. 1. Прочитай текст.

левáда

СТРУМОК

Струмок був зовсім вузенький, як ниточка. Він вес..ло дзюрчав поза горідом, п..тляв поміж вербами на л..ваді. А потім вибігав на луг і губився у траві.

Тарасик знає, де починається струмок! Під холодною горою є кр..ничка, на дні якої б'є дж..рельце. З тієї кр..нички й витікає струмок. «А куди ж він т..че?» — замислився Тарасик. Та й побіг до дідуся.

— Усі струмки — і в..ликі, й маленькі, такі, як наш, т..чуть у річку, — сказав дідусь. — Не було б струмків, то й річки не було б. От які! (*Василь Чухліб*).

2. Чи в усіх словах написання пропущеної букви вдається перевірити наголосом? Як же записати правильно слова, що не перевіряються наголосом? Запиши ці слова, перевіряючи їх написання за словником.

§ 20 Вимова і правопис слів з ненаголошеними [е], [и], що не перевіряються наголосом

184. Прочитай слова. Чи можна в цих словах перевірити ненаголошені [е], [и] наголосом?

Мелодія, левада, минуле, бетон, пенал,
криниця.

бетіи

Візьми до уваги! У багатьох словах ненаголошені [е], [и] не можна перевірити наголосом. Наприклад: *орден, герой, директор*. Написання таких слів перевіряй за орфографічним словником і запам'ятовуй.

185. 1. Розглянь малюнки і запиши назви зображених на них предметів.

2. Перевір за орфографічним словником написання цих слів.

3. Постав наголоси. Підкресли букви, які позначають ненаголошені [е], [и].

очерѐт
черѐмха

абрикѐс
апельсѐн

186. 1. Прочитай. До слів лівого стовпчика добери слова з правого і запиши утворені словосполучення.

телефон	довгий
горизонт	сусідня
держав	висока
дисципліна	безмежний
медаль	далекий
океан	термінова
сигнал	тривожний
телеграма	мобільний
температура	зразкова
коридор	золота

коридір

2. Із двома словосполученнями (на вибір) склади і запиши речення.

горизѳнт

пшенѳця

пирѳг

апетѳт

187. Спиши словосполучення. Перевіряй за орфографічним словником написання слів із пропущеними буквами.

Проїзний кв..ток, к..рувати автомобілем, к..рмо автомашини, свіжий к..фір, чудовий к..лим, хусточка в к..шені, місто К..шинів, к..пить у чайнику, смачний к..сіть, спортивний в..лосипед.

До твого словничка

Правильно вимовляй і пиши:

кишѳня

ретѳльно

кѳлим

метѳл

кермї

велосипѳд

керувѳти

верблѳд

квитїк

кривѳця

188. 1. Прочитай слова. Подумай, чи можна перевірити написання в них пропущених букв наголосом. Спиши.

Пам'ятай! Правильно писати ці та інші слова допоможе орфографічний словник.

Р..корд, р..месло, р..монт, р..продуктор, р..спубліка,
р..дактор, р..візор, д..ректор.

2. Зі словами *ремонт* і *ретельно* склади і запиши одне речення.

дирѐктор

депутѐт

президѐнт

колектѐв

189. 1. Прочитай і спиши народні прикмети. Встав пропущені букви в словах, добираючи перевірни.

1. На полях сніг хв..лястий — будуть рясні хліба.
2. Сніг надворі — з..рно в коморі. 3. Багато з..мою інею — на врожай.

2. Які інші народні прикмети, пов'язані з явищами природи, ти знаєш? Розкажи.

§ 21

Вимова і правопис слів із дзвінками та глухими приголосними звуками

190. Попрацюйте разом! 1. Вимовте приголосні звуки, позначені поданими буквами та буквосполученнями. Поспостерігайте за вимовою.

б — п

з — с

г — х

дз — ц

дѐ — тѐ

ж — ш

зѐ — сѐ

дж — ч

2. Які з цих звуків вимовляються зовсім без голосу, тільки з шумом? А під час вимови яких чуємо і голос?

Пригадайте! Коли вимовляємо **дзвінкі** приголосні звуки, чуємо голос і шум, а коли вимовляємо **глухі**, то чуємо тільки шум.

3. Розгляньте таблицю. Пригадайте вивчене про парні дзвінкі й глухі приголосні та про ті, що не мають пар.

Дзвінкі:	$\begin{bmatrix} \text{в, л, л',} \\ \text{м, н, н',} \\ \text{й, р, р'} \end{bmatrix}$	$\begin{bmatrix} \text{б} & \text{д} & \text{д'} & \text{з} & \text{з'} & \text{ж} & \text{дж} & \text{дз} & \text{дз'} & \text{г} & \text{г'} \end{bmatrix}$
Глухі:	$\begin{bmatrix} \text{ф} \end{bmatrix}$	$\begin{bmatrix} \text{п} & \text{т} & \text{т'} & \text{с} & \text{с'} & \text{ш} & \text{ч} & \text{ц} & \text{ц'} & \text{х} & \text{к} \end{bmatrix}$

191. 1. Прочитай виразно слова.

Бити — п ити	жити — ш ити
Димок — Т имко	д жерело — ч ереда
діти — т ітка	д зиґа — ц ибуля
зима — с иній	г уска — х устка

2. Скажи, які з виділених букв позначають дзвінкі, а які — глухі приголосні звуки.

192. 1. Прочитай заголовок тексту. Про кого йтиметься в тексті?

ШИШКАР ЯЛИНОВИЙ

Хто-хто, а зима добре знає ялинового шишкаря.

Навколо сніг білий-білий, а ялиновий шишкар яскраво-червоний, немов стигла ягода. **Усі птахи сховалися від негоди.** А він з гілки на гілку перестрибує і дзвінко виспівує: «Цок-цок, кле-кле, чик-чик!»

У шишкаря дзьоб міцний. Кінчики в протилежні боки загнуті. Зачепить він ними лусочку на шишці, відігне її — і дістає язиком насінину.

2. В один рядок за зразком на сторінці 86 випиши з тексту кілька слів, у яких приголосні звуки тільки дзвінкі, а в другий — у яких усі приголосні глухі.

Білий, дзюб, ...,
Хта, чик-чик, ...,

3. Розбери за членами виділене речення.

Зверни увагу! В українській мові дзвінких приголосних більше, ніж глухих. І в словах дзвінкі звуки трапляються частіше. Цим і пояснюється милозвучність, краса нашої мови.

193. 1. Прочитай слова, спиши. Підкресли букви, що позначають парні дзвінкі і глухі приголосні.

Дичка — тичка	діжка — дошка
балка — палка	дзвін — цвіт
дядько — тітка	сиджу — кричу
зірка — сітка	ганок — каток
ґедзь — палець	сніг — сміх

2. Назви звуки і букви у виділених словах.

194. 1. Назви предмети, зображені на малюнках, чітко вимовляючи дзвінкі приголосні.

2. Склади і запиши три речення з будь-яким із цих слів.

195. 1. Прочитай слова, вимовляючи дзвінкі приголосні в кінці слів і складів дзвінко, виразно.

Запам'ятай! В українській мові в кінці слів і складів дзвінкі приголосні треба вимовляти **дзвінко**, не оглушуючи їх.

хліб	сад	мороз	друг
дуб	мед	паморозь	сніг
зуб	дід	зав'язь	стіг
гриб	мідь	гарбуз	плуг
дубки	садки	казка	дужка
грибки	редька	берізка	стежка
зубки	солонка	галузка	ліжко

2. Зі словами *хліб, сад, дубки, берізка* склади і запиши речення.

3. Значення яких слів тобі треба з'ясувати? Чи знаєш ти, що означають слова *зав'язь, паморозь*?

196. 1. Прочитай виразно загадки і відгадай їх. Правильно вимовляй дзвінки приголосні в кінці слів.

1. Їла-їла дуб, дуб
та зламала зуб, зуб.

2. І не сани, і не віз —
їхать добре, аби вліз.

3. Взимку вкрили ми навкруг
ліс, дорогу, поле й луг.
А як сонце припече —
Ми струмочком потечем.

2. Спиши. Підкресли букви, що позначають дзвінки приголосні звуки в кінці слів.

197. 1. Спиши слова, добираючи до них спільнокореневі за зразком.

Возик — віз	садок — ...
ножик — ...	горбок — ...
льодок — ...	дзюбик — ...

2. Прочитай пари слів, чітко вимовляючи кінцеві звуки у дібраних словах. Назви корені, у яких чергуються голосні звуки.

198. 1. Спиши речення, розкриваючи дужки.

1. У нашому парку росте багато (берези). 2. На полиці розкладено кілька (книги). 3. Школа придбала тридцять пар (лижі). 4. Уночі землю скував (морози).

2. Прочитай записані речення, чітко вимовляючи у змінених словах дзвінкі приголосні.

3. В останньому реченні встанови зв'язок між усіма членами.

199. 1. Доповни речення словами, протилежними за значенням до виділених. Запиши.

1. Дніпро **широкий**, а Ірпінь (який?) ... . 2. Сосна **висока**, а калина (яка?) ... . 3. Пір'їна **легенька**, а молот (який?) ... .

2. Прочитай записані речення. Назви дзвінкі приголосні у дібраних словах.

200. 1. Прочитай вірш, виразно вимовляючи приголосні звуки у виділених словах.

ВЗИМКУ

Ой мороз, який мороз!
Всіх пташок проймає дроз,
скачуть-плачуть горобці:
— Дайте нам зернят, ців-ців!..

Як почув Василь пташок,
одягнувся в козушок,
взяв пшона і хліба скибку,
на подвір'я вибіг швидко.

Всіх пташок нагодував,
і здалось — мороз пропав:
горобці зацвірінчали,
і синичкам тепло стало.

Іванна Блажкевич

2. Випиши виділені слова. Підкресли в них букви, що позначають дзвінки приголосні звуки.

Горобці весело зацвірінчали.

Хвилинка спілкування

— У мене вдома живе черепашка. Ми всі її дуже любимо. А в тебе є домашній улюбленець?

— Звичайно. Він мій справжній друг. Дуже мене розуміє, в усьому слухається. Ти здогадуєшся, про кого кажу?

Продовжіть розмову на тему «Домашні улюбленці».

201. 1. Зверни увагу на вимову глухих приголосних перед дзвінками в поданих словах.

МОЛОТЬБА

ВОКЗАЛ

Вимовляємо:

про[з']ба
моло[д']ба
во[г]зал

Пишемо:

просьба
молотба
вокзал

2. Спиши слова і запам'ятай їх написання. Зі словами *просьба* і *вокзал* склади і запиши речення.

202. 1. Прочитай. Зверни увагу, як вимовляються дзвінки приголосні перед глухими в поданих словах.

Вимовляємо:

ні[х]ті
кі[х]ті
ле[х]кий
во[х]кий

Пишемо:

нігті
кігті
легкий
вогкий

2. Спиши слова і склади з ними речення (усно).

203. 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш. У виділених словах знайди звуки, що вимовляються не так, як позначаються на письмі.

1. Червона ягідка, але на смак гірка. 2. Сказати **легко**, але зробити важко. 3. Хліб-сіль їж, а правду ріж. 4. Ложка **дьюгтю** зіпсує бочку меду.

2. Як вимовляються дзвінки приголосні в кінці слів і складів у інших словах поданих прислів'їв?

204. 1. Прочитай пари слів. Сумнівну букву допоможе перевірити друге слово.

Ні...ті — ніготь

кі...ті — кіготь

ле...кий — легенький

боро...ьба — боротися

моло...ьба — молотити

про...ьба — просити

Міркуй так: у слові **нігті** пишемо букву **г**, бо **ніготь**.

2. Поясни написання сумнівних букв у інших словах. Спиши пари слів, вставляючи пропущені букви.

205. Прочитай. Знайди слова, у яких приголосні вимовляються не так, як позначені на письмі. Запиши ці слова в стовпчик, а через ризику допиши перевірні до них.

леґа́нький

Легенько, молотьба, нігті, легкий, просити, молотити, ніготь, мигтить, просьба, кладка, галузка, миготіти.

206. Попрацюйте в групах! 1. Прочитайте народні прикмети, виразно вимовляючи дзвінкі приголосні звуки, позначені виділеними буквами.

1. Швидко сніг розтанув — буде мокре літо. 2. Місяць ріжками донизу — будуть опади. 3. Перед грозою ластівки й стрижі низько літають над землею і водою. 4. Великі кола навкруг місяця — на мороз. 5. Горобці розцвірінькалися — на відлигу.

2. Випишіть слова із дзвінкими приголосними в кінці слова і в кінці складу. Переконайтеся, що всі учні вашої групи правильно вимовляють виписані слова. Покажіть це перед класом.

207. Прочитай і спиши. Поясни, яку букву писатимеш. Доведи свої міркування добром спільнокорених слів.

Горо(б,п)чик, ри(б,п)ка, ка(з,с)ка, лі(ж,ш)ко, зага(д,т)ка.

208. Розглянь малюнки. Склади за ними казку і запиши.

209. 1. Прочитай текст. Знайди слова, у яких дзвінкі приголосні треба вимовляти виразно в кінці слова і в кінці складу.

ЛІСОВА КАЗКА

Білим сніжком засипало лісові доріжки. Ось легко стрибнула з дерева на дерево прудка білочка. Незабаром у її кігтиках опинилася соснова шишка. До своєї нори майнула руда лисиця в теплій шубці. Швидко пробіг і сховався під дубком похлипливий зайчик.

І знову тихо (Юрій Старостенко).

2. Запиши текст під диктовку мамі, тата чи іншого члена сім'ї. Перевір написане. Оціни свою роботу.

§ 22 Префікс

210. Попрацюйте разом! Складіть за схемою словосполучення. Зверніть увагу на виділені частини слів. Як вони змінюють значення словосполучень?

211. 1. До поданих слів добери і запиши за зразком антоніми. Познач корені. Виділи значком ту частину слова, що стоїть перед коренем.

Схід — захід	влетів — ...	відліт — ...
вхід — ...	заніс — ...	забігти — ...

2. Із двома словами (на вибір) склади речення.

Частина слова, що стоїть перед коренем, називається **п р е ф і к с о м**. За допомогою префіксів утворюються нові слова.

Префікс позначаємо так: підхід, захід, схід.

212. 1. Прочитай. Розташуй абзаци так, щоб вийшов текст. Прочитай утворений текст.

кривеця

ТАРАСОВА КРИНИЦЯ

А впорядкована ними криничка існує й досі. І називають її люди Тарасовою.

Малим хлопцем Тарас Шевченко разом зі своїм дідом Іваном пішов пішки до Чигирина.

Подорожні йшли довго і притомилися. Сіли, поїли, що Бог послав, **захотілося** пити. Неподалік вони запримітили маленьке джерельце. Почали **розгрібати**. Незабаром звідти забила вода. Та ще ж смачна! **Напилися, відпочили** і пішли далі (З журналу «Барвінок»).

2. Випиши у стовпчик виділені слова. Познач у них корені і префікси.

3. Самостійно добери і запиши по кілька слів із префіксами *під-*, *над-*.

213. Від поданих слів за допомогою префіксів *за-*, *пере-*, *від-*, *до-*, *при-* утвори нові слова. Добери до кожного з них залежні. Запиши словосполучення за зразком. Познач префікси.

Летіти, нести, вести, везти.

Залетіти в сад, пералетіти через ліс.

214. Визнач префікси у словах *безмежний*, *безшумний*, *безлісий*. Поясни значення слів. Склади і запиши з ними речення. Усно добери ще кілька слів із цим префіксом.

§ 23

Префікси і прийменники

215. 1. Спиши словосполучення на сторінці 94. Підкресли прийменники, які зв'язують між собою слова. Як пишуться прийменники зі словами?

Вийду на дорогу, перейду через дорогу, дійду до дороги, зійду з дороги, відійду від дороги.

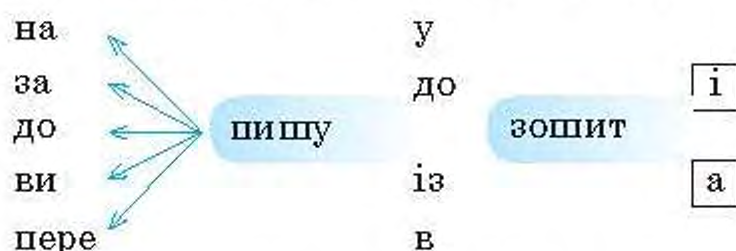
2. Серед поданих знайди словосполучення, яке відповідає схемі.

3. За допомогою питань усно встанови зв'язок і в інших сполученнях слів.

216. 1. Від слова *пишу* утвори нові слова за допомогою префіксів.

2. Пов'яжи утворені слова зі словом *зошит* за допомогою різних прийменників. Запиши утворені словосполучення.

3. З утвореними словосполученнями усно склади два-три речення.

Розрізняй! Не плутай префікси і прийменники! Префікс — це частина слова, а прийменник — окреме слово.

217. 1. Прочитай текст, вставляючи замість крапок потрібні за змістом прийменники чи префікси.

Увійдіть (...) лісу.

Ось (...) співала іволга, наче скрипка. Соловейко (...) ливається, як сопілка. Дятел б'є (...) стовбур, наче вправний бубнар. Сорока (...) скрекотала, наче тріскачка. Грак і той (...) свистує, наче півень (...) відомій байці. А коли (...) кувала зозуля, то кожен починає лічити свої роки (За Леонідом Павленком).

2. Письмово встанови зв'язок між членами другого речення.

Слово про слово

Тр³скачка — пристрій, шумом якого відлякують тварин.

218. 1. Утвори словосполучення, вставляючи замість крапок прийменники.

Доплив ... берега, відплив ... берега, заховався ... дерево, підклав ... подушку, вскочили... воду, злетів ... аеродрому, намалював ... полотні.

2. Спиши словосполучення, познач префікси і підкресли прийменники за зразком. Що можна сказати про них?

аеродрі́м

Зах^овався за дере^во.

219. Випиши з орфографічного словника десять слів із префіксами *в-*, *від-*. Поділи слова для переносу.

§ 24

Правопис префіксів *роз-*, *без-*, *з-* (*с-*)

220. Попрацюйте разом! Прочитайте слова. Доберіть до них споріднені і визначте корені та префікси. Зробіть самостійно висновок про те, яка буква пишеться в кінці префіксів.

1. Розквіт, розказати, розфарбувати, розв'язати, рознести, розгадати, роз'яснити.

2. Безстрашний, безмежний, безсоння, безпомилковий, безлюдний, безкоштовний.

Запам'ятайте! У префіксах *роз-*, *без-* завжди пишеться буква *з*: *розвідник*, *безводний*.

розписати
розбѣти
роз'їхатись

безвїдний
безкрѣлий
безкраїй

221. 1. До поданих слів добери і запиши за зразком спільнокореневі з префіксом *без-*. Познач у дібраних словах частини основи.

Водний, змістовний, законний, земельний, листя, хмарний, крайній, шумний, звучний, зоряне, зуби.

Звучний — беззвучний.

2. Поясни, якого значення надає префікс *без-* словам.

222. 1. До поданих слів добери і запиши за зразком спільнокореневі з префіксом *роз-*. Префікси познач.

Заплести, зав'язати, скласти, накрити, завантажити, звести, взуватись.

Загорнути — розгорнути.

2. Що ти можеш сказати про значення слів у кожній парі? Склади речення з двома парами слів (на вибір).

223. Утвори слова з частин інших слів. Склади з цими словами речення.

1. Префікс від слова *безхмарний*, корінь від слова *перелісок*, закінчення від слова *білий*.

2. Префікс від слова *розмова*, корінь від слова *махати*, закінчення від слова *сад*.

3. Префікс від слова *розгорнути*, корінь від слова *садок*, закінчення від слова *ягідка*.

224. 1. Розглянь фотоілюстрацію.

2. На основі фотоілюстрації та відомих казок склади розповідь «Снігове містечко».

3. Запиши складену розповідь у зошит.

225. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст. Розкажіть одне одному, чим вам запам'яталося 19 грудня минулого року.

Українські діти з нетерпінням чекають 19 грудня. Вони щиро вірять, що в цей день Святий Миколай їм обов'язково щось подарує.

І справді, кожен з вас уранці **знаходить** під подушкою або в черевичках якийсь подарунок. Але **зважте**, що Святий Миколай кладе подарунки тільки чемним, ввічливим і слухняним дітям. А неслухам він може покласти під подушку різку.

Тож дбайте про те, щоб **здобути** від Миколая у цьому році гарний подарунок (З книги «Дванадцять місяців»).

2. Зверніть увагу на те, що у виділених словах префікс **з-** стоїть перед буквами, які позначають дзвінки приголосні звуки.

226. 1. Перед якими буквами пишеться префікс **с-**? Які приголосні звуки, дзвінки чи глухі, позначають ці букви?

сказав
спитав
стиснув

схилився
сфотографував
спалахнув

2. Спиши слова. Познач префікси.

Перед буквами к, п, т, х, ф завжди пишеться префікс с-.

227. 1. Порівняй префікси у словах лівого і правого стовпчиків. Поясни їх правопис.

спекти
скинути
спалахнути
стерти
сточувати
схопити
сформувати

зварити
змішати
зсипати
зчищати
зчесати
зшити
зцілити

2. Спиши слова з префіксом з-. З виділеними словами усно склади речення.

Хвилинка спілкування

Уяви, що ти зустрів (зустріла) Святого Миколая. Про що б ти з ним поговорив (поговорила)? Склади невеличкий діалог.

228. 1. Який префікс — з- чи с- — треба дописати в словах? Запиши слова.

..класти
..в'яжіть
..робити

..творили
..пекли
..горнули

..хвалять
..фотографуй
..ший

2. Виділені слова введи в речення зі звертаннями. Які це речення за метою висловлювання?

229. 1. Прочитай текст. Випиши слова, вставляючи пропущений префікс з- (с-).

На зиму зерно ..сипають у ..ховища. Багато зерна потрібно буде для весняної сівби.

У ..ховищах ..творюються всі умови для ..берігання зерна. Тут уважно стежать за тим, щоб воно не ..сохлося, не ..воложилось і не **зігрілося**.

Перед висіванням зерно перевіряють на ..хожість.

2. Перевір, чи відповідають вставлені префікси правилу на с. 98.

Візьми до уваги! У слові **зігрілося** замість префікса з- вжито префікс зі-. Це робиться для полегшення вимови. Наприклад: **зіставте, зітріть, зігніть, зірвіть, зігрійте.** Подібне відбувається і з прийменником з (зі).

з вікна
з гори
з армії

але

зі столу
зі схилу
зі складу

230. 1. Спиши словосполучення, вставляючи пропущені префікси з-, зі-, с-.

..хідний вітер, ..в'яле листя, ..риває листя, ..літає додолу, ..хиляються до землі, поступово ..тихає.

2. Подані словосполучення введи в невеличку розповідь. Добери заголовок.

231. 1. Прочитай текст. Спиши, вставляючи префікси і пропущені букви. Поясни їх уживання.

На ..сніженій галявині — висока могила ..носимо живі квіти і кладемо їх на могилу Невідомого солдата. Мовчки ..хиляємось у гл..бокій пошані.

Вічна пам'ять тобі, безіменний солдате! Ти відстояв мир на нашій прекрасній з..млі. Своє ж..ття ти віддав за нашу Перемогу.

2. Знайди в тексті речення зі звертанням. Яким є це речення за інтонацією?

232. 1. Спиши слова. Познач частини в усіх словах.

Безлісий, безлистий, **прекрасний**, прихід, східний.

2. З виділеним словом склади і запиши речення.

§ 25 Апостроф після префіксів

233. Пригадай правило про вживання апострофа. Наведи приклади слів з апострофом.

До твого словничка

[з] — [з']
з'явився — зяблик

роз'яснити — розібрати

[д] — [д']
від'їхати — відійти

під'їхати — підійти

Апостроф пишеться після префіксів з кінцевим твердим приголосним перед я, ю, є, ї. Наприклад: з'їзд, під'їхати, об'єднати, роз'яснити, з'юрмитись.

234. 1. Прочитай. Поясни вживання апострофа у словах.

ДІДУСЬ І ЯБЛУНІ

Дідусь садив яблуні. Йому сказали: «Для чого тобі ці яблуні? Вони будуть довго рости, і ти не з'їси з них яблучка». Дідусь відповів: «Я не з'їм — інші з'їдять, а мені спасибі скажуть» (*Лев Толстой*).

2. Як ти розумієш дідусеву відповідь?

235. 1. Від поданих слів за допомогою префіксів утвори нові слова. Запиши ці слова і поясни їх написання.

об
під
з
на
при
від

їхати

об
роз
з
при
від

єднати

2. З трьома словами (на вибір) склади речення. Запиши.

Хвилинка спілкування

— Я можу годинами грати на мобільному.

— А я використовую мобільний телефон за призначенням, бо він шкодить здоров'ю.

Продовжіть розмову.

236. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Зацвів іній на всьому, замерехтів, засвітився...
Прийшло на землю свято розквітлого інею. Цвіте він, осяяний місяцем, цвіте холодними квітками, і пелюстки їхні пахнуть морозом...

Срібна ніч. І рівна срібна пелена розіслалась, заповонила землю (За Євгеном Гуцалом).

2. Знайди в тексті слова і вирази, вжиті в переносному значенні.

3. Випиши виділені слова. Познач у них префікси.

237. 1. Попрацюйте разом! Випишіть слова з апострофом після префіксів.

Від'їзд, п'ятірка, в'юн, з'юрмились, об'єднання, п'ятнадцята, роз'яснення, подвір'я, п'ятниця, з'явилися, напам'ять, рум'яний, в'ється, від'їхали.

2. З виділеними словами складіть невелику розповідь.

238. 1. Спиши слова у стовпчик за зразком. Визнач у них префікси. Через риску запиши ці самі слова, поділяючи їх для переносу.

Роз'їзд, під'їзд, під'їздити, об'єднати, роз'єднати, в'їзд, від'єднати, з'їзд, об'їзд.

Роз'їзд – роз-їзд.

2. Які слова не можна поділити для переносу? Чому?

Слова з апострофом після префікса, як і інші, переносять по складах. Апостроф залишається з попереднім складом: з'я-вився, об'-ява, об'я-ва.

239. Прочитай текст. Спиши. Поясни вживання апострофа у словах.

Кожного ранку, у будь-яку пору, по вузькій стежинці біг до школи хлопчик. У відкритих оченятах світився розум. Допитливий хлопчик шукав усьому роз'яснення і помічав усе: зацвіла весняна квіточка, заспівав нову пісеньку шпак, на дереві з'явився жовтий листочок, викотилося з-за обрію рум'яне сонечко...

Цим хлопчиком був Андрій Малишко, майбутній співець рідного краю.

240. З орфографічного словника випиши 10 слів з апострофом після префіксів.

§ 26

Суфікс

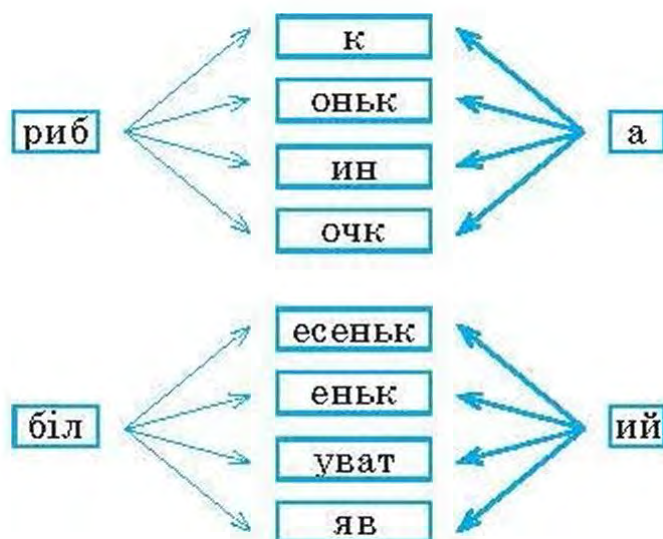
241. 1. Розглянь схеми на наступній сторінці. Подумай, як утворюються слова.

2. Поясни значення кожного з утворених слів.

3. Запиши утворені слова. Познач у них суфікс (^).

Частина основи, що стоїть після кореня, називається **суфіксом**. Якщо в слові є закінчення, то суфікс стоїть між коренем і закінченням. За допомогою суфіксів утворюються нові слова:

школ**а** → школяр**і**, шкільн**ий**.

242. 1. Прочитай слова. Назви в них суфікси.

Вітер — вітерець, вітряк, вітряний.

Рука — ручка, рученька, ручний.

Ріка — річка, річенька, річечка.

Нога — ніжка, ніженька, ніжечка.

2. Скажи, якого значення надають словам суфікси **-еньк-**, **-ечк-**.

3. Слова *ніж* і *ніжка*, *річ* і *річка* — спільнокореневі? Доведи свою думку.

243. Попрацюйте разом! Прочитайте і спишіть слова. Позначте в них суфікси.

Візок, морозець, веселенький, гарнесенький, будова, вербичка.

Візьміть до уваги! Перш ніж позначити суфікс, необхідно:

1. Змінити слово, визначити в ньому закінчення й основу.
2. Дібрати кілька спільнокореневих слів і визначити корінь.
3. Виділити частину слова між коренем і закінченням — суфікс. Потім позначити його.

244. За допомогою суфіксів утвори спільнокореневі слова від поданих. Запиши за зразком.

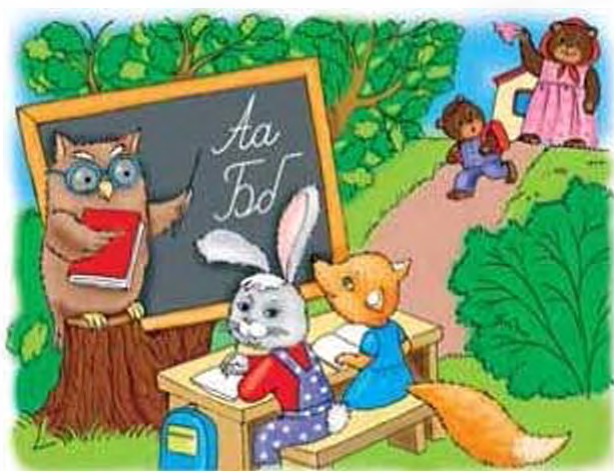
Вишня, пшениця, дятел, заєць, календар, кишенька, криниця, хвилина.

Вишня — вишенька.

245. 1. Розглянь малюнок і склади казку про лісову школу (письмово).

2. Які спільнокореневі слова ти вжив (ужила) в казці?

246. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Місце, де ти народився і живеш, — це твоя маленька батьківщина. Зелений гай, широке поле, глибока

річка — це також твоя батьківщина. І якщо скласти маленькі батьківщини кожного з нас, то вийде прекрасний край, ім'я якому — Україна.

2. Знайди в тексті слова, які відповідають таким моделям:

3. Випиши ці слова і познач їх будову.

247. 1. До поданих слів добери за зразком спільнокореневі із суфіксом *-ар*, що означають назви професій, і запиши.

Льон — льонар

кухня — ...

шахта — ...

пекти — ...

лікувати — ...

квітник — ...

2. Самостійно добери інші слова із суфіксом *-ар*, що означають назви професій.

248. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Випиши з тексту виділені сполучення слів.

Принесли хліб, пахучий, теплий ще. Із **шкоринкою золотавою**. Це від вогню позолота в нього. Та не тільки од вогню. **Золоте зерно** на борошно мололи. А зерно в золотому колоску на **стеблінні золоченій** гойдалося, срібною **росою вмивалося**. Золоте проміння сонячне в себе увібрало. Від сонця позолота в хліба...

І **лежить на столі** хліб, теплий, пахучий, руками роботящими подарований. Лежить і ніби промовляє: «Любіть мене, шануйте, їжте та здоровими будьте» (*Тамара Коломієць*).

2. У виписаних словосполученнях усно встанови зв'язок між словами за допомогою питань.

3. До слова *хліб* добери кілька спільнокореневих. За допомогою чого вони утворені?

4. Склади поради дошкільнятам про те, як треба берегти хліб. Одну пораду запиши.

249. Склади слова з поданих частин і запиши їх.

ок, ліс, н, очок, ик, ищ, ов, е, ий.

250. 1. Прочитай вірш. Подумай, чому він так називається.

СУПЕРЕЧКА

Ведмідь сварився із совою:
— Ти щось наплутала, сова!
Затям своєю головою —
зими в природі не була!
Сова сміялась:
— Волохатий, не дивно чути це мені:
ти **восени** як ляжеш спати,
то встанеш тільки **навесні**!

Петро Ребро

2. Випиши виділені слова. Добери до них спільнокореневі і познач їх будову.

251. Прочитай текст. Недоречно вжиті в ньому слова заміни такими, що більше відповідають змісту.

Був легенький морозище. Світило сонце. Раптом на-
сунула величезна хмарка і закрила півнеба. Подув силь-
ний вітерець. Посипав густий лапатий сніжок.

252. Розбери за будовою спочатку усно, а потім — письмо-
во такі слова: *розписка, прохолодний, лікар, вовчисько*.

Послідовність розбору слова за будовою

1. Визнач слово за питаннями і виділи **закінчення**.
2. Назви **основу** слова.
3. Добери до слова два-три споріднені та визнач **корінь**.
4. Визнач **префікс** (якщо є).
5. Визнач **суфікс** (якщо є).

Зразок усного розбору слова за будовою. У слові *розписка* закінчення *-а*, основа — *розписк-*, бо воно змінюється так: *розписка, розписки, розписку, розпискою*. Корінь *-пис-*, бо такий самий корінь у спільнокоренових словах — *писати, запис*. Префікс *роз-*, суфікс *-к-*.

Зразок письмового розбору слова за будовою

Розписка, маленький.

253. Попрацюйте разом! Відгадайте.

1. Корінь мій — у слові *лісник*, суфікс — у слові *грибочок*, а зовуть мене ...

2. Корінь мій — у слові *літній*, а закінчення — у слові *село*, люблять мене діти і називають ...

3. Префікс мій — у слові *зав'язати*, корінь — у слові *кладочка*, суфікс і закінчення — у слові *книжка*, і для книжки мене виготовляють.

254. 1. Прочитай вірш.

ЗИМОНЬКО-СНІГУРОЧКО

Зимонько-снігурочко,
наша білогрудочко,
не верти хвостом,
а труси тихесенько,
рівненько, гладесенько
срібненьким сніжком.
Ми повибігаємо,
снігу накачаємо
купу за садком;
бабу здоровенную,
уночі страшенную
зліпимо гуртом.
Зробим очі чорнії,

рот і ніс червонії —
буде, як мара.
День і ніч стоятиме,
вовка проганятиме
з нашого двора.

Леонід Глібов

2. Вивчи вірш напам'ять. Впиши виділені слова, познач суфікси.

Хвилинка спілкування

- У вільний час я люблю дивитися мультфільми.
Особливо про льодовиковий період.
— А я люблю мультфільми...
Продовжіть розмову.

- 255. 1.** Заміни словосполучення іншими зі зменшувально-пестливим значенням, використовуючи суфікси: -еньк-, -к-, -ик-, -очк-, -ок-, -оньк-.

Сірий заєць — сіренький зайчик, руда білка — ... ..,
зелена ялина — ... .., білий сніг — ... ..

2. Із двома словосполученнями (на вибір) склади і запиши речення.

- 256. 1.** Прочитай текст-опис. Добери до нього заголовок.

Вранці вплигло **ясне** сонечко на погідне небо
поглянути, що зробила ніч із землею. **Вітер** стих, чистий,
свіжий **сніг** сріблом сяяв під блакитним наметом неба.

Земля наче вбралась у білу сорочку (За *Михайлом Коцюбинським*).

2. Впиши виділені слова. Добери до них спільнокореневі з різними суфіксами. Проаналізуй будову цих слів.

257. 1. Попрацюйте разом! Розберіть подані слова за будовою.

Сад — садок, кущ — кущик, хліб — хлібець, мир — мирний, хмарний — безхмарний, учитель — учителька.

2. Поясніть, яка частина другого слова змінила значення першого слова.

258. 1. Прочитай українську народну щедрівку.

Ой сивая та й зозуленька
усі сади та й облітала.
А в одному та й не побувала.
А в тім саді три тереми:
а в першому — красне сонце,
а в другому — ясен місяць,
а в третьому — дрібні зірки.
Ясен місяць — пав господар,
красне сонце — жінка його,
дрібні зірки — його діти.
Щедрий вечір, добрий вечір,
добрим людям на здоров'я!

2. Пригадай, що в українській мові означає слово *красне*. Які інші щедрівки ти знаєш? Проспівай їх.

3. До виділених слів добери спільнокореневі зі зменшувальними суфіксами (усно).

Запитання і завдання для повторення

1. Із яких частин складається слово?
2. Як визначити в слові закінчення й основу?
3. Що називається коренем? Як його знайти?
4. За допомогою чого утворюються нові слова?
5. Чим відрізняється префікс від суфікса?
6. Правила правопису яких префіксів ти вивчив (вивчила)? Розкажи правила, наведи приклади.

ЧАСТИНИ МОВИ

З розділу ти дізнаєшся:

СЛОВА НАЛЕЖАТЬ ДО ЧАСТИН МОВИ

ІМЕННИКИ

назви
предметів

хто? що?

*школяр,
мова,
знання*

ПРИКМЕТНИКИ

назви
ознак предметів

який? яка? яке?
які?

*розумний,
розумна,
розумне,
розумні*

ДІЄСЛОВА

назви
дій предметів

що робить?
що роблять?
що робив?
що буде робити?

*читає, читають,
читав,
читатиме*

ЗМІНЮЮТЬСЯ

за числами
і відмінками,
мають рід
(чоловічий,
жіночий,
середній)

за родами,
числами
і відмінками

за часами
(минулий,
теперішній,
майбутній)

§ 27

Загальне поняття про частини мови

259. Розкажи, якими були твої зимові канікули. Якими корисними й цікавими справами тобі довелося займатися?

260. Попрацюйте разом! 1. Пригадайте, на які питання відповідають слова: 1) що означають назви предметів; 2) які називають ознаки предметів; 3) які називають дію предметів. Наведіть приклади.

2. Наведіть приклади слів на тему «Зима». Відповідайте за зразком.

Що?	Яка?	Що зробила?
Зима.	Білосніжна.	Настала.

3. Чи можна до першої групи віднести такі, наприклад, слова: радість, задоволення, холод? Чому?

Візьми до уваги! У науці про мову назвами предметів вважають слова, до яких можна поставити питання *х т о ?* або *щ о ?*

Слова, що є назвами предметів, називаються **іменниками**. Іменники відповідають на питання **х т о ?** **щ о ?** Наприклад: людина, заєць, голуб, дерево, зелень, праця.

Слова, що називають ознаки предметів, називаються **прикметниками**. Прикметники відповідають на питання **який ?** **яка ?** **яке ?** **які ?** Наприклад: зелений (сад), зелена (огорожа), зелене (поле), зелені (луки).

Слова, що означають дію, називаються **дієсловами**. Дієслова відповідають на питання **що робить ?** **що роблять ?** **що робив ?** **що зробив ?** **що буде робити ?** Наприклад: зеленіє, зеленіють, зеленів, позеленів, буде зеленіти, зеленітиме, позеленіє.

261. 1. Прочитай текст. Випиши з нього у три стовпчики іменники, прикметники і дієслова.

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ

Прийшла зима. Білим пухом покрила землю. Михайлик радів зимі. Бігав по білому снігу, ліпив сніжки, катався з гірки на санчатах. Зненацька викотився з-під яблуні білий клубок снігу й зупинився прямо перед Михайликом. Білий клубок і Михайлик завмерли. Придивився Михайлик і впізнав у клубочку зайця. Великого, білого, пухнастого. Неповторна зустріч! (За Володимиром Цілим).

2. Чи є в тексті слова, які не відповідають на питання? Назви їх.

Візьми до уваги! Іменник, прикметник і дієслово — це **частини мови**.

До частин мови належать також прийменники і сполучники. Прийменники (*в, на, під, над, перед, до, за, без, від, із-за* та ін.) найчастіше вживаються разом з іменниками. Наприклад: *по (снігу), з (гірки)*.

І, й, та, а, але — це сполучники. Вони сполучають між собою слова і речення. Наприклад: *викотився й зупинився*.

Прийменники і сполучники — **службові** частини мови, вони не відповідають на питання.

262. 1. Прочитай текст. Визнач його тему. Добери заголовок до тексту.

Ударив перший морозець. З'явився перший лід. Звідусіль біжать хлоп'ята і дівчатка з ковзанами в руках. Станеш на ковзани і летиш по дзвінкому льоду. У вухах чуєш свист вітру. Такої сили надають людині ковзани! (За Феліксом Гальперіним).

2. Випиши з тексту частини мови:

іменники — ...

прикметники — ...

дієслова — ...

сполучники — ...

прийменники — ...

263. Попрацюйте разом! 1. Випишіть спочатку іменники, потім — прикметники, а далі — дієслова. Поясніть, чому ці слова належать до згаданих частин мови.

Дуб, коричневий, береза, рахувати, клен, білий, спати, троянда, сірий, малий, писати, читати, червоний, сосна.

2. Визначте «зайве» слово в кожній групі слів.

До твого словничка

чїботи
черевєки
тривїга

хвилєна
секонда
спасєбі

264. Попрацюйте разом! Спишіть. До кожної групи іменників доберіть загальну назву. Скористайтесь довідкою.

Жито, рис, пшениця, овес — ...

Абрикос, слива, черешня, апельсин — ...

Черемха, горобина, каштан — ...

Понеділок, четвер, п'ятниця — ...

Доба, хвилина, секунда, століття — ...

Метр, сантиметр, дециметр — ...

Автомобіль, автобус, тролейбус — ...

Слова для довідки: міри довжини, міри часу, зернові культури, садові дерева, декоративні дерева, дні тижня, транспорт.

сантимѣтр
децимѣтр

автомобѣль
бензѣн

265. 1. Прочитай текст. Поясни, які букви пропущено.

Степ. Здається, немає йому кінця-краю. Вільно гуляє вітер. Нав..сні в ст..пу цвітуть червоні тюльпани,

фіолетові, жовті й сині іриси, блакитний барвінок, білі конвалії. Духмяно пахнуть м'ята, чебрець, полин, кульбаба, кропива, ч..стотіл. Це змлі державного заповідника Асканія-Нїва, що на Херсонщині.

Тут ж..вуть л..сиці, тхори, ласки, їжаки, вужі, жовточереві полози, ящірки і навіть отруйні ст..пові гадюки.

2. Випиши з тексту іменники за групами.

Назви рослин:...

Назви тварин:...

Хвилинка спілкування

— Як добре, що якийсь мудрий чоловік придумав школу. Я так люблю ходити до школи. Стільки нового пізнаю щодня! А ти?

— Я? Не знаю... Я хотів би, щоб ще тривали зимові канікули. Надворі так гарно! Стільки цікавих зимових розваг! А треба йти до школи...

Продовжіть діалог.

266. 1. Допиши речення.

Ведмідь, рись, бобр — це звірі, а сорока і грак — ...
Окунь, щука, лящ — це риби, а муха, оса, джміль — ...

2. Побудуй усно подібне речення про домашніх тварин.

267. 1. Пригадайте, які слова називаються спільнокореновими.

2. Доберіть спільнокореневі слова до іменника *праця*.

3. Чи будуть спорідненими слова; *праця, праці, працю;* а *праця і робота? А робота і робот?* Чому?

268. 1. Спиши. Підкресли спільнокореневі слова. На які питання вони відповідають? Що означають? До яких частин мови належать?

1. Сліпуча білизна; білий сніг; біліє навколо.
2. Старанний працівник; корисна праця; працьовиті руки; працює добре.
3. Новий комбайн; комбайнер працює.

2. Зі сполученнями слів першої групи усно склади невеличкий опис. У тексті вживай службові частини мови.

комбайн

комбайнер
комбайна́р

269. Добери до іменників спільнокореневі прикметники і дієслова. Запиши за зразком.

Дружба — дружній — дружити;
радість — ... — ...;
сміх — ... — ... .

270. До поданих іменників добери спільнокореневі слова, які б належали до різних частин мови.

Дзвін, танець, зима.

271. Склади речення за питаннями. Запиши. Якими членами є іменники, прикметники і дієслова в цих реченнях?

1. Який? хто? що робить? що?
2. Хто? що робить? де?

272. 1. Знайди «зайве» слово серед споріднених слів: вода, водичка, підводний, водити; сніг, сніговий, сніжинка, сніжинки.

2. Обґрунтуй свою думку.

273. 1. Прочитай текст. Про що ти з нього довідався? Яка головна думка тексту?

Хліб і рушник — одвічні людські символи. Хліб і сіль на вишитому рушнику завжди були високою ознакою гостинності українського народу.

Прийняти рушник, поцілувати хліб символізувало єдність, злагоду, глибоку пошану до тих, хто виявив її. Цей звичай, що пройшов крізь віки, є доброю народною традицією і в наш час (За *Василем Скуратівським*).

2. Знайди в тексті відомі тобі частини мови. Випиши по кілька слів, що належать до кожної з них.

Слово про слово

Символ — знак, прикмета, ознака.

- 274. Попрацюйте разом! 1.** Розгляньте малюнок.

2. Розкажіть, що зображено на малюнку. Запишіть свою розповідь, дібравши до неї заголовок.

3. Знайдіть у тексті відомі вам частини мови. Якими членами речення вони є?

- 275.** Склади усну розповідь «Хвала рукам, що хлібом пахнуть!». Озвуч її в класі.

ІМЕННИК

§ 28

Загальне поняття про іменник

276.1. Слова якої частини мови є назвами предметів? На які питання вони відповідають?

2. Запишіть слова у два стовпчики: у перший — іменники, які відповідають на питання **х т о?**, у другий — іменники, які відповідають на питання **щ о?**

Хлопчик, береза, лікар, машина, кіт, магазин, мама, стіл, мороз, горобець, вітер, ящірка, школяр, школа, тополя.

Іменники, що є назвами істот (людей і тварин), відповідають на питання **х т о?**

Іменники, що є назвами неістот, відповідають на питання **щ о?**

До твого словничка

Правильно вимовляй і пиши:

ведм³дь

г¹луб

мет^алик

кукур^одза

сун^еця

чер^ашня

277. 1. Прочитай слова. Виразно вимовляй звуки [дж], [дз].

Космонавт, метелик, пшениця, банкір, шахтар, учениця, тракторист, кукурудза, бджола, ведмідь, верблюд, джміль, черешня, дятел, фіалка, снігур, береза, айстра, фермер, агроном, троянда.

2. Випиши іменники за групами.

Люди: ...

Тварини: ...

Рослини: ...

банк³р
фърмер
агронїм

3. З виділеними словами склади речення. Визнач, якими членами є вжиті в реченні іменники.

278. 1. Прочитай вірш.

ЩО Я ЛЮБЛЮ

Люблю матусю, батька люблю,
люблю хатину рідну свою,
і рідну школу, і вчителів,
село, де вперше сонце зустрів,
люблю в криниці блакитну глиб
і лан, що родить для мене хліб,
садок, з якого грушки несучу,
горбок, де білі вівці пасу,
бо ті горбочки, лани, ліси —
для мене повні добра й краси,
бо все, що бачу навколо я, —
то люба, рідна моя земля!

Марійка Підгірянка

2. Випиши з вірша виділені слова за групами.

Назви істот: ...

Назви неістот: ...

3. Познач будову слів: хатину, садок, грушки, горбочки.

Рідна земля і в житті мила.

279. Зі словом *сонце* склади і запиши таких два речення, щоб у першому реченні слово *сонце* було головним членом, а в другому — другорядним членом речення.

280. Попрацюйте в групах! 1. Випишіть з орфографічного словника по п'ять іменників, які відповідають на питання хто? і що? Розкажіть перед класом, що означають випи-сані слова.

2. З двома іменниками (назвами істот і неістот) складіть ре-чення. Визначте, якими членами є вжиті в реченні іменники.

281. 1. Прочитай текст і спиши.

Мовчазні, замріяні стоять узимку дерева.

Он велетенський дуб, усе ще вкритий золотом пожовкло-го листя. А он молода берізка звисила донизу довгі голі віти. А поруч неї струнка вічнозелена ялина (За *Юрієм Старостенком*).

2. Про що говориться в першому реченні? Про що йдеться в наступних реченнях? Підкресли іменники, які допомага-ють пов'язати ці речення між собою.

3. Яке з підкреслених слів є загальною назвою групи предметів?

282. 1. Прочитай казку. Іменники, подані в дужках, постав у правильній формі.

ЗАЙЧИК І ГОРОБИНА

Засипало (сніг) землю. Нема чого їсти зайчикові. Побачив він червоні ягоди на (горобина). Бігає навколо дерева, а ягоди — високо. Просить зайчик: «Дай мені, го-робино, одне гроно ягідок». А горобина й каже: «Попроси вітра, він і відірве».

Попросив зайчик вітра. Прилетів вітер, гойдає, трусить (горобина). Відірвалося гроно (ягоди), упало на (снігом). Їсть зайчик (ягода), дякує (вітер) (*Василь Сухомлинський*).

2. У другому абзаці назви всі члени речення, скажи, якими частинами мови вони виражені.

283. Спробуй скласти власну казку про те, як щедра горобина підгодовує пташок. Запиши, дібравши заголовок. Прочитай її в класі.

До твого словничка

Правильно вимовляй і пиши:

горобѐна

ім'у

грїно

пр^звище

навкїло

пам'ятник

§ 29

Власні і загальні іменники.

Велика буква у власних іменниках

284. Прочитай і спиши текст. Підкресли слова, які означають власні назви. Зверни увагу на те, з якої букви написано ці слова.

ПАМ'ЯТНИК Т. ШЕВЧЕНКУ В КАНЕВІ

Місто Канів стоїть на високому правому березі Дніпра. Тут похований великий український поет Тарас Григорович Шевченко. Раніше гору, на якій знаходяться могила і пам'ятник поета, називали Чернечою. А нині в народі її називають Тарасовою. Щодня йдуть на цю гору люди, щоб уклонитися Великому Кобзареві.

Прізвища, імена, по батькові людей, клички тварин, назви країн, міст, сіл, вулиць, річок, гір, морів — це власні іменники (власні назви). Наприклад: *Шевченко, Київ, Дніпро, Карпати*. Власні іменники пишуться з великої букви.

285. 1. Добери з довідки загальну назву для кожної групи власних назв і запиши.

Київ, Луганськ, Херсон, Рівне, Донецьк, Львів — ...
Шевченко, Франко, Тичина, Рильський — ...
Сергіївна, Миколайович, Василівна — ...
Сергій, Василь, Олена, Йосип — ...
Веселка, Рябуха, Чорнушка, Димок — ...

Слова для довідки: клички тварин, прізвища, імена, по батькові, міста.

2. З якої букви пишуться власні назви? А з якої букви пишуться загальні назви?

Загальні іменники — це назви, що даються багатьом предметам. Наприклад: місто, село, театр. **Загальні іменники пишуться з малої букви.**

286. 1. Прочитай текст. Визнач його тему і головну думку.

Древній слов'янський народ, який оселився над Дніпром, здавна називався полянами. Жили поляни родами і мали своїх князів. Були серед них три брати: одному ім'я Кий, другому Щек, а третьому Хорив. І була в них сестра Либідь.

Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Біричів — крута дорога з верхньої частини міста на Поділ. А Щек сидів на горі, яка зветься Щекавицею. А Хорив — на третій горі. Від нього вона прозвалася Хоривицею (З *«Повісті минулих літ»*, на сучасну мову переклав Віктор Близнець).

2. Які власні назви вжито в тексті? Випиши їх. Постав до кожної з них питання.

Слово про слово

Узв'з — дорога або вулиця зі спуском униз.

287. Напиши кілька сполучень слів, які є загальними і власними іменниками.

Дівчинка Оленка, місто Київ, ...

288. 1. Запиши, де хто живе.

У Болгарії — болгар; у Польщі — ... ;
в Італії — ... ; в Естонії — ... .

2. А де живуть іспанці, французи, американці, англійці?

289. В Україні проживають представники багатьох національностей. Запиши назви кількох із них.

290. 1. Прочитай текст про Лесю Українку.

ЛЕСИНА МУЗИКА

Грала Леся дуже гарно. Її музику було надзвичайно приємно слухати. Найбільше любила Леся грати твори Бетховена, Шумана, Шуберта, Мендельсона, Шопена. Часто виконувала баркарілу Чайковського. Грала українські народні пісні, оброблені Лисенком.

Любила Леся також імпровізувати. Свої імпровізації вона грала найчастіше вечорами. Це була наче не музика, а розмова зі «своїм давнім другом», як вона називала фортепіано.

Якби не хвороба, то Леся, напевно, стала б композитором (За Ольгою Косач-Кривенюк).

Слово про слово

Баркаріла — музичний твір.

Імпровізувати — робити щось без попередньої підготовки.

2. Поясни написання слів з великої букви. Спиши перший абзац тексту.

291. Спиши. Підкресли іменники, що є власними назвами.

Актор Богдан Ступка, поет Анатолій Костецький, художниця Катерина Білокур, співачка Соломія Крушельницька, композитор Володимир Івасюк.

292. Спиши, вставляючи з довідки замість крапок загальні іменники.

1. Багато віршів для дітей написала ... Любов Забашта. 2. Опері для дітей «Коза-дереза» і «Пан Коцький» написав ... Микола Лисенко. 3. ... Павло Попович і Леонід Каденюк з дитинства мріяли про космічні польоти. 4. Українська ... Ніна Матвієнко задушевно виконує народні пісні.

Слова для довідки: поетеса, композитор, співачка, космонавти.

Хвилинка спілкування

— Які гуртки ти відвідуєш? Я відвідую гурток живопису та «Умілі руки».

— А я...

Продовжіть діалог. Розкажіть, чим займаєтесь на заняттях гуртка.

293. Випиши з підручника «Літературне читання» кілька імен та прізвищ поетів, письменників.

294. Розподіли подані іменники за групами і запиши.

Гроза, перемога, сніг, сум, грім, блискавка, метелиця, гордість, демонстрація, хвилювання, з'їзд, ожеледь.

Події: мітинг, ...

Явища природи: вітер, ...

Почуття: радість, ...

метелиця
завірюха
в'юха

295. 1. Прочитай речення. Якими частинами мови є виділені слова? Які з цих слів є спорідненими? Чому?

1. **Білий** іній іскриться у променях сонця. 2. Снігова **білизна** покрила землю. 3. **Молодий** хлопець крокує на лижах. 4. У змаганнях перемогла **молодь** нашого району.

2. Спиши речення. Усно скажи, якими членами речення є згадані іменники і прикметники.

296. 1. До поданих слів, що називають ознаки предметів (прикметники), добери за зразком спільнокореневі слова — іменники і запиши.

Я к и й?		Щ о?		Я к и й?		Щ о?
смачний	—	смак		молодий	—	молодість
зелений	—	...		старий	—	...
апетитний	—	...		чемний	—	...
широкий	—	...		гнучкий	—	...
глибокий	—	...		швидкий	—	...
смішний	—	...		щирий	—	...

2. У дібраних словах другого стовпчика познач корінь і суфікс.

297. 1. До поданих слів добери протилежні за значенням і запиши. Познач корінь і закінчення у словах.

Зим[а] — літ[о]	добро — ...	холод — ...
радість — ...	ранок — ...	ніч — ...
сухий — ...	мир — ...	південь — ...

2. Із двома парами слів склади і запиши речення.

За добро тебе похвалять, а за зло осудять.

298. Запиши назви кількох міст України. А також назву міста (села), у якому ти проживаєш.

299. 1. До слів, які відповідають на питання що робить? (дієслів), добери спільнокореневі іменники. Що вони означають?

Що
робить?

Що?

Хто?
робить?

Хто?

читає — читання
пише — ...
сміється — ...
полює — ...
малює — ...
летить — ...

мурує — муляр
читає — ...
тче — ...
бігає — ...
плаває — ...
співає — ...

2. З однією парою слів (на вибір) склади і запиши речення. Підкресли підмет і присудок.

Вимовляй:

[с'м'ійец':а]
[ч:е]

Пиши:

сміється
тче

300. 1. Прочитай вірш.

Ой весела в нас зима,
веселішої нема, —
грає срібними зірками,
в'ється синіми димками,
снігом землю обійма.

Максим Рильський

2. Випиши іменники із залежними від них прикметниками. У дужках між ними запиши питання від іменника до прикметника.

301. 1. Розглянь малюнки і склади за ними речення.

2. Скажи, які дії зображено на цих малюнках. Запиши назви дій іменниками. При потребі користуйся довідкою.

Слова для довідки: біг, катання, спускання, гра.

Хвилинка спілкування

— Я вважаю, що слова *читання, письмо, малювання* є дієсловами. А ти як думаєш?

Продовжіть діалог. Відповідь аргументуйте.

302. Прочитай опис степу. Які загальні назви в ньому вжито?

І уявляється мені степ. Широкий, необмежений, незайманий степ. Передранішній вітер злегка хвилює траву. Бліде небо мигтить зірками на блакиті, що оповила степову далечінь... Чорніють здалеку високі лози (За Михайлом Коцюбинським).

До твого словничка

далеч³нь
степ
хвил^ре

ковзан^е
л^ежі
санч^ата

303. 1. У тексті вправи 302 знайди речення, яке відповідає такій схемі:

===== ... ..

2. Спиши це речення, усно встанови зв'язок між його членами.

§ 30

Рід іменників (чоловічий, жіночий, середній)

304. Спиши, вставляючи замість крапок слова *мій, моя, моє, він, вона, воно*.

1. ... брат грає на скрипці, ... працює в театрі.
2. ... сестра — вчителька, ... працює в школі.
3. ... пальто висить у шафі, ... нове.

До твого словничка

шкарп^атки
панч^іхи
лу^лька

³грашка
хуст^ена
олів^аць

Іменники бувають чоловічого, жіночого і середнього роду.

Іменники, до яких можна додати слова мій, він, — чоловічого роду: учень, космонавт, агроном, клен, голуб, джміль, пенал, край, завод.

Іменники, до яких можна додати слова моя, вона, — жіночого роду: учениця, бабуся, бджола, липа, криниця, весна.

Іменники, до яких можна додати слова моє, воно, — середнього роду: дівча, голуб'ятко, небо, пальто, життя, колосся.

305. Попрацюйте разом! 1. Кого так називають — осіб чоловічої чи жіночої статі?

Учитель, вихователь, учень, школяр, українець...

Учителька, вихователька, учениця, школярка, українка...

2. Наведіть ще подібні приклади.

3. А так кого називають?

Дівчатко, хлоп'ятко, дитятко, маля.

4. За родами розрізняють назви істот чи неістот? Чи можна визначити рід власних назв?

306. 1. Випиши іменники у три стовпчики, розподіливши їх за родами.

Ведмедик, іграшка, вікно, лялька, хустина, олівець, ручка, перо, зошит, книжка, пенал, серце, електрика, малюнок, блюдце, стіл, поле, Івась, Оленка, дядько, небо, пиріг, панчоха.

2. Познач закінчення в іменниках за зразком на сторінці 129.

електрика
радіо

Чол. рід

(мій, він)

Жін. рід

(моя, вона)

Середн. рід

(моє, воно)

вездик ☐

іграшка ☐

вінно ☐

307. Спиши текст. Знайди в ньому іменники чоловічого, жіночого і середнього роду. Щоб не помилитися, додавай до них слова, зазначені у правилі на с. 128.

УКРАЇНА

Наша славна Україна,
наше щастя і наш рай!
Чи на світі є країна
ще миліша за наш край?

Яків Щоголіє

308. Попрацюйте разом! 1. Розподіліть подані іменники за родами, запишіть. Визначте закінчення іменників.

Школа, кінь, вікно, грім, літо, дядько, сонце, бабуся, бджола, пшениця.

2. У яких іменниках закінчення відсутні?

309. 1. Прочитай вірш Марії Чепурної. Зверни увагу на іменники. З якою метою поетеса дібрала ці іменники?

МІЙ РУШНИК

Як веселка, мій рушник
різнокольоровий!
Все я вишила на нім:
луки і діброви,
річку, **жито**, синій **льон**,
татуса на полі,
з білим бантиком **дзвінок**,
що у нашій школі.

2. Визнач рід виділених іменників. Назви закінчення.

310. Добери до поданих спільнокореневі іменники різних родів за зразком.

Лев, тигр, ведмідь, їжак, вовк.

Лев — левиця — левеня.

311. 1. Прочитай прислів'я. Про що в них ідеться?

1. Землю прикрашає сонце, а людину — праця.
2. Зерно дозріває в землі, а людина — в труді.

2. Спиши. Підкресли іменники, визнач їх рід.

312. Відшукай у словнику по три іменники чоловічого, жіночого і середнього роду. Випиши їх. З трьох іменниками різного роду склади і запиши речення.

Запитання і завдання для повторення

1. На які питання відповідають іменники, що є назвами істот? А неістот?
2. Наведи приклади власних і загальних іменників. З якої букви вони пишуться?
3. Якого роду бувають іменники?
4. Які слова допомагають визначити рід іменників?
5. Які закінчення найчастіше бувають в іменниках жіночого роду? А середнього і чоловічого роду?

§ 31

Змінювання іменників за числами (однина і множина)

313. Випиши іменники у два стовпчики: у перший стовпчик — іменники, що означають один предмет, а в другий стовпчик — багато предметів.

Зошити, ручка, олівці, портфель, пенал, лінійка, щоденники, книжкё.

Іменники мають два числа: однину і множину. Іменники, що означають один предмет, уживаються в однині: автомобіль, полиця, книжка, море.

Іменники, що означають два і більше предметів, уживаються у множині: автомобілі, полиці, книжки, моря.

314. 1. Прочитай.

Там, на деснянських луках, серед шовкових трав, під високими вербами, ходить моє дитинство. Там росяні прохолодні світанки, золоті від сонця дні й тихі задумливі вечори. Там плавають хитрі щуки, й довірливі окуні, і мудрі соми-дідугани. Там чапля стоїть на одній нозі, когось виглядає (Василь Чухліб).

2. Випиши в стовпчик іменники, що означають багато предметів. Через риску запиши назви одного предмета.

315. 1. Зміни іменники за зразком. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Однина	Множина	Множина	Однина
Числ[о] —	чѐсл[а]	степ[и]	— степ
кр..ло —	...	д..рева	— ...
оз..ро —	...	с..рця	— ...
пл..че —	...	с..рпи	— ...
тиждень —	...	гр..би	— ...

Тиждень — тижні.

2. Зверни увагу на закінчення іменників у множині.

Хвилинка спілкування

Склади діалог розмови з однокласником (однокласницею) про його (її) вихідний день.

Правильно вимовляй і пиши:

м ³ сто	конв ^а рт
в ^о лиця	телегр ^а ма
т ^е ждень	нед ³ ля
календ ^а р	п ^і шта
в ^а ресень	пошт ^а р

316. 1. Визнач рід іменників, поданих у рубриці «До твого словничка».

2. Постав у множині іменники чоловічого роду, запиши їх.

317. 1. Прочитай. Добери до тексту заголовки. Додай пропущені закінчення іменників. Назви їх число.

Весна йде та йде. Ось уже і неб.. голубе і чисте. Сонечк.. блищить і горить, гаї розвиваються, садк.. зацвітають. Увечері десь тьохнув соловейк.. на листатому клені. Кує зозул.. на високій березі, гуде бджол.. . Мигтять білі метелик.. понад молоденькою травичкою, хрущ.. літають гучливі.

Якийсь гомін, гук якийсь чи з-під земл.. , чи з вод.. , чи з неб.. ! (Марко Вовчок).

2. Спиши, вставляючи пропущені закінчення.

318. 1. Зміни слова так, щоб наголос у них перейшов із кореня на закінчення і навпаки. Правильно вимовляй звуки, позначені виділеними буквами.

Г ^з лка — гілк ^е	плече — плеч ^і
казка — ...	село — ...
стеж ^ж ка — ...	весло — ...
книж ^ж ка — ...	верба — ...
море — ...	серце — ...

2. Визнач, які іменники вжито в однині, а які — у множині.

3. Визнач закінчення іменників у множині.

319. Попрацюйте разом! 1. Визначте число поданих іменників.

двері
сани
ножиці
граблі
вила
окуляри

дітвора
молодь
птаство
гілля
збіжжя
дитинство

2. Чи можна вжити слова першого стовпчика в однині? Чи можна вжити слова другого стовпчика у множині?

3. Зробіть висновок про особливості вживання деяких іменників.

320. Попрацюйте разом! Випишіть іменники у два стовпчики, розподіливши їх за числами.

Окуляри, дитинство, бадилля, штани, городина, щипці, ворота, іменини, борошно, гілля, листя, птаство.

321. 1. Розглянь фотоілюстрацію. Які іменники можна використати в розповіді за її змістом? Запиши їх.

2. Склади за фотоілюстрацією усну розповідь, використовуючи записані іменники.

§ 32 Змінювання іменників за відмінками

322. 1. Прочитай. Зверни увагу, як змінюється слово *білка*, зв'язуючись із різними словами. На які питання воно відповідає?

Білка вистригнула з дупла. Хвіст у білки розпушився, розправився. Він допоміг білці спуститися вниз по гілках. Ми пї тайки стерегли білку очима. Ніхто не наважувався рушити за білкою, щоб не сполохати. Легенький вітер ворухив на білці шубку.

2. Випиши іменник *білка* із зв'язаними з ним словами за зразком.

Вистригнула (хто?) білка, ...

Зв'язуючись у реченні з іншими словами, іменники змінюють свої закінчення. Зміна закінчень іменників називається **з м і н ю в а н н я м** за від м і н к а м и. Іменники мають сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний. Кличний відмінок використовують у звертаннях. На питання він не відповідає.

Решта відмінків відповідають на питання.

Візьми до уваги! До іменників, що є назвами істот (людей і тварин), ставимо питання **хто? кого? кому? ким? на кому?**

До всіх інших іменників ставимо питання **що? чого? чому? чим? на чому?**

323. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю на сторінці 135.

2. Запам'ятайте назви відмінків і питання, на які вони відповідають. Зверніть увагу, як скорочено позначаються відмінки.

Назва відмінка (скорочене позначення)	Питання, на які відповідає відмінок іменника		Приклади відмінювання іменників		
	Назви істот	Назви неістот	Жіночого роду	Чоловічого роду	Середнього роду
Називний (Н.)	хто?	що?	дівчина	дуб	село
Родовий (Р.)	кого?	чого?	дівчини	дуба	села
Давальний (Д.)	кому?	чому?	дівчині	дубу дубові	селу
Знахідний (Зн.)	кого?	що?	дівчину	дуб	село
Орудний (Ор.)	ким?	чим?	дівчиною	дубом	селом
Місцевий (М.)	на кому?	на (у) чому?	(на) дівчині	(на) дубі	(у) селі
Кличний (Кл.)	—	—	дівчино	дубе	—

324. Попрацюйте разом! 1. За поданими в таблиці зразками усно провідмініайте слова *парта, зошит, місто*.

2. Складіть три речення з цими словами (у будь-якій формі). Запишіть.

325. Розкажи, яку книжку ти зараз читаєш. Про що цікаве ти з неї довідався? Зроби про це запис у своєму читацькому щоденнику (зошиті). Розкажи про цю книжку в класі.

326. 1. Прочитай рядки з вірша Олександра Олеся, у які випадково вкралися помилки. Чому не сприймається такий запис?

Раз я взувся в **чобіток**,
одягнувся в **кожушинка**,
сам запрягся **саночки**
і поїхав **ялинка**.

2. Що потрібно зробити, щоб усунути недолік?

3. Запиши виправлений варіант. Підкресли виділені іменники разом з прийменниками. Познач закінчення.

4. Що допомагає зв'язувати іменники з іншими словами?

Іменники зв'язуються з іншими словами за допомогою закінчень та прийменників: *поблискують (у чому? де?) в листі; скачуть (під чим? де?) під деревцем.*

327. 1. Прочитай і спиши, вставляючи пропущені прийменники.

ВЕЧІР

... селом ... чорній імлі спить ліс. Взимку ... сніговим наметом він спить тихо-тихо. Одна біла берізка ніби спросоння вибігла ... узлісся і зупинилася ... самої лісної хати. Дряпає замерзлими вітами зацукроване морозом вікно — проситься ... теплої домівки (*За Ларисою Письменною*).

2. У першому реченні підкресли іменники. Яким членом речення є кожен із них?

Іменник у реченні може бути як головним, так і другорядним членом.

Візьми до уваги! Іменники, які відповідають на питання **хто?** або **що?** і вказують, про кого або про що говориться в реченні, — це **підмети**. Іменники, які відповідають на інші питання, — це **другорядні члени речення**.

328. 1. Прочитай виразно текст.

Після дощу виглянуло з-за хмар умите сонце, а втертися йому було нічим. І тоді над рікою і над гаєм перевис різнобарвний рушничок.

— Веселка! Веселка! — застрибала Тетянка.

Сонце сховалось за хмару і рушничка забрало з собою (*За Василем Чухлібом*).

2. Спиши останнє речення, підкресли в ньому іменники. Яким членом речення є кожен із них?

329. 1. Прочитай текст. На які питання відповідають виділені іменники? Від яких слів ти ставиш питання?

ЖОЛУДЬ

Повіяв **вітер**. Упав з **дуба** **жолудь**. **Жовтий**, блискучий, ніби викуваний з **міді**. Упав і думає: «Так добре було на **вітах**, а тепер я на **землі**. А звідси не видно ні **річки**, ані **лісу**».

Засумував **жолудь**. Став проситися: «**Дубе**, візьми мене на **гілочку**!» А **дуб** відповідає: «**Дурненький** ти. Подивись, я **теж** **вирос** із **землі**. Пускай **скоріше** **корінь**, **рости**. Станеш **високим дубом**» (*Василь Сухомлинський*).

2. Зроби аналіз іменника **дубом** у такій послідовності:

-
1. Аналізоване слово.
  2. На яке питання відповідає?
  3. Яка це частина мови?
  4. Назва власна чи загальна?
  5. Назва істоти чи неістоти?
  6. Рід (в однині).
  7. Число.
  8. З якими словами в реченні зв'язане?
  9. Яким є членом речення?

3. Зроби аналіз будь-якого з виділених іменників.

330. Чи сподобалась тобі казкова розповідь про жолудь? Склади й ти подібну розповідь про горіх чи каштан. Запиши.

Запитання і завдання для повторення

1. Яка частина мови називається іменником?
2. За чим змінюються іменники? Наведи приклади.
3. За допомогою чого встановлюється зв'язок іменників з іншими словами в словосполученні? Наведи приклади.
4. Наведи приклади іменників-синонімів та антонімів.
5. Якими членами речення можуть виступати іменники?

ПРИКМЕТНИК

§ 33 Загальне поняття про прикметник. Значення прикметників у мовленні

331. 1. Прочитай уривок із вірша Дмитра Білоуса.

Як намистини, диво калинове —
частини мови!
Який співець, поет, письменник
уперше слово вигадав — іменник?
Іменник! Він узяв собі на плечі
велике діло — визначати речі.
Прикметник дасть іменнику — предмету
якусь його ознаку чи прикмету.

2. Пригадай, що ти вже знаєш про прикметник.

332. 1. Прочитай і спиши. Підкресли прикметники. Усно постав до них питання.

МОВА

На білому світі, на чорній землі
є мова у квітів, є мова в зорі.
Є мова у бджілки, метелика й клена,
в бузкової гілки, в любистку зеленого.
Є мова в калини, в дрімучого лісу,
у річки й стежини, в осіннього листу.
Та тільки тому, хто цурається рідної мови,
не промовлять вони ані слова.

Валентина Каменчук

2. Зверни увагу, як за допомогою прикметників авторо-
ві вдалося змалювати предмети навколишньої природи.
Використовуй і ти для цього прикметники.

3. У яких рядках вірша висловлено його головну думку?

333. Попрацюйте в групах! 1. Прочитайте. Чи можна точно визначити, в яку пору року відбувається подія? Чому?

Одного ... ранку Івась пішов на прогулянку. Іде ... лісом. Навколо про щось стиха шумлять... дерева. А он ... галявина. На ній — ... трава. Через ... галявину простелилась ... доріжка. Куди вона веде? Мабуть, до ... озера. Саме його й шукає Івась.

2. У кожному реченні на місці крапок вставте прикметники. Доберіть слова так, щоб було зрозуміло, в яку пору року відбувається подія.

ст^ажка
дор^зжка

3. Яка частина мови допомогла увиразнити текст? Зробіть висновок про значення прикметників у нашому мовленні.
4. Прочитайте свій текст перед класом.

334. 1. Прочитай.

Клен цілу зиму спав. Крізь сон він чув завивання хуртовини і тривожний крик чорного ворона. Холодний вітер гойдав його віти, нагинав їх низько до землі.

Та ось одного сонячного ранку відчув клен, ніби до нього доторкнулося щось тепле і лагідне...

2. Продовж казку (усно). Добери заголовок.

3. Випиши з казки прикметники разом з іменниками, з якими вони зв'язані. Став питання від іменника до прикметника.

335. До поданих словосполучень добери за зразком протилежні за значенням і запиши. У прикметниках познач закінчення.

Теплий день	— ...	високий берег	— ...
зимовий ранок	— ...	нове взуття	— ...
темна кімната	— ...	молоді дерева	— ...

Ранн[я] весна — пізн[я] весна.

§ 34 Зв'язок прикметників з іменниками

336. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте запис. Розкрийте дужки. Поставте прикметники в потрібній формі.

ЗИМОВА НІЧ

По стовбурах (товсті) дерев постукує мороз, падає (легкий сріблястий) іній. У (темне високе) небі висипала сила-силенна (яскраві зимові) зірок. Тихо, ані шелесне в (зимовий) лісі, та на заметених снігом (лісові) галявинах (За І. Соколівим-Микитівим).

2. На що ви орієнтувались при зміні прикметників. Чому?

337. 1. Прочитай вірш. Подумай і скажи, в якому значенні — прямому чи переносному — вжито слово *срібний*. Доведи свою думку.

СРІБНІ ДЕРЕВА

Срібні дерева,
срібне гілля,
сріблом пухнастим
вкрита земля.
Срібні у синьому небі
хмарки,

в срібних заметах
срібні стежки.
Срібний-пресрібний
ліс приберіг
білочці срібній
срібний горіх.

Леонід Первомайський

2. Випиши виділені іменники і зв'язані з ними прикметники за зразком.

Дерева (які?) срібні.

Прикметники в реченні зв'язані з іменниками, бо вказують на ознаки предметів.

Питання треба ставити від іменника до прикметника. Наприклад: огірок (який?) зелений, хустка (яка?) червона, скло (яке?) прозоре, ножиці (які?) гострі.

338. Попрацюйте разом! Назвіть усі можливі ознаки до іменників *м'яч, яблуко, мама*.

М'яч (який?) великий, круглий, красивий, новий, міцний, жовтий, шкіряний, легкий та ін.

Хвилинка спілкування

— Ти любиш працювати з комп'ютером?

— Я сиджу за ним цілий день.

— А ти знаєш, скільки часу можна з ним працювати?

комп'ютер

Продовжіть діалог.

339. 1. Прочитай і відгадай загадки. Спиши.

1. В полі чистім він росте:
на високих ніжках,
в зелених панчішках.
Квіточки блакитні,
оченьки привітні.

2. Попелясто-зозулястий
забіяка він горластий
з червоною бородою.
Йде поважною ходою,
носить гордо співунець
на голівці гребінець.

2. Назви ознаки, які допомогли знайти відгадки.

340. Склади самостійно (або добери) загадку про місяць чи сонце, вживаючи прикметники.

341. 1. Прочитай текст. Чому його поділено на абзаци?

ЗОЛОТІ ВОРОТА

Тисячу років тому навкруги центральної частини Києва тягнувсяглибокий рів. Він перешкоджав ворогам проникнути в місто.

В'їхати до столиці можна було через Золоті ворота. На ніч їх міцно

замикали, а над ровом піднімали дерев'яний міст. Воїни зі списами та бойовими сокирами вартували на мурах удень і вночі.

До нашого часу збереглися тільки руїни Золотих воріт. Нині їх відбудували. Тепер тут музей.

Золоті ворота — одна з найцікавіших стародавніх пам'яток нашої історії (*Едуард Каганов*).

2. Випиши сполучення іменників із прикметниками. У дужках запиши питання до прикметників.

3. У слові *пам'ять* вимов звуки і назви букви. Знайди в тексті слово, споріднене з ним. Самостійно добери інші споріднені слова.

342. 1. Виділені іменники з прийменниками заміни за зразком відповідними прикметниками. Запиши.

Будинок **із цегли** — будинок (*який?*)
цегляний; тканина **із шерсті** — ... ; паркан
із дерева — ... ; змій **із паперу** — ... ; ніж **із металу** — ... ;
сережка **із золота** — ... ; чашка **із фарфору** — ...

метал

2. З утвореними сполученнями слів (на вибір) склади речення. Розбери за членами речення, визнач, якими членами речення є прикметники.

343. 1. Прочитай. Чи правильно складено порівняння?

Полохливий, як лев.
Сильний, як заєць.
Хитрий, як ведмідь.
Злий, як лисиця.
Вайлуватий, як вовк.

полохлєвий
боязкєй
боягбзливий

2. Виправ і запиши правильно.

3. Самостійно склади кілька порівнянь за зразком.

344. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Багато є на світі всяких див. Одне з них — народження тендітного п'ростка.

Напевно, ти бачив не раз, як блідий тоненький пагінчик пробиває собі шлях до сонця, до життя між камінням, крізь асфальт. Бачив і дивувався: «Звідки в нього така сила?» З благодатної весняної землі, що звільнилась від крижаного полону (*Микола Міщенко*).

2. Випиши сполучення іменників із прикметниками. Став між ними питання.

3. Добери синоніми до слів *тендітний, благодатна, крижаний*.

345. 1. Прочитай вірші. Які картини ти уявляєш за цими рядками віршів? Які слова допомогли їх уявити?

1. ... І летить
на чорному коні
чорна буря
в чорному вбранні!
Чорні хмари небо облягли,
трави захитались, полягли.

Лідія Компанієць

2. Гроза пройшла...
Зітхнули трави,
квітки голівки підняли,
і сонце, тепле і ласкаве,
спинило погляд на землі.

Олександр Олесь

2. Пригадай (або відшукай) інші твори, де картини природи змальовано за допомогою прикметників. Запиши уривок із такого твору.

346. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Додайте пропущені закінчення прикметників.

Сонячн.. ранок	галаслив.. пташки
веснян.. вітер	весел.. струмки
незабутн.. прогулянка	ранн.. квіти

2. У якому числі вжито іменники першого стовпчика? У якому числі вжито іменники і прикметники другого стовпчика? Від чого залежить число прикметника?

3. Спробуйте самостійно зробити висновок про змінювання прикметників в однині і множині. Зіставте свої висновки з правилом.

Прикметник завжди стоїть у тому числі, що й іменник, з яким він зв'язаний: зелений дуб — зелені дуби, зелена верба — зелені верби, зелене дерево — зелені дерева. У множині всі прикметники мають закінчення -і.

347. Із утвореними сполученнями слів (див. вправу 346) склади усну розповідь. Добери до неї заголовок.

348. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Березень підкрався непомітно. Якось увечері дмухнув теплий вологий вітер. Цілу ніч він шумів голим гіллям у шкільному саду... Потім почався ясенний дощ. Він безперестанку йшов цілий день, ущух тільки надвечір. І тоді з землі піднявся густий сивий туман (За Олесею Донченком).

2. Випиши сполучення іменників із прикметниками, ставлячи між ними питання. Познач закінчення прикметників за зразком. Усно визнач число.

Вітер (який?) теплий, вологий.

349. 1. Розглянь фотоілюстрацію. За її змістом добери сполучення іменників із прикметниками.

2. Прочитай опис весняної пори. Зістав свої словосполучення з використаними в тексті.

Весна набирала сили. Дерев зазеленіли, хоча й не в повний лист. На верболозі теж вигулькнули ясно-зелені листочки. А сріблясті котики стали довгастими сережками, жовтими, як курчата-пуховички (*Лариса Письменна*).

3. Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.

350. Поспостерігай за змінами в природі біля свого дому. Свої спостереження запиши.

351. Попрацюйте разом! 1. Спишіть словосполучення. Позначте закінчення прикметників.

Пісня (я к а?) народна — у пісні (я к і й?) ... ;
порада (я к а?) добра — пораду (я к у?) ... ;
лис (я к и й?) хитрий — лисові (я к о м у?) ... ;
час (я к и й?) обідній — у час (я к и й?) ... ;
небо (я к е?) синє — на небі (я к о м у?) ... ;
листя (я к е?) кленове — під листям (я к и м?) ... .

2. Що відбувається з прикметником, якщо змінюється іменник, з яким він зв'язаний?

352. 1. Прочитай вірш Анатолія Костецького. Випиши сполучення іменників із прикметниками. Познач закінчення.

СИНІЙ СТРУМОЧОК

Синім джерельцем з синіх снігів
синій струмочок задзюркотів.

Синьою піснею день привітав,
синьою стрічкою гай завітчав.
Щедро розсипав скрізь у долині,
наче намисто, проліски сині.

2. Знайди слова, в яких двома буквами позначено один звук.
3. Склади звукову модель виділеного слова.

353. Попрацюйте в групах! Подані сполучення іменників із прикметниками запишіть таким чином: одна група виписує сполучення, вжиті в однині, інша — у множині.

Рання весна, сині хмари, теплий вітер, рясні дощі,
весняний день, чисте небо, холодні ночі, весняні квіти.

354. 1. Спиши, добираючи з довідки прикметники, що найбільше підходять за змістом.

1. Собака — ... друг людини. 2. Посуха — ... ворог урожаю. 3. Троянди мають ... запах.

Слова для довідки: вірний, надійний, щирий; жорстокий, лютий, запеклий; пахучий, гарний, приємний.

2. Як можна назвати кожну групу прикметників у довідці?

355. 1. Склади (або відшукай) загадку про весну.
2. Добери прикметники, які характеризують цю пору року.

§ 35

Змінювання прикметників за родами.

Родові закінчення прикметників

356. 1. Запиши сполучення прикметників з іменниками у три стовпчики: у перший стовпчик — чоловічого роду, у другий стовпчик — жіночого роду, у третій стовпчик — середнього роду.

Рідна земля, мале дитя, гарний день, глибоке море,
щира дружба, міцний сон.

2. Як ти визначаєш рід прикметників?

357. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю.

Рід	Однина	Множина	
чоловічий жіночий середній	черв <i>тний</i> кавун черв <i>тна</i> гвоздика черв <i>тне</i> яблуко	черв <i>тні</i>	кавуни гвоздики яблука
чоловічий жіночий середній	л ³ тній ранок л ³ тня ніч л ³ тне плаття	л ³ тні	ранки ночі платт ^у

2. Зробіть висновки про змінювання прикметників за родами. Назвіть основу прикметників. Зверніть увагу на твердий і м'який приголосні основи перед закінченням.

В однині прикметники змінюються за родами.

Прикметники чоловічого роду мають закінчення **-ий, -ій** (дерев'яний стіл, вечірній час), жіночого роду — **-а, -я** (дерев'яна шафа, вечірня зоря), середнього роду — **-е, -є** (дерев'яне ліжко, вечірнє небо).

У множині прикметники за родами не змінюються. Для всіх родів вони мають однакове закінчення **-і**.

358. Утвори словосполучення, добираючи з довідки до кожного іменника прикметник. Запиши утворені словосполучення, відповідно змінивши прикметник.

Пісня, казка, книжка, соловейко, дзвінок, бджілка, мова, хата.

Слова для довідки: чарівний, мелодійний, цікавий, голосний, роботящий, співучий, рідний, материнський.

359. 1. Прочитай вірш. Зверни увагу, хто його написав. Що ти вже знаєш про Тараса Шевченка?

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,
неначе човен в синім морі,
то виринав, то потопав.

Тарас Шевченко

2. Розкажи, які картини ти уявляв, читаючи вірш. Які слова допомогли їх уявити?

3. Які вірші Тараса Шевченка ти знаєш? Прочитай один із них перед класом.

4. Випиши сполучення іменників із прикметниками. Скорочено познач рід.

*9 березня – день народження
Тараса Трипоровича Шевченка.*

360. 1. Постав сполучення прикметників з іменниками в однині. Запиши, познач закінчення, визнач рід.

Добрі справи, надійні друзі, могутні дуби, чисті джерела, пахучі троянди, вечірні зорі, сині моря, широкі поля, хоробрі воїни.

Вечірн[я] зор[я] (ж. р.).

2. Як ти визначаєш рід прикметників? Які закінчення мають прикметники чоловічого роду? жіночого? середнього?

361. 1. Прочитай текст.

У ПУСТЕЛІ

Жаркий день. Жарке сонце немилосердно смажить землю. Жаркою пустелею йде караван верблюдів.

2. Який недолік ти помітив у тексті? Щоб не повторювати прикметник *жаркий*, заміни його синонімами.

362. 1. Прочитай і спиши текст.

Куди подівся лагідний вітерець? Дужий вітрище рве тремтливі віти дерев, хилить голови золотокрилим соснам, хмару за хмарою в червоне сонце шпурляє (*Лариса Письменна*).

2. Підкресли слова, які в цьому тексті мають протилежні значення.

3. Випиши з тексту іменники разом із прикметниками, які від них залежать. У дужках познач число за зразком.

Лагідний вітерець (одн.).

363. Добери антонімічну пару. Наведи свої приклади.

1. Слон великий, а ... 2. Ніч темна, а ...

364. Склади усну розповідь на тему «Моя кімната», використовуючи іменники: *кімната, двері, вікно, стеля, стіни, коридор, шафа, стіл, стілець, тумбочка, ліжко, підлога*. Не забувай до іменників добирати прикметники за змістом.

До твого словничка

кватёрка

підліга

сталя

кутїк

шафа

стілаць

л³жко

телев³зор

365. Попрацюйте разом! 1. Спишіть сполучення прикметників з іменниками. До прикметників доберіть синонім і антонім. Запишіть за зразком.

Хоробрий заєць — сміливий, боягузливий.

Веселі пісні — ... ; сильний вітер — ... ; чисте повітря — ... ; мала киця — ... .

366. 1. Прочитай виразно текст.

Багато різних кольорів є в природі: червоний, зелений, жовтий, оранжевий, синій, голубий, чорний. Але є й інші. Малина за кольором малинова, вишня — вишнева, а небо — небесне.

2. Випиши спільнокореневі слова парами. Познач їх будову. Усно назви рід прикметників.

3. Назви яких кольорів можна утворити від слів *абрикос, лимон, золото, срібло*?

367. 1. Прочитай. Добери до тексту заголовки, який би складався зі сполучення прикметника з іменником.

Люди завжди любили різні красиві речі з дерева. Тому й столяр здавна був у пошані. Поважають його й тепер. А на допомогу столяреві прийшли машини, які полегшили його працю, — верстат, електрична пилка, електричний рубанок, електричне долото.

І парти в школі, і шафа у вашій кімнаті, і стіл, і стільці, й етажерка, на якій лежать ваші улюблені книжки, — все це зробили чарівні руки столяра (*Дмитро Чередниченко*).

2. Знайди прикметник, ужитий в усіх трьох родах. Випиши його разом з іменниками, з якими він зв'язаний.

3. Зроби аналіз слова *електричний* у такій послідовності:

-
1. Аналізоване слово.
  2. Від якого слова в реченні залежить?
  3. На яке питання відповідає?
  4. До якої частини мови належить?
  5. Число.
  6. Рід (в однині).
  7. Яким є членом речення.

4. За поданим зразком проаналізуй прикметники: *улюблені, чарівні*.

368. Склади і запиши невеличку розповідь на тему «Мій друг» або «Моя подруга», використовуючи прикметники: *ввічливий, чуйний, щирий, добрий, вихований, енергійний, охайний, лагідний, спокійний, кмітливий, дотепний, допитливий, веселий* та інші.

369. 1. Прочитай. Поясни, як ти розумієш подані словосполучення.

У моєї мами золотий годинник.

У моєї мами золоте серце.

2. У якому випадку прикметник ужито в прямому значенні? А в якому — в переносному?

370. Попрацюйте разом! 1. Коли так говорять?

Срібний голосочок. Сталеві коні. Залізний характер.
Золота осінь. Вишневе плаття.

2. У поданих сполученнях слів замініть іменники іншими так, щоб прикметники набули прямого значення. Запишіть за зразком.

Вишневе плаття — вишневе варення.

371. 1. Утвори словосполучення за питаннями.

1. Яке? що?	3. Яка? що?
2. Який? хто?	4. Які? хто?

2. Склади з утвореними словосполученнями речення і запиши за зразком. Чи є серед них прикметник, ужитий у переносному значенні?

3. Підкресли в реченнях головні члени.

Яскраве сонце. У високому небі сяє яскраве сонце.

372. Попрацюйте в групах! 1. Прочитайте.

Лісова галявина. Одинокі стоїть **берізка**. Над берізкою віє **вітер**. Він розчісує її **коси**.

2. До виділених іменників доберіть такі різні прикметники, щоб вашу розповідь можна було назвати «Взимку на галявині», «На галявині весною» або «На галявині восени». Користуйтеся довідкою та малюнками.

Слова для довідки: ніжна, теплий, довгі, зелені; сумна, зажурена, холодний, різкий, золотисті; невесела, пронизливий, колючий, голі.

3. Кожна група записує один із варіантів розповіді (на вибір або за завданням учителя).

373. 1. Прочитай текст і доведи, що це опис.

От стеляться розложист.., як скатерть, зелен.. лева-
ди. Подекуди розкидані кругл.. купці верболозу. М'як..
зелен.. береги обгорнули з обох боків невеличку річку
Раставицю. Там далі вона повилася між висок.. вербами.
(За Іваном Нечуєм-Левицьким).

2. Спиши, вставляючи пропущені закінчення прикметників.
У третьому реченні підкресли головні члени. Познач, якими
членами речення є прикметники.

374. 1. Прочитай і відгадай загадки. Спиши. Вкажи, які
слова допомогли відгадати загадки. Чи є серед цих слів
прикметники?

1. **Маленький**, чепурненький,
крізь землю пройшов,
червону шапочку знайшов.

2. Росте хлопчик **гарнесенький**
на городі в мене:
чорні очі, жовті вії,
капельюх — зелений.

2. Познач будову виділених слів.

375. Попрацюйте в групах! Подані словосполучення за-
пишіть таким чином: одна група виписує сполучення, у яких
прикметники вжито в переносному значенні, інша — в яких
у прямому.

Берізка білокура, берізка зажурена.
Гай веселий, гай березовий.
Усмішка дитяча, усмішка сонячна.
Волосся сиве, волосся срібне.
Очі карі, очі променисті.

376. 1. Прочитай казку. Чого вона вчить?

ДВА МЕТЕЛИКИ

Над зеленим лугом летіли два метелики. Один білий, а другий червоний. Зустрілися, сіли на зеленому листочку та й хваляться. Білий метелик говорить:

— Мої крильця найкращі, бо я схожий на білу хмаринку.

А червоний метелик і собі хвалиться:

— Ні, мої крильця красивіші, бо я схожий на сонце. Зайшло сонце, настала ніч. Обидва метелики посіріли (*Василь Сухомлинський*).

2. Знайди в тексті прикметники. Визнач рід прикметників, ужитих в однині.

3. Пригадай, які казки про хвальків ти знаєш.

377. Попрацюйте в групах! Про кого можна так сказати: «Це порядна, чесна і добра людина»? Запишіть складене міркування. Прочитайте його перед класом.

378. Склади казку про двох хвальків. Наприклад, «Два півники» або «Як горобчики позбулися своїх хвостиків». Не забувай уживати в казці прикметники, які характеризують дійових осіб.

379. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Доберіть до тексту заголовок.

Коли на городі з'являвся перший п'янок огірка чи зацвітав повернутий до сонця соняшник, мати брала мене, малого, за руку і вела подивитися на це диво...

Вона перша в світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт, осінню горобину і калину (*Михайло Стельмах*).

2. Визначте рід прикметників, ужитих у другому реченні.

380. Прочитай вірш Михайла Стельмаха. Спиши, розкриваючи дужки. Що допомогло поставити прикметники в потрібній формі?

Ми любимо весну (зелена, чудесна),
і грімницю в тучі, і дощик (співуча),
і луки (широка), і ріки (глибока),
і поле (весела), і (рідна) оселі,
і цвіт у ма́р — всю землю свою.

381. Прочитай. Які слова, на твою думку, потрібно замінити? Чому? Спиши, добираючи для заміни слова з довідки.

Повіяв теплий вітер. Світить тепле сонечко. День став по-весняному теплий. Повертаються з теплих країв перелітні птахи.

Слова для довідки: лагідний, весняний, ласкавий, гарний, приємний, легенький, далекий.

382. Із пропонованих словосполучень випиши лише ті, у яких прикметники вжито в переносному значенні.

Берізка білоко́ра, берізка зажу́рена. Гай весели́й, гай березови́й. Осінь зо́лота, осінь ра́вня. Усмі́шка со́нячна, усмі́шка дитя́ча. Вітер што́рмови́й, вітер ла́гідни́й.

383. 1. Прочитай запис.

Пові́ває ле́геньки́й вітере́ць.

2. Використовуючи подану схему, доведи, що слово *легенький* — прикметник.

Слово *легенький* — прикметник.
По-перше, ...
По-друге, ...
По-третє, ...
Тому... .

384. Попрацюйте разом! Розгляньте таблицю. Щоб її заповнити, пригадайте основні правила, які вивчали під час опрацювання теми.

Частина мови	Називає	Відповідає на питання	Змінюється		Має закінчення
			за числами	за родами	
Прикметник	—	— — — які?	— —	— — —	—, — —, — —, — —

385. Прочитай вірш Ганни Чубач і спиши, вставляючи пропущені закінчення прикметників. Обґрунтуй свій вибір.

Заглядає в хату соняшник вухат.. ,
чубчик — золотист.. , носик — конопат.. .
Встану рано-рано, щоб не чула мати —
підемо удвох ми по селу гуляти:
я і мій товариш — соняшник вухат... .

386. Із тексту вправи 385 випиши кілька прикметників (на вибір), розбери їх у послідовності, поданій на сторінці 151.

387. Відшукай у художній книзі або в підручнику «Літературне читання» уривок тексту, в якому багато прикметників. Спиши його. Прикметники підкресли. Один із них (на вибір) розбери в послідовності, поданій на сторінці 151.

Запитання для повторення

1. Яка частина мови називається прикметником?
2. На які ознаки вказує прикметник?
3. З якою частиною мови найчастіше зв'язаний прикметник у реченні? Від яких слів ставимо питання?
4. За чим змінюються прикметники? А іменники?
5. Яким членом речення найчастіше виступає прикметник?

ДІЄСЛОВО

§ 36 Загальне поняття про дієслово. Зв'язок дієслова з іменником у реченні

388. 1. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш?

1. Хто з розумним поведеться, той розуму набереться.
2. Мудра голова дбає про хороші слова. 3. Розуму чоловік вчиться цілий вік. 4. Сила перед розумом поступається.

2. Назви дієслова і постав до них питання.

Вимовляй:

[ц':а], [с':а]

поведе[ц':а]

набере[ц':а]

вчи[с':а]

сміє[с':а]

Пиши:

-ться, -шся

поведеться

набереться

вчишся

смієшся

389. 1. Розглянь малюнки. Хто що робить?

2. Склади речення за кожним малюнком і запиши. Підкресли слова, які відповідають на питання **що робить? що роблять?** Як називаються такі слова?

390. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст і спишіть два речення. Підкресліть дієслова і всі іменники, які з ними зв'язані. Усно ставте питання до іменників.

У затинок, під валунцем, заглянув Мишко кущик пізніх пролісків. Ніжні синьоокі павістки весни заховались у холодку від сонця. Хотів Мишко зірвати хоч одну квітку, та не піднялась рука. Такі вони чисті були й тендітні! Обкопав хлопчик тріскою землю, обережно витяг пролісок із цибулькою. «Дома посаджу», — подумав він і обліпив білі корінчики масною землею... (Віктор Близнець).

2. Складіть план тексту, поділивши його на абзаци.

391. 1. Прочитай виразно текст.

Пог³дне блакитне небо дихало на землю теплом. Полов³ли жита й вилёскувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь. Широко стелиться кёлим ясно-зеленого вівса. А далі за ним темніє просо (За Михайлом Коцюбинським).

2. Випиши з тексту дієслова, у дужках зазнач, на яке питання вони відповідають.

Дихало (що робило?).

Слово про слово —

Полов³ли — досягаючи, набували жовтого кольору (про пшеницю, жито та ін.).

12 квітня – Всесвітній день авіації і космонавтики.

392. 1. Прочитай текст. Про що він? Добери до нього заголовок.

12 квітня **відзначаємо День космонавтики**. У цей день 1961 року було здійснено перший політ людини в космос.

А чи **знаєш** ти імена вчених-конструкторів, які **створювали** космічні кораблі? Це Юрій Кондратюк (справжнє ім'я і прізвище — Олександр Шергей), Микола Кибальчич, Костянтин Ціолковський, Сергій Корольов. Усі вони — вихідці з України. Ми **пишаємося** цими іменами!

Першим космонавтом нашої незалежної держави став Леонід Каденюк. Але до цього в космосі побували 17 синів України.

космонавт

2. На які питання відповідають виділені дієслова?

3. Випиши сполучення цих дієслів з іменниками. Постав у дужках питання від дієслова до іменника за зразком.

Пишаємося (чим?) іменами.

393. 1. Прочитай текст. Яка його головна думка?

Вирушаючи в міжпланетні подорожі, космонавти надовго **розлучаються** із землею, зі своєю рідною домівкою. А нагадують їм у польотах про близьких та друзів земні сувеніри, які вони беруть із собою. **Мандрують** у космосі і малюнки, і мініатюрні книжечки, й дитячі іграшки. А український космонавт Леонід Каденюк узяв із собою в космос «Кобзар» Тараса Шевченка.

2. До виділених дієслів добери синоніми. Запиши їх.
3. Скажи, якими членами речення є виділені дієслова. З якою частиною мови пов'язане в реченні дієслово?

Слово про слово

Сувен'р — річ на згадку про що-небудь.
Мініат'рні — дуже маленькі, дрібні.

394. 1. Прочитай і поміркуй над прочитаним.

Висота. Небо. Космос. Все стало сьогодні звичним, буденним. Борознять повітряні простори літаки, мандрують орбітами космічні кораблі...

Будь-яка мрія може здійснитися, якщо дуже-дуже захотіти!

2. А яка в тебе мрія? Напиши про неї.
3. З дитячої енциклопедії (чи з будь-якої іншої книги) випиши три-чотири речення про космос, космонавтів.

395. **Попрацюйте разом!** 1. Прочитайте текст.

У темному ялиновому лісі цілий день клопочеться моторна білочка. Вона збирає і сушить на гілках гриби. Заготовляє на зиму ялинкове насіннячко. У лісові ком'їри господиня складає жолуді й горішки.

2. Дайте відповіді на запитання.

1. Що сказано про білочку в першому реченні?
2. Які слова в наступних реченнях розкривають зміст слова *клопочеться*?
3. Запишіть назви дій, які відповідають на питання *що робить?*

396.1. Прочитай текст, добери до нього заголовок.

Ще не скрізь **розтанули** сніги. Ще і в полі, і в лісі **доживають** свого віку холодні злежані плями.

А він уже **прилетів**. Уже бігає чорними таловинами на своїх високих ніжках. Раз у раз **нахиляє** до землі голівку. То **висмикне** хробака, то лялечку, то **захрумтить** чорним блискучим жучком. А коли **виясниться** небо, **злетить і почне** голосно співати.

Радіють люди прильоту жайворонка (За *Юрієм Старостенком*).

2. Випиши виділені слова і постав від них питання.

397. Спиши, вставляючи з довідки потрібні за змістом слова. Які члени речення ти допишеш?

Соловейко в гаї ...

Горобець під вікном ...

Жайворонки у полі ...

Зозулі в лісі ...

Голуби на даху ...

Перепілка в житі ...

Слова для довідки: туркочуть, співає, щебече, кують, витьохкує, дзвенить, цвірінкає, заливається, підпадьомкає.

398. 1. Послухай текст. Розкажи про почуте.

«РІВЧАЧОК», АБО «ДОВГА ЛОЗА»

Усім відома улюблена дитяча гра «Рівчачок».

Діти стають по двоє в ряд, обличчям одне до одного. Вони тримаються за підняті руки. Остання пара пробігає під руками і стає першою. За нею біжить пара, яка була передостанньою. І так далі...

Цікаво, що ця гра відома в Україні з давніх-давен. А називалась вона «Довга лоза». Бо в ній ніби не було кінця.

Отже, граючись у «Рівчачок», ви продовжуєте традицію своїх предків — грати в «Довгу лозу» (З журналу «Барвінок»).

2. Випиши з тексту опис гри. Підкресли дієслова. Усно постав до них питання.

399. Попрацюйте разом! 1. Доберіть синоніми до дієслова *сідає*, але такі, щоб їх можна було вжити зі словом *сонце*:

Сонце сідає, ...

2. Доберіть синонімічні дієслова.

Місяць виглядає, ...

400. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Це художній текст чи науковий, діловий?

ПТАШИНА ІДАЛЬНЯ

Петрик з Андрійком самі (змайстрували, зробили, виготовили) годівницю для пташок. Вони (повісили, закинули, почепили) її на дереві в шкільному саду. Кожного дня діти (кидали, клали, сипали) в годівницю різне насіння і крихти білого хліба.

Пташки швидко (дізнались, вчули, довідались) про нову їдальню. Вони прилітають у шкільний сад і голосно (щебечуть, цвірінькають, співають) коло годівниці. Дітям цікаво (спостерігати, дивитися) за веселим птаством.

2. Спиши, добираючи з дужок потрібне за змістом дієслово. Поясни, чому ти вибираєш саме його.

401. Попрацюйте разом! 1. Уявіть себе в ролі редакторів. Запропонований текст вам потрібно вдосконалити: знайти невдало вжиті слова, замінити їх влучними синонімами.

ГОРОБЕНЯ

Після обіду Максимко зі своїм песиком помандрував на ставок ловити рибу. Скоро набігла чорна хмара і затулила сонце. На руку гепнулася перша краплина.

Максимко ледь устиг дошпарити до хати. Він на ганку взирав горобеня. Воно сиділо, мов сирітка. Маленьке. Худе. Горобеня вивалилося з гнізда і було безпомічне. Максимко нагодував горобеня і опустив у ластівчине гніздо (За Віталієм Святковцем).

2. Запишіть удосконалений текст.

402. Напиши кілька дієслів, які є синонімами. Склади речення з одним із цих дієслів. Визнач члени цього речення.

403. Добери синоніми до слів *ходити, працювати*. Склади з ними по два речення.

404. 1. Прочитай і відгадай загадки.

1. Звечора він умирає, 2. Миші ці удень дрімають.
зранку знову оживає. А вночі вони літають.

2. Випиши парами антоніми. Скажи, яку роль вони виконують у тексті. Зазнач слова, що мають протилежне значення тільки в цьому тексті.

3. Назви дієслова, протилежні за значенням.

405. 1. Випиши тільки ті пари слів, які протилежні за значенням.

Говорила — мовчала, розказував — розповідав, відчиняли — зачиняли, підняв — опустив, почали — закінчили, сміялося — раділо.

2. З будь-якою парою виписаних дієслів склади і запиши речення. Визнач головні члени речення.

406. Попрацюйте разом! Пригадайте і запишіть кілька прислів'їв із дієсловами-антонімами за зразком.

Згода дім будує, а незгода руйнує.

407. До поданих дієслів добери протилежні за значенням.

Говорить, підніме, згадав, стоїть, відкриє, заходив.

408. 1. Прочитай текст. Це розповідь чи опис? Доведи своє міркування.

У теплій прозорій воді купалася прекрасна квітка. Лискучі зелені листки пишно оточували її. Чисті білі пелюстки, ніжна золота сера́динка аж світилися красою.

2. Відшукай у тексті дієслова, вжиті в переносному значенні. Випиши їх разом з іменниками.

409. Попрацюйте разом! 1. Доберіть із довідки слова, які відповідають змісту, і вставте їх на місце пропуску, щоб відновити вірш Тараса Шевченка.

Сонце заходить, гори ...,
пташечка ..., поле ...,
радіють люди, що ...,
а я ... і серцем ...
в темний садочок на Україну.

Слова для довідки: дивлюся, чорніють, тихне, лину, німіє, одпочинуть.

2. Відшукajte в тексті дієслова, вжиті в переносному значенні. Випишіть їх разом з іменниками.

410. Склади словосполучення з дієсловами *гріє*, *летить* так, щоб ці дієслова у них вживались у прямому й переносному значеннях.

411. 1. Розкажи, як ви на уроці трудового навчання виготовляли подушечки для голок, карнавальні маски чи щось інше.

2. Які дієслова ти використаєш у своїй розповіді? Запиши.

412. Випиши з підручника «Літературне читання» кілька речень, у яких дієслова вжито в переносному значенні.

413. 1. Прочитай вірш.

Я МАТУСЮ ДОЖИДАЮ

Поглядаю, поглядаю
у вікно частенько,
дожидаю, дожидаю
із роботи неньку.

І на кухні, і в світлиці
підмела, прибрала
і водиці у криниці
два відра набрала.

Олександр Пархоменко

2. Назви дієслова, постав до них питання. Запиши дієслова і познач у них префікси.

414. 1. Прочитай і спиши, розкриваючи дужки.

Сонце за день (притомитися), (поважчати) і вже ледве (триматися) вгорі, все нижче (опускатися) до небосхилу. Ліс (простягати) йому назустріч набубнявілі крони. Ще трохи, й воно (вмоститися) у затишному, теплому гнізді, де й (переспати) до ранку. Надвечір'я було світле і м'яке, наче його хто (вистелити) сизуватим пір'ям (За Віктором Тереном).

2. Усно постав питання до дієслів.

415. 1. Прочитай. Зверни увагу, як, зв'язуючись із різними словами, змінюється слово *хліб*. На які питання воно відповідає?

Хлібом і сіллю зустрічаємо ми гостей.

Нелегкий шлях пройшла зернина аж до **хліба** в наших руках. Красно дякуємо за **хліб** тим, хто його ростив, збирав, молов, випікав.

2. Випиши іменник *хліб* разом зі словами, з якими він зв'язаний. Постав питання від дієслова до іменника.

Зустрічаємо (чим?) хлібом, ...

416. 1. Прочитай текст. Добери заголовок.

Швидко настає **вечір** у густому лісі. Темні **тіні** лягають під деревами. Почорніли густі **ялини**. Сіло за деревами вечірнє **сонце**. У лісі запахло смолою і сосною гл'єцею.

Ще не сплять усі **птахи**. Ось на стовбурі дерева сидить дятел. Навколо нього крутяться прудкі **синиці**. Скоро настане **ніч**, і затихнуть лісові **птахи** (За *Іваном Сокол і вим-Микит і вим*).

2. Випиши з тексту виділені іменники разом із дієсловами, з якими вони зв'язані. Постав питання від іменника до дієслова.

417. Спиши, замінюючи виділені слова близькими за значенням із довідки. Де потрібно, змінюй форму дієслів.

Любить Леся **чепурити** свій двір. Гарно тут! Червонобокі яблука **висять** над огорожею. Попід вікнами **плететься** красоля і **полізли** вгору кручені паничі. А над квітами увесь день **в'ються** бджоли.

Слова для довідки: кружляти, звисати, в'ється, поплелися, прибирає.

§ 37

Змінювання дієслів за часами

418. 1. На основі власних спостережень за змінами в природі склади речення про те, що:

- 1) відбулося вчора;
- 2) відбувається сьогодні;
- 3) відбудеться через місяць.

мивільний

2. Запиши речення і підкресли дієслова.

419. Попрацюйте разом! Розгляньте таблицю. На які питання відповідають дієслова теперішнього, минулого і майбутнього часу? Що означають дієслова різних часів?

Приклади дієслів	Питання	Коли відбувається дія	Час дієслів
пишу пишеш пише пишуть	що роблю? що робиш? що робить? що роблять?	тоді, коли про неї говоримо	Теперішній час
писав писала писало писали написав написала написало написали	що робив? що робила? що робило? що робили? що зробив? що зробила? що зробило? що зробили?	до того, як говоримо про неї	Минулий час
буду писати писатиму будеш писати писатимеш буде писати писатиме будуть писати писатимуть	що буду робити? що робитиму? що будеш робити? що робитимеш? що буде робити? що робитиме? що будуть робити? що робитимуть?	після того, як про неї говоримо	Майбутній час

Дієслова змінюються за часами. Дієслова мають три часи: теперішній, минулий і майбутній.

Дієслова **теперішнього** часу означають дію, яка відбувається тоді, коли про неї говоримо. Вони відповідають на питання **що робить? що роблять?** (летить, пишуть).

Дієслова **минулого часу** означають дію, яка відбулася до того, як про неї говоримо. Вони відповідають на питання **що робив? що зробив?** (летів, написав).

Дієслова **майбутнього часу** означають дію, яка відбудеться після того, як про неї говоримо. Вони відповідають на питання **що буде робити? що робитиме? що зробить?** (*летітиме, буде летіти, буде писати, напише*).

420. Випиши окремо дієслова теперішнього, минулого і майбутнього часу.

Грав, грає, заграє, грають, заграє, буде грати, гратиме; читатиме, прочитав, читав, читають, читає, буду читати, прочитає; кликав, кличе, кличуть, покликав, скличе, кликатиме, буде кликати; буде малювати, малює, малював, малюють, намалював, намалює, малюватиме.

Хто багато читає, той багато знає.

421. 1. Прочитай текст-міркування. Знайди в ньому твердження і доказ (доведення). Який висновок можна зробити? Придумай, як завершити текст.

Присутність у лісі мурашок — запорука його здоров'я. За день гніздо мурашок знищує до 100 тисяч шкідників. До того ж ці трудівники розносять насіння трав і квітів. Риючи підземні ходи, вони зрихлюють ґрунт, перемішують його, збагачують органічними добривами. Відкривають доступ повітря до коренів (*За Миколою Міщенком*).

2. Випиши з тексту дієслова теперішнього часу у стовпчик. Добери до них форми минулого та майбутнього часу.

422. 1. Прочитай і відгадай загадку. Випиши у стовпчик дієслова минулого часу. Утвори від них дієслова теперішнього і майбутнього часу та запиши їх через риску.

Перший я приніс весну,
пробудив усе від сну,

заспівав під вікном,
звуть мене усі ...

2. Які ще загадки про пташок ти знаєш? Склади власну загадку (або випиши з книжки) про дятла (зозулю, солов'я).

423. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Сонце вже сідало за край лісу, і я хотів іти собі додому, коли побачив на старій ялині, біля дупла, куди сойка поклала жолуді, руду білку.

Білка спритно підкралась до дупла. Зазирнула туди, витягла лапою великий жолудь і ну гризти. Дарма, що поблизу росте дуб, і на галявині лежить безліч жолудів! Мабуть, сойчині і солодші, і смачніші! (За Володимиром Титаренком).

2. Випиши дієслова з префіксами. Познач префікси. У якому часі вжито виписані тобою дієслова?

424. 1. Вилучи «зайве» слово. Відповідь обґрунтуй.

1. Бігав, бігала, бігало, біжить.
2. Кипів, кипить, закипіло, кишіння.
3. Малюю, малюєш, малює, намалює.
4. Стрибок, стрибала, стрибає, перестрибне.

кип³ти

2. Випиши тільки дієслова теперішнього часу.

425. Прочитай запис. Користуючись довідкою, встав на місці крапок дієслова в потрібній часовій формі.

Діти ... у кущах журавля. У нього ... поранене крило. Хлопчики ... журавлика в село. Вони довго ... хворого птаха. І журавель ...

Слова для довідки: знаходити, бути, приносити, лікувати, видужувати.

426. 1. Прочитай вірш. Випиши дієслова і визнач їх час.

Скоро сонечко пригріє,
потечуть струмки,
темний гай зазеленіє,
зацвітуть квітки.

Олександр Олесь

2. Добери до виписаних дієслів форми минулого і теперішнього часу, запиши їх за зразком.

Пригріє – пригріло, пригріває.

427. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться?

Школярі готувалися до Свята матері. Вони розучували вірші, пісні, танці. Майстрували подарунки. Виготовляли запрошення.

2. Назвіть дієслова, поставте до них питання. Яку дію означають ці дієслова: завершену чи незавершену (таку, що ще тривала)?

3. Перебудуйте текст, замінивши в ньому дієслова такими, що відповідають на питання *що зробили?* Як змінився текст?

428. 1. Послухай текст. Про що в ньому йдеться?

Весною ми вдїсвіта пішли до лісу. **Зійшло** сонце. **Дихнув** легенький вітерець. Усі дерева в лісі заспівали. Кожне дерево **співало** свою пісню. Береза **співала** ніжну пісню. Слухаючи її, хотілося підійти і обняти білокору красуню. Дуб **співав** мужню пісню. Коли ми слухали пісню дуба, нам хотілося бути сильними і відважними (За *Василем Сухомлинським*).

2. Випиши з тексту виділені слова в такій послідовності: спочатку ті, що означають завершену дію, а потім ті, що означають дію незавершену.

429. Вилучи «зайве» слово. Відповідь обґрунтуй.

1. Повіяв, шуміли, засвітило, виглянула.
2. Пригріє, потечуть, зеленіє, зацвітуть.

430. Від поданих дієслів, що означають незавершену дію, утвори такі, що означають дію завершену. Використовуй префікси: *по-, до-, від-, за-, з-, ви-, пере-* та інші.

Стрибала, клеїв, малювали, бігло, читаю, пишеш, танцює, співають, ліпите, шиємо.

431. 1. Розглянь фотоілюстрацію й усно опиши зовнішній вигляд пташки.

2. Розкажи про те, як дятел «лікує» дерева. У розповіді вживай слова: *дятел, птах, лісовий лікар, санітар лісу.*

3. Визнач час використаних тобою дієслів.

432. Попрацюйте разом! 1. Зверніть увагу на заголовок. Про що буде розповідатися в цьому тексті? Прочитайте текст.

ЛІТНІЙ ВЕЧІР

Гаснуть уже останні промені сонця. Землю огортає нічна пітьма і прохолода. Небо вкривається безліччю зірок. Над обрієм впливає місяць (За *Марком Вовчком*).

2. Як ви думаєте, подія, про яку пише автор, відбувається тепер чи відбувалася раніше? У якому часі вживаються дієслова? Яку дію вони означають: завершену чи незавершену?

3. Спробуйте замінити дієслова такими, що означають дію завершену. Прочитайте утворений текст. Чи можна його назвати «Літня ніч»? Чому?

433. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Про що говориться в тексті?

ЯБЛУНЬКА

Посадив садівник у саду дику яблуньку. Зрізав зелену верхівку. Розколов стовбурець і увіткнув молодий пагінець від хорошої яблуні.

Захворіла яблунька. Але скоро одужала й зрослася з чужою гілкою... Через три роки зацвіло дерево білими запашними квітами. Потім пелюстки опали. На їх місці з'явилася зелена зав'язь. До осені вирости великі, рум'яні, солодкі яблука (За *Костянтином Ушинським*).

2. Як ви думаєте, подія, про яку пише автор, відбувається тепер чи відбувалася раніше? Яку дію означають дієслова: завершену чи незавершену?

3. Спробуйте деякі з дієслів, що означають завершену дію, (наприклад, у другому, сьомому, дев'ятому реченнях) замінити такими, що означають дію незавершену. Чи сприймається такий «текст»? Що в ньому порушується?

434. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте запис.

Одного сонячного ранку до клена доторкнулося щось тепле і лагідне. То летів весняний вітер. Він приніс на своїх крилах теплу весну.

Прокидався клен, розправляв плечі. Зазеленіли його бруньки. Бо прийшла красуня-весна (За *Василем Сухомлинським*).

2. Які недоліки ви помітили? Усуньте їх.

435. 1. Прочитай текст і поясни, чому пташку так названо.

ГОРИХВІСТКА

А поглянь-но! Що то за диво?.. Серед білого дня на дереві ліхтарик спалахнув. Блимнув і згас, а потім на іншій гілці загорівся. І там уже нема. Що ж воно таке?

Та то не вогник, а червоний хвостик пташки-горихвістки між листям саянув. І ось що цікаво: летить пташка — хвостик у неї «горить», а сиде на гілку — немає вогника. Чому так? Здогадались?

2. Випиши з тексту дієслова, вжиті в минулому часі. Утвори від них форми теперішнього часу.

До твого словничка

Правильно вимовляй і пиши:

спалахнѳти

лїхтѳрик

згѳснути

вїгник

436. 1. Прочитай текст. Яка його головна думка?

НАШ РІД

Мама **вишиває** на білому полотні зелений барвінок. Тут і чорнобривці, і сині волошки. Це **буде** для мене святкова українська сорочка!

А чому українська? Бо вишиті на ній квіти, які **росуть** на нашій землі. А земля наша **зветься** Україною!

Я — маленький українець. І мама моя українка, і тато українець, і дідусь та бабуся українці. Ми українського роду і **любимо** нашу землю, наші квіти, нашу рідну мову (За Андрієм М'ястківським).

2. Знайди слова, споріднені зі словом *Україна*.

3. Коли, на які свята ти вдягаєш вишиванку?

4. Випиши виділені дієслова. Постав до них питання, визнач час.

Я — маленький українець.
Я — маленька українка.

437. 1. Прочитай текст. Визнач його головну думку.

ДЕНЬ МАТЕРІ

У травні, коли повертаються до рідних гнізд птахи, коли **оновлюється** природа, теплий весняний вітер приносить нам свято Матері.

Українці в цей день **вшановують** Матір-Богородицю, Матір-жінку і Матір-Україну.

2. Поясни, як ти розумієш виділені слова.

3. Випиши дієслова. Визнач їх час. Допиши форми майбутнього часу.

438. 1. Прочитай. Про кого йдеться в цьому тексті?

Мама — це перше слово, яке вимовляє людина. Воно звучить на всіх мовах однаково ніжно.

У мами найдобріші і найласкавіші руки. Вони все вміють.

І скільки б не було тобі років — п'ять чи п'ятдесят, — тобі завжди потрібна мама, її ласка, її погляд (За Зоєю Воскресенською).

2. Доповни текст про те, що роблять мамині руки.

3. Добери до тексту заголовок.

Хвилинка спілкування

— Я так люблю свою маму, так люблю, що зірку з неба дістав би для неї...

— А я, певно, не так люблю, бо про зірки навіть не думав. Я просто допомагаю мамі: прибираю в хаті, мию посуд, ходжу до магазину, доглядаю сестричку і роблю всякі інші дрібнички. А ти?

Продовжіть діалог.

439. 1. Прочитай вірш, замінюючи подані дієслова дієсловами минулого часу, як цього вимагає зміст.

ЯК ТРЕБА ДОПОМАГАТИ БАБУСІ

Із базару (йти) бабуса,
(нести) торбу до оселі.
А назустріч цій бабусі
(бігти) подруги веселі.
Їм незручно, бо сусідка
(зупинитись) на хвилину,
і шукать (побігти) діда,
щоб (помогти) нести торбину.

За Володимиром Орловим

2. Поміркуй, чому вірш має таку назву.

3. Як ти допомагаєш своїм бабусі, дідусеві? Чи потрібно допомагати людям похилого віку, які не є твоїми родичами?

440. Розглянь малюнок. Склади письмову розповідь про те, як ти допомагаєш мамі.

До твого словничка

господарка
господеня
рушнік
ганч³рка

кастр³ля
сковород³
тар³лка
друшл³к

441. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте вірш Дмитра Павличка. Розкажіть, до чого закликає автор.

ЗВЕРНЕННЯ

До вас, мої рідні, звертаюся я —
найменший у нашій сім'ї:
стоїть на узліссі ялинка моя —
не зрубайте її!
На озері плаває пташка моя —
не убийте її!
Яскріє на небі зірка моя —
не згасіте її!
Світ-казку будує мрія моя —
не спиняйте її!

2. Зверніть увагу на те, як пишеться слово *не* з дієсловами.

Не пишеться з дієсловами окремо: *не зазнавайся, не хвались, не викрикуй, не сміти.*

442. Прочитай прислів'я. Яку спільну думку в них висловлено? Спиши, підкресли дієслова з *не*.

1. Чого ранком не зробиш, того ввечері не здоженеш.
2. Доки не впрієш, доти не вмієш.
3. Не кінчай роботу язиком, а ділом.
4. Хто працює — не бідує.

443. 1. Чи знаєш ти правила для учнів? Устав пропущені слова і прочитай.

1. Вчасно приходь на заняття, не ... уроків. 2. Бережи шкільне майно, не ... парт, книжок. 3. Зразково поведься, не ... до школи зайвих речей.

2. Запиши правила і дотримуйся їх.

444. 1. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш?

1. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить. 2. Згаяного часу і конем не наздоженеш. 3. Хто часто кричить, того ніхто не слухає. 4. Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, інших не гудь!

2. Спиши. Дієслова з *не* підкресли.

Згаяного часу і конем не наздоженеш.

3. Зроби аналіз дієслів першого речення в такій послідовності:

1. Аналізоване слово.
2. На яке питання відповідає?
3. Частина мови.
4. Час.
5. З якими словами в реченні зв'язане?
6. Яким є членом речення?

Хвилинка спілкування

Подумайте, у якій ситуації можуть бути використані такі слова:

— Вибач(те), я не хотів (не знав, не подумав...).

Складіть діалог за такою ситуацією.

445. Знайди і запиши 4—5 прислів'їв чи приказок, у яких уживаються дієслова з *не*.

446. 1. Прочитай текст. Це опис, розповідь чи міркування?

СМІЛИВІ ЩИГЛИКИ

У щиглів появились дітки. Одного разу прилетіла сойка, кинулась до гнізда. І тут щиглики показали себе. Ніби маленькі літачки-винищувачі атакували вони

сойку. І як! Таранили вони ненажеру з усіх боків, щосили били її своїми тілами.

Щиглиха згодом повернулася назад, а самчик погнав сойку аж до лісу (*Володимир Перепелюк*).

2. Випиши з тексту дієслова, у дужках напиши до них питання. Визнач час.

447. 1. Прочитай текст. Які власні назви в ньому вжито?

У селі Кривче, що на Борщівщині, знаходиться Кришталева печера. Це одна з найбільших кърстових печер у країні. Довжина її сягає 23 км.

Незабутні враження на відвідувачів печери справляють різнокольорові кристали. Вони нагадують мерехтливі кам'яні квіти, що вкривають стіни печерних коридорів.

Печеру можна відвідувати цілорічно. Температура повітря тут тримається постійно 10—11 °С (*З журналу*).

2. Випиши з тексту дієслова теперішнього часу. Утвори від них форми минулого. Постав питання до утворених дієслів.

Слово про слово

Карстові — такі печери, які виникають унаслідок розчинення гірських порід водою.

Хвилинка спілкування

Побудуйте діалог із 4–5 реплік про дивовижні місця України, які вам доводилося відвідати.

448. Спиши правила поведінки на вулиці, розкриваючи дужки.

Діти! (Не) забувайте правил вуличного руху. (Не) влаштовуйте на дорогах ігор. (Не) вибігайте на проїжджу частину вулиці. (Не) перебігайте вулицю перед автомобілем. Пам'ятайте! Автомобіль раптово (не) зупиниться.

449. Склади і запиши невеликий твір про твою улюблену справу. Зазнач, чим саме вона тобі подобається.

Запитання і завдання для повторення

1. Яка частина мови називається дієсловом?
2. Скільки часів має дієслово? Назви їх і наведи приклади.
3. На які питання відповідають дієслова теперішнього, минулого і майбутнього часу? Яку дію вони означають?
4. Як пишеться *не* з дієсловами? Коли і де найчастіше вживаються дієслова з *не*? Пригадай кілька порад із такими дієсловами.
5. Яким членом речення є дієслова?
6. Назви кілька дієслів, які означають незакінчену дію. Утвори від кожного з них дію завершену.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК

450. 1. Прочитай виразно вірш. Чому, на твою думку, не тільки слово *Україна*, а й слово *Мати* поет написав з великої букви?

МАТИ-УКРАЇНА
Перше слово — *Мати*,
друге — *Україна*.
Так учився розмовляти
я, мала дитина.
Кожне слово пахне,
мов листочок м'яти.
Та, мов квітка з короваю,
пахне слово *Мати*.
Кожне слово світить
гранями рубіна,
але сяє, наче сонце,
слово *Україна*.

Дмитро Павличко

2. Зроби звуко-буквений аналіз слів *Україна*, *м'ята*, *розмовляти*.
3. Вивчи першу строфу вірша напам'ять і спиши її з пам'яті.

Сяє, наче сонце, слово „Україна“.

Слово про слово

Рубін — дорогоцінний камінь червоного кольору.

451. 1. Прочитай і спиши прислів'я. Простеж, які голосні звуки вживаються в словах. Назви їх. Якими буквами позначено ці звуки?

1. Зима багата снігами, а літо — снопами. 2. Чистим зерном сійте поле, то вродить хліб, як море, а нечистим засієте — собі шкоди надієте. 3. На чийй землі живеш, того й воду п'єш. 4. Про землю піклуйся — золотим зерном милуйся.

2. Які голосні звуки є в нашій мові? Скільки в алфавіті букв для позначення голосних звуків? Назви їх.

Пригадай! М'якість приголосних звуків перед **о** завжди позначаємо **знаком м'якшення**.

452. 1. Прочитай вірш. Зверни увагу на слова з буквосполученням **ьо**.

СИНІЙ ЛЬОН

При дорозі, де тополі,
синій льон зацвів у полі.
Біля льону — синя річка,
в небі синьому — синичка.
Стільки цвіту-синьодзвону!
Засиніло все від льону.

Анатолій Камінчук

2. Спиши перше речення. Підкресли в словах букви, які позначають м'якість приголосних звуків.

453. 1. Прочитай текст і порівняй його з віршем із попередньої вправи. Що в них спільного? Який із цих текстів доречно помістити в «Літературному читанні», а який — у підручнику з природознавства? Доведи свою думку.

КВІТУЧИЙ ЛЬОН

Чи бачив ти, як цвіте льон? Квітка у нього **маленька** і **тендітна**. Вона нагадує віночок з п'ятьма пелюстками **син..го кол..ру**. Цвіте л..н у червні. Тоді поле стає схожим на безкрає блакитне море.

2. Спиши, вставляючи пропущені буквосполучення.
Виділені слова поділи для переносу.
3. Побудуй звукову модель слова *льон*.

454. 1. Прочитай і спиши речення. Підкресли слова з апострофом.

1. Під гаєм в'ється річечка... Як скло вода блищить (Леонід Глібов). 2. Сім'я вечереє коло хати, вечірня зіронька встає (Тарас Шевченко). 3. Соловейку, солов'ю, я приспівочку зів'ю, свіжу та барвисту, з золотого листу (Андрій Малишко).

2. Назви букви, між якими стоїть апостроф у підкреслених словах.

455. Прочитай пари слів. Порівняй вимову звуків, позначених буквою *р*.

бур'як — бур'ян
зоря — сузір'я
морю — матір'ю
пиріг — пір'іна

[p'a] — [p'ja]

[p'y] — [p'ju]

[p'i] — [p'ii]

456. Пригадай правило переносу слів з апострофом. Спиши, поділяючи слова для переносу різними способами.

Полювий, мальований, пам'ятати, бур'ян, дядько, насіння, швидко, чайка, груддя, ходжу, кукурудза, гострий.

457. 1. Прочитай і спиши вірш.

ТИША МОРСЬКА

Тиша в морі... ледве-ледве
колихає море хвилі;
не колишуться од вітру
на човнах вітрила білі.

Править хтось малим чованцем,
стиха весла підіймає,
і здається, що з весельця
щире золото спадає.

Леся Українка

2. Правильно вимовляй виділені слова. Поділи їх на склади.

Вимовляй:
[колѐшуц'а]
[здайâц'а]

Пиши:
колишуться
здається

458. 1. Прочитай текст і добери до нього заголовок.

Травень — це розквіт і буяння з'явлених. Дерева і різні куштики поспішають прибратися на свято весни. Кожен день приносить щось нове. Ось з'явилися блакитні незабудки, розпускаються фіалки. Незабаром розгорнуться чашечки конвалії, зацвіте ніжна суниця.

Білими хмаринками вкрилася черемха. І пливе від неї солодкий медовий аромат у високе-високе небо. До гомінкого щебету пташок приєдналися чарівні трелі солов'я. Не можна не заслухатися співом цього малесенького сіренького співця.

2. Підготуйся і запиши текст під диктовку. Записаний текст звір із підручником.

459. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому недоліки. Подумайте, як цей текст можна вдосконалити.

Як тільки повіяли вітри з теплих країв, повітря стало відразу теплішати. Тепле повітря швидко розтопило сніги. Сніг швидко став танути.

З теплих країв прилетіли перші вісники весни — граки. Граки швидко стали ремонтувати свої гнізда.

На галявинах з'явилися перші весняні квіти — проліски. Діти назбирали пролісків і подарували своїй першій учительці. Учителька тепло подякувала дітям. Від теплих слів учительки дітям стало тепло на душі.

2. Запишіть виправлений текст, колективно міркуючи над кожним реченням.

460. 1. Прочитай. Добери до тексту заголовок.

Палахкотять коло хати мальви, жоржини, айстри, буяють біля них нагідки, рожі, ромашки, любисток. Поруч з ними розкошує м'ята.

айстра

А є ще й такі квіти — чорнобривці. Їх називають по-різному: жовтяки, оксамитки тощо. Яскраві суцвіття виграють на сонці всіма відтінками жовтих, оранжевих, червонясто-коричневих барв.

Ці квіти вважаються незрадливими обер'ягами українського села (З журналу «Барвінок»).

2. Випиши з тексту прийменники разом з іменниками, до яких вони відносяться. До кожного іменника став питання в дужках.

Айстри — чудові осінні квіти.

461. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому зачин.

НАЙКРАЩІ КВІТИ

Завтра в мамі день народження. Мітру хоче подарувати їй щонайкращі квіти. Але хто знає, які з них найкращі?

— Піду-но я до бджілки, — сам собі сказав Мітру. — Адже вона всі квіти знає.

Прокинувся він рано-ранесенько, щоб застати бджілку вдома. А вона вже сиділа на квіточці перед своєю хаткою і вмивалася краплинкою роси... (Григорі Вієру).

2. Зверни увагу на ім'я молдавського хлопчика. До якого українського імені воно подібне?

3. Пофантазуй, як можна продовжити цю розповідь. Спиши останній абзац і допиши продовження.

462. 1. Прочитай і зроби висновок із прочитаного.

Часом люди завдають шкоди лісу. Дехто рубає дерева, кидає сміття. А хлопчатка інколи вирізують на стовбурах свої імена, обдирають кору, ламають гілки.

Ліс має ще одного небезпечного ворога — вогонь. Від пожеж гине багато гектарів лісу. Тому з вогнищами в лісі треба поводитись дуже обережно. Недарма кажуть: «З одного дерева можна зробити мільйон сірників, а одним сірником — спалити мільйон дерев».

Обов'язок кожного школяра — охороняти нашого «зеленого друга» — ліс. Треба спиняти тих, хто шкодить лісу і зеленим насадженням, недбайливо поводить в лісі з вогнем, псує дерева, руйнує ліс, ловить птахів (З книги «Дванадцять місяців»).

вїгнище

2. Спиши останній абзац тексту. Підкресли дієслова, які відповідають на питання **щ о р о б и т и**?

463. 1. Прочитай. Зроби висновок про те, що треба зробити з абзацами, і впорядкуй текст. Прочитай упорядкований текст.

ЖИВІ ПАМ'ЯТНИКИ

І кожний з дітей, хто посадив і виростив деревце, поставив собі за життя чудовий зелений пам'ятник на вікє.

Обережно, щоб не пошкодити коріння, викопують і переносять поснулі деревця в нові місця.

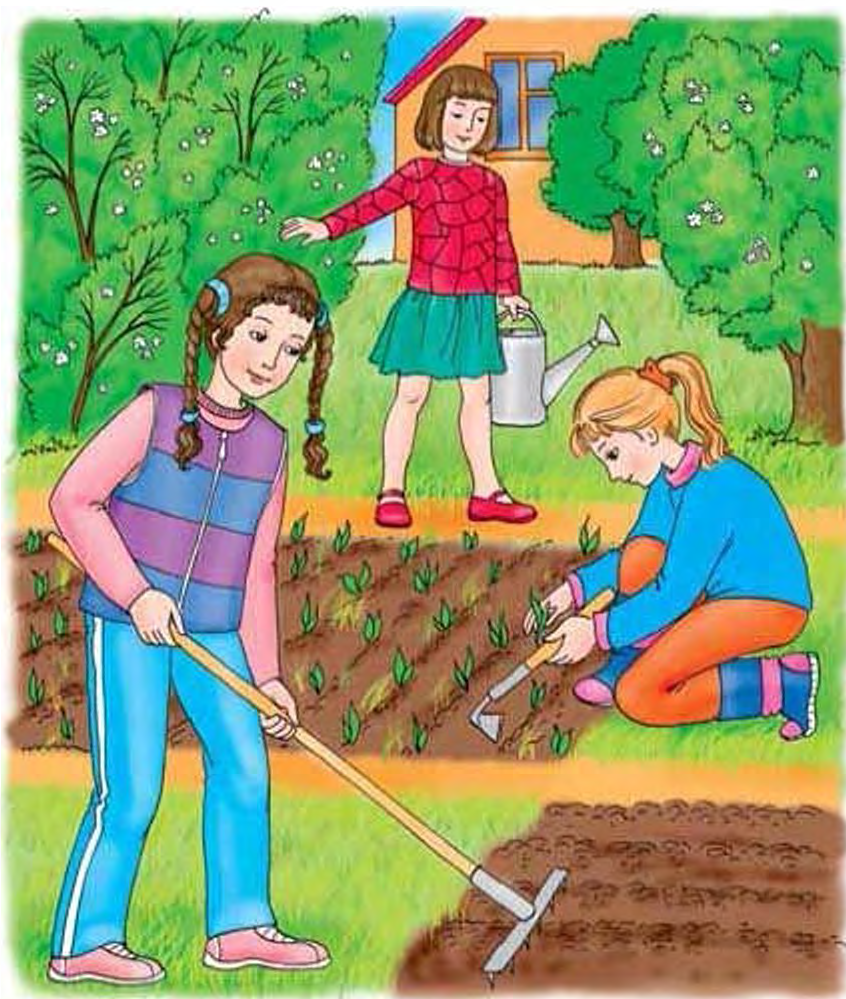
У рїзпалї садїння дерев. У цїй радїснїй і кориснїй справї дїти не поступаютьсѧ дорослим.

Навеснї прокинетьсѧ деревце — і почне рости людям на радїсть і користь (За Віталїєм Біанкі).

2. Випиши з тексту дієслова з префіксами, префікси познач. До кожного дієслова постав питання.

464. Чи допомагаєш ти дорослим працювати в саду, на городі? Розглянь малюнок. Добери за його змістом 4–5 дієслів і запиши. Усно склади з ними речення.

465. 1. Прочитай вірш. Спиши першу строфу.

СВЯТО ЛІСУ

Що ми саджаєм, саджаючи ліс?
Крила, щоб в небо літак нас поніс;
парту і зошит, і ручку й пенал,
книжку, лінійку, газету, журнал.
Що ми саджаєм, саджаючи ліс?
Пущу, де жив би і заєць, і лис;
пущу, де в білки малята в дуплі,
й дятли вистукують дріб на гіллі.

Самуїл Маршак

2. Випиши з тексту у два стовпчики іменники: в однині й у множині.

466. 1. Прочитай і спиши.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Вчені підраховали, скільки деревини витрачається на потреби однієї людини протягом її життя. Виявляється, не мало й не багато — чотириста дерев із середнім обхватом стовбура.

Бралися до уваги не тільки витрати деревини на виготовлення житла і меблів, а й на виробництво книжок, газет, журналів, зошитів тощо.

2. Які предмети в твоїй кімнаті виготовлені з дерева? Запиши їх назви.

467. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте.

У школах Індії першокласники під час вивчення азбуки не проказують назви літер, а проспівують їх. Учителі вважають, що під час співу букви запам'ятовуються швидше і легше.

Усі письмові роботи в класі індійські школярі виконують олівцем, а ручкою — тільки контрольні роботи.

2. Спробуйте проспівати український алфавіт під якусь відому мелодію.

468. Попрацюйте в групах! 1. Прочитайте слова. Якою спільною назвою можна їх об'єднати? Знайдіть серед слів синоніми, антоніми, споріднені слова.

Блискавка, град, дощ, вітер, злива, буря, мряка, грім, іній, заметіль, спека, гроза, пороша, заморозки, хуртовина, сніг, хмари, листопад, холод, відлига, роса, туман, смерч, мороз, віхола, суховій, морозець, ожеледь.

2. Запишіть подані слова за абеткою. Беріть до уваги не тільки першу, а й наступні букви.

Міркуйте так! У словах *злива*, *заметіль*, *заморозки* другі літери *л*, *а*, отже, спочатку треба записати слова з буквою *а*. У цих словах збігаються перші три букви (*зам-*), тому зіставляємо четверті: *е* і *о*; оскільки першою в алфавіті йде буква *е*, з усіх трьох слів на букву з першим записуємо *заметіль*, потім — *заморозки*, а за ним — *злива*.

469. 1. Прочитай виразно вірш.

Що за **шепіт** чути в **тиші**,
ніби сну йому немає?
То Дніпро зірки **колише**,
сам з собою розмовляє.

Забринять лани струмками.
Зашумлять садами балки.
В очереті над ставками
ніч не спатимуть рибалки.

Марія Пригара

2. До яких слів можуть бути перевірними виділені слова?

3. Спиши другу строфу. У кожному реченні підкресли головні члени.

4. Написання яких слів у реченнях другої строфи потребує перевірки?

Запитання і завдання для повторення

1. Запиши букви, які позначають м'якість приголосних звуків. Наведи кілька прикладів.
2. Запиши кілька слів. Підкресли в них букви, які позначають дзвінкі приголосні звуки.
3. Запиши кілька слів, у яких букв більше, ніж звуків.
4. Запиши 3–4 двоскладові слова, які не можна поділити для переносу.
5. За якими правилами пишуться такі слова: *легкий, листок, знання, розкішний*?
6. Запиши букви, перед якими пишеться префікс *с-*, а не *з-*. Наведи приклади.
7. Запиши кілька прикметників у множині, основи яких закінчуються буквами *н, ш, г, х, ж, ч*.
8. Запиши кілька слів, вимову і правопис яких протягом року тобі допоміг запам'ятати підручник.

470. Прочитай вірш. Вивчи його напам'ять.

КАНІКУЛИ

Червнєве сонечко зійшло,	Вода лоскоче береги,
всміхнулося тихесенько,	а ті сміються квітами.
повеселішало село,	Мчимо, веселі, у луки —
і річці напій весело!	діждалися канікул ми.

Валентин Струтинський

Відгадки до загадок

- Вправа 59. Калина.
 Вправа 118. Журавлиним. Тварини. Металеву.
 Водогінним.
 Вправа 149. Дуб і жолуді.
 Вправа 196. Пилка. Човен. Сніжинки.
 Вправа 339. Льон. Півень.
 Вправа 404. День. Кажан.
 Вправа 422. Шпаком.

Зміст

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова — найважливіший засіб спілкування	6
§ 2. Культура усного і писемного мовлення	9
§ 3. Культура спілкування	13

ТЕКСТ

§ 4. Що таке текст.	17
§ 5. Будова тексту.	22
§ 6. Абзац.	32

РЕЧЕННЯ

§ 7. Розповідні, питальні і спонукальні речення. Окличні речення	40
§ 8. Звертання.	45
§ 9. Члени речення. Головні і другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні.	47

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

§ 10. Слова з прямим і переносним значенням.	54
§ 11. Слова, що мають кілька значень	55
§ 12. Слова, які звучать і пишуться однаково	57
§ 13. Слова, близькі за значенням (синоніми)	58
§ 14. Слова, протилежні за значенням (антоніми).	61

БУДОВА СЛОВА

§ 15. Закінчення слова.	64
§ 16. Основа слова. Частини основи	66
§ 17. Спільнокореневі слова. Корінь	70
§ 18. Чергування голосних і приголосних звуків у коренях слів.	74
§ 19. Вимова і правопис слів з ненаголошеними [е], [и] в коренях. Ненаголошені [е], [и], які перевіряються наголосом	78
§ 20. Вимова і правопис слів з ненаголошеними [е], [и], що не перевіряються наголосом	82
§ 21. Вимова і правопис слів із дзвінками та глухими приголосними звуками	84
§ 22. Префікс.	92
§ 23. Префікси і прийменники	93
§ 24. Правопис префіксів <i>роз-</i> , <i>без-</i> , <i>з-</i> (<i>с-</i>)	95
§ 25. Апостроф після префіксів	100
§ 26. Суфікс	102

ЧАСТИНИ МОВИ

§ 27. Загальне поняття про частини мови	111
---	-----

ІМЕННИК

§ 28. Загальне поняття про іменник	117
§ 29. Власні і загальні іменники. Велика буква у власних іменниках ..	120
§ 30. Від іменників (чоловічий, жіночий, середній)	127
§ 31. Змінювання іменників за числами (однина і множина)	130
§ 32. Змінювання іменників за відмінками	134

ПРИКМЕТНИК

§ 33. Загальне поняття про прикметник. Значення прикметників у мовленні	138
§ 34. Зв'язок прикметників з іменниками	140
§ 35. Змінювання прикметників за родами. Родові закінчення прикметників	146

ДІЄСЛОВО

§ 36. Загальне поняття про дієслово. Зв'язок дієслова з іменником у реченні	157
§ 37. Змінювання дієслів за часами	166
§ 38. Написання <i>не</i> з дієсловами	176

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК	180
--	-----

ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК	189
----------------------------------	-----

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ВАСУЛЕНКО Микола Самійлович
МЕЛЬНИЧАЙКО Олександра Іванівна
ВАСИЛЬКІВСЬКА Надія Адамівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 3 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з українською мовою навчання

За науковою редакцією
академіка НАПН України **М. С. Васьуленка**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Редактор *О. Криворучко*
Художній редактор *Т. Канарська*
Технічний редактор *Л. Аленіна*
Коректори *С. Войтенко, Л. Еско*
Комп'ютерна верстка *І. Сога*

У підручнику використано ілюстрації *Ю. Мітченко*
На обкладинці малюнок *Н. Андрейченко*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 15,552+0,33 форзац.
Обл.-вид. арк. 14,2 + 0,55 форзац. Наклад 210 300 прим.
Зам. №

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4483 від 12.02.2013 р.

Адреса видавництва: 04053, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25
www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано ТОВ «ПЕТ»
Св. ДК № 4526 від 18.04.2013 р.
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17